

HET FINANCIERINGSVRAAGSTUK
IN DE
NEDERLANDSE LANDBOUW

296599

DR. J. T. P. DE REGT

L1

RAPPORT No. 269

AFDELING ALGEMEEN ECONOMISCH ONDERZOEK
VAN HET
LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT

57/
527

Verkrijgbaar bij het Landbouw-Economisch Instituut te 's-Gravenhage
Prijs f 5,—

INHOUD

	pag.
<i>Lijst van grafieken</i>	
<i>Lijst van tabellen</i>	
<i>Woord vooraf</i>	
<i>Inleiding</i>	11
 <i>Hoofdstuk I. De vermogensbehoefte</i>	 12
§ 1. Inleiding	12
§ 2. Vermogensbehoeften veroorzaakt door niet aan groeiprocessen onderhevige duurzame kapitaal- componenten	13
a. Grond en grondverbeteringen	13
b. Gebouwen	16
c. Dode inventaris	23
§ 3. Vermogensbehoeften veroorzaakt door aan groei- processen onderhevige kapitaalcomponenten	36
A. Dierlijke inventaris	36
a. Varkens	38
b. Pluimvee	52
c. Rundvee	63
B. Veldinventaris	73
§ 4. Vermogensbehoeften in verband met aankoop en afzet	76
§ 5. Het totaalbeeld van de vermogensbehoefte voor eigenaarsbedrijven	81
§ 6. De betekenis van huur en pacht voor de ver- mogensbehoefte	86
§ 7. De betekenis van het risico voor de vermogens- behoefte	90
 <i>Hoofdstuk II. De mogelijkheid tot vermogensverwerving</i>	 97
§ 1. Inleiding	97
§ 2. Financiering met eigen vermogen	97
§ 3. Financiering met vreemd vermogen; algemene beschouwing	99
a. De kredietgeneigdheid	99
b. De concurrentiepositie van het landbouw- bedrijf bij de verwerving van vreemd vermogen	101
§ 4. Financiering met vreemd vermogen; de feitelijke mogelijkheden	103

	pag.
a. De zekerheidsstellingen	104
1. Zekerheidsstellingen binnen het landbouw- bedrijf	104
2. Kredietgaranties	107
b. De kredietgevers aan de landbouw	115
1. Familieleden	115
2. Andere particulieren, liefdadige instellin- gen en kerken	116
3. Institutionele beleggers	118
4. Hypotheekbanken	121
5. Leveranciers en afnemers	123
6. Boerenleenbanken	126
 <i>Hoofdstuk III. De vermogensbestanddelen, kwantitatief beschouwd</i>	 141
§ 1. Inleiding	141
§ 2. De over 1952 beschikbare gegevens	141
§ 3. Aard en herkomst van de gebruikte financierings- middelen	144
a. Het eigen vermogen	144
b. Het vreemde vermogen	151
 <i>Hoofdstuk IV. Confrontatie van behoeften en middelen</i>	 156
§ 1. Confrontatie in engere zin; beoordeling van de financiële structuur der bedrijven in 1952	156
a. De beoordelingsmaatstaven	156
b. De solvabiliteit	162
c. De financiering van de duurzame activa	163
d. De liquiditeit op korte termijn	166
§ 2. Confrontatie in ruimere zin; beoordeling van de kredietapparatuur	169
 <i>Bijlage I. Toelichting behorende bij grafiek 14</i>	 174
<i>Bijlage II. Betalingsgewoonten in de landbouw</i>	176

LIJST VAN GRAFIEKEN

	pag.
Grafiek 1. Schematisch beloop van de vermogensbehoefte	32
Grafiek 2. Beloop van het vermogensbeslag in een werktuigen-inventaris van een akkerbouwbedrijf van 12 ha bij het prijspeil van 1954 (paardetractie)	33
Grafiek 3. Groeicurve van varkens	40
Grafiek 4. Voederbehoefte in voedereenheden van een mestvarken voor het bereiken van een bepaalde leeftijd	41
Grafiek 5. Vermogensbehoefte per fokzeug en toom zogende biggen	47
Grafiek 6. Vermogensbehoefte per mestvarken	48
Grafiek 7. Vermogensbehoefte voor een fokzeug met de daaruit voortkomende mestvarkens bij aflevering van alle varkens op bacongewicht en afzet op één moment . . .	50
Grafiek 8. Vermogensbehoefte voor een fokzeug met de daaruit voortkomende mestvarkens bij aflevering op verschillend levend gewicht en in verband hiermede verschillen in afzetdata	51
Grafiek 9. Schematisch beloop van de vermogensbehoefte per kip	56
Grafiek 10. Pluimveebezetting van drie generaties bij een gemiddelde jaarbezetting van 100 hennen	57
Grafiek 11. Vermogensbehoefte per generatie hennen	58
Grafiek 12. Vermogensbehoefte voor een pluimveestapel bij een gemiddelde jaarbezetting van 100 hennen	62
Grafiek 13. Gemiddelde lactatiecurven van een aantal leeftijds-groepen van koeien	66
Grafiek 14. Schematisch prijsbeloop van koeien	68
Grafiek 15. Schematisch beloop van de vermogensbehoefte op een veehouderijbedrijf van circa 12 ha bij volledige eigendom der produktiemiddelen	82
Grafiek 16. Seizoenbeloop van de vermogensbehoefte op een akker-bouwbedrijf en een veehouderijbedrijf van 12 ha bij volledige eigendom der produktiemiddelen	84
Grafiek 17. Bedrag der hypothecaire inschrijvingen op landelijke eigendommen, gesplitst naar kredietgevers (in %) . . .	117
Grafiek 18. Bedrag der hypothecaire inschrijvingen op landelijke eigendommen in % van de hypothecaire inschrijvingen op landelijke plus gebouwde eigendommen	121
Grafiek 19. Eigen vermogen in % van het balanstotaal in voorjaar a, b en c 1952 en 1955	148-149
Grafiek 20. Schema voor het ontstaan van een vaste kern in de vreemde geldmiddelen	160

LIJST VAN TABELLEN

	pag.
Tabel 1. Gemiddelde verkoopprijzen in 1954 van los bouwland en los grasland in guldens per ha	16
Tabel 2. Bouwkosten in guldens per ha van opstallen voor bedrijven van circa 20 ha	18
Tabel 3. Bouwkosten in guldens van opstallen in 1953/54	18
Tabel 4. Ouderdom van boerderijen	22
Tabel 5. Samenstelling van en investering in een nieuwe werktuigeninventaris van akkerbouwbedrijven in de Noord-oostpolder bij verschillende bedrijfsgrootte	26-27
Tabel 6. Samenstelling van en investering in een nieuwe werktuigeninventaris van weidebedrijven in Friesland bij verschillende bedrijfsgrootte	28-29
Tabel 7. Samenstelling van en investering in een nieuwe werktuigeninventaris van gemengde bedrijven in Noordbrabant bij verschillende bedrijfsgrootte	30
Tabel 8. Overzicht van mesttypen en leeftijd der geslachte varkens	41
Tabel 9. Beloop van de pluimveestapel	53
Tabel 10. Berekening van de netto vermogensbehoefte voor een pluimveestapel van gemiddeld 100 hennen per jaar	60-61
Tabel 11. Verband tussen de jaarlijkse melkproduktie en de leeftijd	65
Tabel 12. Uitgaven en ontvangsten in guldens gedurende het jaar per 100 melkkoeien en het daarbij behorende grasland onder omstandigheden geldende voor de Friese Kleiweidestreek	73
Tabel 13. Uitgaven voor de veldinventaris gedurende één produktieperiode onder omstandigheden geldende in de Noord-oostpolder	75
Tabel 14. Patroon van de handelsvoorraad van enkele akkerbouwprodukten	78
Tabel 15. Borgstellingen aan akker- en weidebouw, verstrekt door het Borgstellingsfonds voor de Landbouw	112-113
Tabel 16. Borgstellingen aan de tuinbouw, verstrekt door het Borgstellingsfonds voor de Landbouw	114
Tabel 17. De ontwikkeling van landelijke hypotheeken van levensverzekeringmaatschappijen	119
Tabel 18. Voorschotten en debetsaldi in rekening-courant van de plaatselijke boerenleenbanken	131
Tabel 19. Aard der gestelde zekerheden van uitstaande boerenleenbankkredieten bij natuurlijke personen	135

Tabel 20. Aantal onderzochte landbouwbedrijven per groep van landbouwgebieden	142
Tabel 21. Indeling van het aantal onderzochte bedrijven naar bedrijfstype	142
Tabel 22. Gemiddelde waarde in guldens per ha van grond en gebouwen	143
Tabel 23. Eigen vermogen in % van het balanstotaal	145
Tabel 24. Ontwikkeling van het percentage eigen vermogen sinds 1932	147
Tabel 25. Mediaan van het % eigen vermogen in 1952 en 1955 op 254 bedrijven	150
Tabel 26. Het gebruik van vreemd vermogen door eigenaars- en pachtbedrijven	152
Tabel 27. De relatieve grootte der boerenleenbankschulden	153
Tabel 28. Aantal leningen dat in voorjaar 1955 bij verschillende groepen vermogensverschaffers was aangegaan	154
Tabel 29. Herkomst van leningen blijkens enkele gemeente-onderzoekingen	155
Tabel 30. Vergelijking van de duurzame investeringen met het voor lange termijn beschikbare vermogen	164
Tabel 31. Aantal eigenaars- en pachtbedrijven dat de duurzame investeringen met eigen vermogen heeft gefinancierd, ingedeeld naar leeftijdsgroepen van de bedrijfsleider (in %)	165
Tabel 32. Percentage bedrijven met een ongunstige liquiditeit op korte termijn	168

WOORD VOORAF

De economische aspecten van de landbouw verkrijgen in toenemende mate de aandacht, zowel in het algemeen als meer in het bijzonder voor het bedrijfsbeheer.

Een onderdeel van het bedrijfsbeheer vormt de financiering. Veranderingen — o.a. door de mechanisatie — hebben de financiering tot een ingewikkelder vraagstuk gemaakt dan voorheen het geval was. De kredietvoorziening heeft reeds lang de daadwerkelijke belangstelling van de organisaties in de landbouw en van de overheid. Niettemin is het tot dusverre niet gekomen tot een stelselmatige bestudering van de onderdelen van het financieringsvraagstuk in de landbouw.

Een fundamentele behandeling van de financiering van landbouwbedrijven in Nederland, steunend op uitgebreid feitelijk onderzoek, moet dan ook op zijn plaats worden geacht.

's-Gravenhage, mei 1957.

De Directeur,
Dr. J. HORRING.

INLEIDING

In de bedrijfseconomische literatuur is reeds veel aandacht besteed aan het financieringsvraagstuk. Dit vraagstuk wordt veelal in algemene zin behandeld, zonder dat in het bijzonder de concrete situatie in een bepaalde bedrijfstak als uitgangspunt van de beschouwingen wordt gekozen. Steeds meer wordt echter de behoefte gevoeld aan kwalitatieve en vooral ook kwantitatieve onderzoeken, die licht werpen op de typische problematiek in de afzonderlijke bedrijfstakken. Met onze studie wordt beoogd voor één onderdeel van het economische leven — met name de landbouw — enigermate in deze behoefte te voorzien.

Gezien het gestelde doel geven wij in dit boek geen volledige verhandeling van de algemene financieringstheorie. Hiervoor moge worden verwezen naar de handboeken, vermeld in de literatuurlijst, die is opgenomen in de Gids 1956—1957 van de Nederlandsche Economische Hoogeschool te Rotterdam.

De landbouw is een nog zo breed studieterrein, dat wij ons bij het onderzoek verdere beperkingen moeten opleggen. Wij zullen ons uitsluitend bezighouden met de Nederlandse landbouw, daarbij landbouw in enge zin opvallend zodat de tuinbouw buiten ons gezichtsveld zal vallen.¹⁾ Wanneer wij dan ook in het hiernavolgende het woord „agrarisch” gebruiken, willen wij hiermede uitsluitend vraagstukken aanduiden, die met veehouderij en akkerbouw en de daarvan voortvloeiende mengvormen verband houden.

In hoofdstuk I wordt een theoretische analyse gegeven van de vermogensbehoeften zoals deze zich in de landbouw voordoen. Dit aspect van het financieringsvraagstuk in de landbouw is, voorzover ons bekend, nimmer diepgaand geanalyseerd. Aangezien de vermogensbehoefte de basis vormt voor het financieringsvraagstuk, hebben wij het van belang geacht uitvoerig aandacht te besteden aan de bouwstenen, waaruit deze behoefte in het landbouwbedrijf is opgebouwd. Door deze analyse te plaatsen tegen de achtergrond van enkele algemene landbouwkundige gegevens, is getracht de stof ook voor niet in de landbouw ingewijden toegankelijk te maken. Daarna zal in hoofdstuk II een antwoord worden gezocht op de vraag, over welke mogelijkheden men in de landbouw beschikt om in de vermogensbehoeften te voorzien. Nadat in hoofdstuk III is nagegaan, in welke omvang de landbouw van eigen en vreemd vermogen gebruik maakt, zal tenslotte in hoofdstuk IV de financiële structuur worden beoordeeld en worden onderzocht, in hoeverre het agrarische kredietwezen adequaat kan worden geacht.

¹⁾ Zonder naar volledigheid te streven zij met betrekking tot de in het buitenland verschenen literatuur gewezen op de volgende werken:

University of California: *Selected readings in agricultural Credit* (1952).

S. G. Hooper: *The finance of farming in Great Britain*, London (1955).

L. J. Norton: *Financing agriculture*, Danville (1948).

F. Steding: „Die Finanzierung des landwirtschaftlichen Betriebes” in *Handbuch der Landwirtschaft*, Teil V, Berlin (1954).

HOOFDSTUK I

DE VERMOGENSBEHOEFTE

§ 1. INLEIDING

De vermogensbehoefte van het landbouwbedrijf hangt nauw samen met de produktiefactoren natuur, arbeid en kapitaal, die onontbeerlijk zijn voor het voortbrengingsproces. Gegeven de aan het produktieproces verbonden technische voorwaarden zal een naar maximaal inkomen strevende ondernemer een zodanige combinatie van produktiemiddelen zoeken, dat hij niet meer door wijziging in de onderlinge verhouding der hoeveelheden produktiemiddelen een verhoging van zijn inkomen zal kunnen bewerkstelligen.

De theorie geeft als oplossing van dit combinatieprobleem, dat met de toevoeging van produktiemiddelen zover moet worden gegaan, dat de marginale kosten van een produktiemiddel gelijk zijn aan de marginale opbrengst ervan. Het is echter niet gemakkelijk aan deze algemene principiële oplossing een concrete inhoud te geven. Wanneer wij eerst aan de optimaliteitsgedachte een op de landbouw afgestemde inhoud zouden moeten geven, alvorens het financieringsvraagstuk te behandelen, zou dit een omvangrijk onderzoek vergen. Ofschoon de oplossing van dit probleem voor een goede bedrijfsvoering van groot belang is, zullen wij aan dit probleem voorbijgaan, omdat een financieringsvraagstuk bestaat ook zonder dat een ondernemer de optimale combinatie van zijn produktiemiddelen heeft gevonden. De grondslagen van dit vraagstuk kunnen geheel los hiervan worden behandeld.¹⁾

De agrarische produktie wordt gekenmerkt door biologische processen, waarvan de afloop in hoge mate onder invloed staat van natuurlijke factoren zoals lucht, water, licht, warmte en grondsoort. Het resultaat hangt vooral van de combinatie en samenstelling van deze factoren af. Met uitsluiting van de grond, vergen zij als regel echter voor het landbouwbedrijf geen vermogensbeslag, hoe noodzakelijk zij ook voor het produktieproces zijn. Zij zijn óf in voldoende mate beschikbaar en hebben uit dien hoofde een objectieve ruilwaarde (prijs) gelijk aan 0 óf zij zijn in voldoende mate beschikbaar en bezitten nochtans door hun ongrijpbare karakter geen objectieve ruilwaarde. Zijn bepaalde natuurkrachten schaars, dan zal de landbouwer door middel van kapitaalgoederen — bijvoorbeeld irrigatiewerken, beregeningsinstallaties, meststoffen, kassen e.d. — in het tekort trachten te voorzien. De kapitaalgoederen vergen dan wél een vermogensbeslag, doch de natuurkrachten zelve niet. Deze laatste zijn nog wel op indirecte wijze voor het financieringsvraagstuk van be-

¹⁾ Het terzijde laten van het optimaliteitsvraagstuk heeft tot gevolg, dat in dit boek ook geen poging zal worden gedaan vast te stellen, hoeveel vermogen onder de heersende omstandigheden nog additioneel in de landbouw nodig is om een optimale combinatie van produktiefactoren tot stand te brengen.

lang door het onzekere karakter, dat zij aan de agrarische produktie geven. In tegenstelling tot de situatie in de industrie, waar de produktieprocessen meestal mechanisch van aard zijn, kan in de landbouw — en vooral in de akkerbouw — weinig invloed worden uitgeoefend op de regelmaat van het produktieproces, hetgeen extra risico met zich brengt. Aan de betekenis van het risico voor de vermogensbehoefte zal later enige aandacht worden geschonken. In de eerstvolgende paragrafen zal echter eerst een bespreking volgen van de vermogensbehoeften, die met de verschillende groepen produktiemiddelen verband houden, daarbij voorhands aannemende, dat deze in eigen beheer worden geëxploiteerd.

Wij volgen het onderstaande werkschema. In § 2 worden de kapitaalcomponenten besproken, die niet aan groeiprocessen onderhevig zijn, zoals grond, bodemverbeteringen, gebouwen en dode inventaris. Vervolgens zullen in § 3 de vermogensbehoeften worden geanalyseerd, die met de produktierichting — veehouderij en akkerbouw — samenhangen. De vermogensbehoefte, verband houdende met voorraadhouding en verschaffing van leverancierskrediet komt daarna in § 4 afzonderlijk in beschouwing, waarna in § 5 met voorbeelden zal worden geïllustreerd tot welk totaalbeeld in het vermogensbeslag de in voorafgaande paragrafen behandelde kapitaalcomponenten aanleiding geven. Dit totaalbeeld zal worden opgebouwd onder de veronderstelling van van jaar tot jaar gelijkblijvende prijzen²⁾ en voorts van gelijkblijvende grootte en structuur van het landbouwbedrijf.

Nadat een inzicht zal zijn verkregen in de vermogensbehoefte onder eigendomsverhoudingen zullen wij vervolgens in § 6 nagaan welke invloed door het pachten of huren van produktiemiddelen op de vermogensbehoefte wordt uitgeoefend. In § 7 zal tenslotte nog een beschouwing worden gewijd aan de betekenis van het risico voor de vermogensbehoefte.

§ 2. VERMOGENSBEHOEFTEN VEROORZAAKT DOOR NIET AAN GROEI-PROCESSEN ONDERHEVIGE DUURZAME KAPITAALCOMPONENTEN

a. Grond en grondverbeteringen

Er is vrijwel geen bedrijfstak, waar de produktiefaktor grond zo'n belangrijke plaats inneemt, als in de landbouw. In Nederland bestaat ongeveer 72 % van de oppervlakte uit cultuurgrond.

Grond is economisch in drie opzichten van betekenis. In de eerste plaats als standplaats der produktie, een hoedanigheid die de landbouwgronden met de terreinen voor handel en industrie gemeen hebben. In de tweede plaats kan grond dienen als grondstof voor industrieel of huishoudelijk gebruik, zoals bijvoorbeeld klei voor de steenindustrie, terwijl de grond in de derde plaats betekenis kan hebben als opslagplaats van natuurkrachten, waaronder chemische en biologische factoren die tezamen met de bodemsubstantie essentieel zijn voor de groei van

²⁾ Met seizoensinvloeden zal wel rekening worden gehouden.

plant en dier. Het is deze functie, waarvan men in het bijzonder in de landbouw gebruik maakt en waarover wij hier zullen spreken.

Doordat de grond het vermogen bezit plantaardige kiemen met behulp van lucht, water en zonlicht tot ontwikkeling te brengen en voorts in vele delen van de wereld een schaarse produktiefactor is, ontstaat bij vrij ruilverkeer voor de grond een prijs, die tot gevolg heeft dat ergens in de maatschappij een vermogensbeslag in de grond plaats heeft. De hoogte van dit vermogensbeslag is in beginsel van twee factoren afhankelijk, namelijk van de toekomstige netto-opbrengsten, die men van de grond verwacht en voorts van de rentevoet waartegen men de toekomstige baten tot een contante waarde meent te moeten herleiden.

In de eerste factor — de netto-opbrengsten van de grond — komen grote verschillen voor. Enerzijds is dit een gevolg van het feit, dat de eigenschappen van de grond en de klimatologische omstandigheden grote verscheidenheid vertonen, zodat de voortbrengende kracht voor zelfde gewassen in verschillende gebieden zeer uiteenloopt. Anderzijds zijn verschillen in de efficiency van de bedrijfsvoering medebepalend voor het opbrengstniveau en dus tevens voor de hoogte van de grondprijs.

De rentevoet waarvan potentiële kopers van grond zullen uitgaan om de toekomstige opbrengsten tot een contante waarde — de grondprijs — te herleiden, is in hoge mate van subjectieve factoren afhankelijk. Zij hangt namelijk af van de waardering, die men heeft voor toekomstige opbrengsten ten opzichte van tegenwoordige. Deze rentevoet staat weliswaar in verband met de algemene rentevoet op de vermogensmarkt, doch afwijkingen zijn mogelijk. In tijden van oorlogsgevaar en monetaire onstabieleit acht de belegger veelal het risico voor de hoofdsom relatief kleiner voor vermogen, dat in goederen en in grond is belegd, dan het risico op in staatsobligaties en hypothecaire leningen belegd vermogen. Ook een speciale voorkeur voor het verrichten van agrarische werkzaamheden kan veroorzaken dat de subjectieve rentevoet lager is dan de „algemene” rentevoet.³⁾

In vele landen, waaronder Nederland, zijn de kooprijzen van cultuurgrond echter wegens schaarste ervan aan maximumprijzen gebonden. Zodra de prijs, die door vraag en aanbod wordt bepaald, boven deze maximumprijs zou stijgen, wordt in dit geval deze maximumprijs — eventueel vermeerderd met de bedragen die „zwart” worden betaald — bepalend voor het vermogensbeslag in de kapitaalcomponent grond.

Behalve door de hoogte van de grondprijzen wordt de vermogensbehoefte van landbouwbedrijven, voor zover deze met de grond samenhangt, bepaald door de bedrijfsomvang. Hierbij is sprake van een rechtevenredig verband.

Voor goed begrip van het vermogensbeslag, dat een produktiemiddel vergt, is het niet voldoende uitsluitend aandacht te richten op de hoogte van de vermogensinvestering ten tijde van de aanschaf, doch is het tevens van belang te weten hoe dit vermogensbeslag zich in de loop

³⁾ Vergelijk J. Herring: „De stijging der landprijzen”, in Economisch-Statistische Berichten van 16 november 1948 en „De pachtprijs en koopprijs van landbouwgrond” in Landbouwkundig Tijdschrift 1952, blz. 582—594.

van de tijd ontwikkelt. De grond nu onderscheidt zich in dit opzicht veelal van de andere duurzame produktiemiddelen; terwijl deze laatste in de loop van de tijd onvermijdelijk een waardevermindering ondergaan, behoeft dit bij landbouwgrond niet het geval te zijn. Grond is in beginsel economisch evenzeer vernietigbaar als andere produktiemiddelen, daar bij rooibouw de produktieve krachten zo kunnen worden uitgeput, dat hij als cultuurgrond op den duur onbruikbaar wordt. Bij rooibouw — dat als systeem van landbouwproduktie alleen verdedigbaar zou zijn wanneer de grond geen schaarse produktiefactor is — zou de vermindering van de grondproduktiviteit aanleiding moeten geven tot geleidelijke afschrijving om de verbruikte prestaties tot uitdrukking te brengen. Dit is evenwel niet het normale geval; grondschaarste dwingt immers veelal tot een zodanig onderhoud dat de vruchtbaarheid behouden blijft. Met Thomas zou men kunnen zeggen, dat „a system of production from land which does not conserve soil fertility should be regarded as belonging not to agriculture but to mining.”⁴⁾

Evenals alle andere produktiemiddelen vergt de grond bij een doelmatig gebruik een zeker onderhoud en wel in de vorm van bemesting, ontwatering of bevoeiing en bewerking. Hierdoor kan aan de grond een onbeperkte economische levensduur worden gegeven, hetgeen het voor ons vraagstuk belangrijke gevolg heeft, dat in grond geïnvesteerd vermogen er niet geleidelijk uit vrijkomt en dus niet in het landbouwbedrijf omloopt. Het gebruik dat van de grond wordt gemaakt is in het algemeen van dien aard dat deze kapitaalcomponent een permanent vermogensbeslag veroorzaakt.

In de loop der jaren is er niet alleen naar gestreefd de vruchtbaarheid van de grond door onderhoud op peil te houden, doch zijn door cultuurtechnische werken allerhande technische verbeteringen aangebracht, waardoor het voortbrengend vermogen van de grond is opgevoerd. Sommige verbeteringen (melioraties) hebben een blijvend karakter en kunnen niet van de grond worden gescheiden doordat een vereniging van kapitaal en arbeid met de grond wordt tot stand gebracht, andere daarentegen hebben een tijdelijke werking en vergen van tijd tot tijd algehele vervanging. De grens tussen beide is niet altijd scherp te trekken. Tot de permanente verbeteringen rekent men wel ontginningen, inpolderingen, een deel van de werken voor de waterbeheersing waaronder de verbreking van ondoordringbare lagen in de grond⁵⁾, afvoer van onvruchtbare lagen in de bodem en voorts egaliseren van de grond.⁶⁾ Ook hierbij

⁴⁾ Edgar Thomas; An introduction to agricultural economics; London, etc. (1949), blz. 24.

⁵⁾ Veelal zal het enige honderden jaren duren, voordat zich wederom ondoordringbare lagen in de grond hebben ontwikkeld. Het woord permanent dient daarom niet in absolute zin te worden opgevat.

⁶⁾ Veelal rekent men ook ruilverkavelingen tot de permanente bodemverbeteringen; te kleine, te smalle, te ver van de boerderij gelegen of niet rechthoekige kavels kunnen veelal niet doelmatig worden bewerkt, zodat bij vergroting ervan de gebruikswaarde van de grond toeneemt. Wil hier echter van een blijvende economische verbetering sprake zijn, dan moet worden voorkomen, dat na verloop van tijd wederom een ondoelmatige splitsing van bedrijven zal plaats hebben. Aan deze voorwaarde is evenwel in vele landen en ook in Nederland niet voldaan.

is slechts dan van een permanent karakter sprake wanneer een normaal onderhoud wordt betracht. Zo moeten bijvoorbeeld sloten, greppels en dijken door regelmatig onderhoud in stand worden gehouden.

Het spreekt voor zichzelf dat verbetering van de grond tot een stijging van de grondwaarde en daardoor tot een groter vermogensbeslag leidt.

Naast de permanente grondverbeteringen onderscheidt men de niet-permanente grondverbeteringen. Een voorbeeld hiervan is de vervanging van grond, zoals in Boskoop plaats heeft, teneinde de teellaag te herstellen waaraan door de verkoop van planten van lieverlede veel grond wordt onttrokken. Ook bekalking en verwisselingen in het profiel van voedsel-arme en voedselrijke grondlagen zouden tot de tijdelijke verbeteringen kunnen worden gerekend. Grondverbeteringen houden vaak zeer nauw verband met de waterhuishouding. Door stuwen zal men op hoog gelegen zandgronden trachten een voldoende bewatering van het land te verkrijgen, terwijl bij de ontwatering de aanleg van draineerbuizen bijvoorbeeld een belangrijke rol speelt.

Voor zover grondverbeteringen van tijd tot tijd vervanging vergen, vindt omloop van vermogen in het bedrijf plaats. Dit geeft in beginsel aanleiding de niet-permanente grondverbeteringen bij het financieringsvraagstuk als een afzonderlijke kapitaalcomponent te beschouwen naast de kapitaalcomponent grond (met inbegrip van de permanente grondverbeteringen).

Voor een indruk omtrent de grootte der vermogensinvestering in de grond zij verwezen naar tabel 1, waarin per groep van landbouwgebieden de gemiddelde prijzen zijn opgenomen van in 1954 verkocht los land. De waarde van gebouwen is in deze prijzen dus niet begrepen, die van grondverbeteringen uiteraard wel.

Tabel 1 *Gemiddelde verkoopprijzen in 1954 van los bouwland en los grasland in guldens per ha¹⁾*

Groepen van landbouw- gebieden	Los bouwland	Los grasland
Zeekleigebieden . . .	3.050	2.680
Rivierkleigebieden . .	3.080	2.520
Weidestrekten	2.590	2.300
Zandgronden	2.020	2.270

¹⁾ „Landbouwcijfers 1955” van het Landbouw-Economisch Instituut in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek, blz. 131.

Het noemen van gemiddelde koopprijzen heeft een betrekkelijke waarde in verband met de zeer uiteenlopende kwaliteit van de grond. Het gaat ons hier evenwel om een indicatie omtrent de orde van grootte van het vermogensbeslag in de kapitaalcomponent grond.

b. Gebouwen

De gebouwen in de landbouw hebben hoofdzakelijk ten doel mens, dier, werktuigen en voorraden te beschutten tegen nadelige klimaats- en weersinvloeden.

De grootte en samenstelling van de gebouwen en daarmee tevens de omvang van het vermogensbeslag is van verschillende omstandigheden afhankelijk.

De voornaamste zijn:

1. *De bedrijfsoppervlakte, het produktievermogen van de grond en de grondsoort*

Hoe groter de oppervlakte en het produktievermogen van de cultuurgrond des te meer vee zal kunnen worden geweid en des te meer produkten zullen moeten worden opgeslagen na de oogst. Bovendien stijgt bij een toenemende bedrijfsgrootte het aantal werktuigen, waarvan een rendabel gebruik kan worden gemaakt. Voor deze werktuigen zal voldoende bergruimte aanwezig moeten zijn.

De omvang van de bedrijfsgebouwen en het daarin te investeren vermogen neemt minder dan evenredig met de bedrijfsgrootte toe. Een groot bedrijf kan voor de gebouwen naar verhouding met minder vermogen per ha volstaan dan een klein bedrijf. Hierbij is de grondsoort nog van betekenis. Op zandgrond kan goedkoper worden gebouwd dan op bijvoorbeeld veengrond.

2. *Het bedrijfstype*

In het algemeen was vroeger voor de gebouwen des te meer vermogen nodig, naarmate meer bouwland en minder grasland op een bedrijf aanwezig was. Dit hield vooral verband met de nodige tasruimte voor de maximaal te verwachten oogst. Als gevolg van moderne oogstmethoden (bijvoorbeeld gebruik van de maaidorser) heeft het akkerbouwbedrijf echter niet meer zulke kapitale gebouwen nodig, maar kan het veeleer volstaan met rationeel ingerichte bedrijfsruimten in de vorm van eenvoudig ingerichte kapschuren voor eventuele opslag van niet op het veld gedorste produkten, stroberging enz. Op zichzelf — dus onafhankelijk van de ontwikkeling der bouwkosten — betekent dit voor akkerbouwbedrijven een vermindering van de vermogensbehoefte voor de component gebouwen.

De vermogensbehoefte voor stalruimte van het vee zal verschillen vertonen naar gelang men het traditionele gesloten staltype bouwt, waarbij met de moderne inzichten in verlichting en ventilatie rekening is gehouden, dan wel een open loopstal waar het vee althans aan één zijde van de stal vrij in en uit kan gaan. Het laatstgenoemde staltype kan goedkoper zijn dan het eerstgenoemde. Uiteindelijk zal de invloed van de gebouwen op de rentabiliteit van het bedrijf bepalend moeten zijn voor de keuze en inrichting der gebouwen. Er is echter nog onvoldoende onderzoek verricht naar de economische gevolgen van landbouwtechnisch minder volmaakte gebouwen. Bij een dergelijk onderzoek zou moeten worden nagegaan of de mogelijke besparingen op de bouwkosten opwegen tegen eventuele verliezen die daaruit zouden kunnen voort-

vloeien (meer stroverbruik bij open loopstallen, meer kwaliteitsverlies bij minder goede bewaring — bijvoorbeeld open berging —, enz.).

3. De intensiteit van de bedrijfsvoering en het bouwplan

Het vermogen dat in de gebouwen moet worden geïnvesteerd stijgt bij veehouderijbedrijven met de intensiteit van de bedrijfsvoering. Met de intensiteit stijgen de opbrengsten per oppervlakte-eenheid en neemt de veebezetting toe, zodat meer ruimte nodig zal zijn voor berging van produkten en stalling van vee. Op akkerbouwbedrijven zullen de bedrijfsgebouwen daarentegen in het algemeen groter moeten zijn, naarmate de bedrijfsvoering meer extensief is en derhalve meer granen en minder bieten en aardappelen worden verbouwd.

De gebouwen vergen grote investeringsbedragen. Van 1938 tot 1950 zijn de bouwkosten aanmerkelijk toegenomen. Om hiervan een indruk te geven, vermelden wij enige cijfers.

Tabel 2 *Bouwkosten in guldens per ha van opstallen voor bedrijven van circa 20 ha¹⁾*

Bedrijfstype	1938	1950
Akkerbouwbedrijven	450 à 650	1700 à 2000
Gemengde bedrijven	650 à 800	2800 à 2700

Sinds 1950 is een verdere stijging van de bouwkosten waarneembaar. Van de hoogte omstreeks 1954 geeft het volgende staatje een indruk.

Tabel 3 *Bouwkosten in guldens van opstallen in 1953/54¹⁾*

Bedrijfstype en bedrijfsgrootte	Totale bouwkosten	Bouwkosten per ha
Weidebedrijf van 25 ha	64.800	2.590
Weidebedrijf van 10 ha	37.200	3.720
Gemengd bedrijf van 25 ha	76.200	3.050
Gemengd bedrijf van 10 ha	40.700	4.070
Akkerbouwbedrijf van 50 ha	72.200	1.440
Akkerbouwbedrijf van 25 ha	57.400	2.300

¹⁾ Mededelingen van de Stichting voor de Landbouw, 23 juli 1954. Het honorarium van de architect, de bouwleges en andere bijkomende kosten zijn in de bedragen begrepen. Deze cijfers hebben betrekking op moderne boerderijen, compleet met woning, gierkelder, mestplaat, waterleiding, wagenberging, silo's, kippenhokken, e.d.

Meer dan een benaderend beeld van de vermogensbehoefte bij nieuwbouw geven deze cijfers niet, omdat op de hoogte van de bouw prijs de verschillende hiervoor genoemde factoren van invloed zijn. De bouwkosten voor weidebedrijven hebben betrekking op het traditionele staltype.

De gestegen bouwkosten en het overheidsbeleid inzake de grondprijzen hebben geleid tot een wijziging in de verhouding tussen de vermogensbehoefte van de grond enerzijds en de gebouwen anderzijds. Bij een

gemengd bedrijf van middelmatige grootte op de betere zandgronden zijn de bouwkosten thans hoger dan de prijs van het land, terwijl de vervangingswaarde van nieuwe gebouwen voor de oorlog ongeveer $\frac{1}{3}$ à $\frac{1}{2}$ van de grondprijs bedroeg.

In het voorgaande is wel gebleken, dat de gebouwen in de landbouw een omvangrijke vermogensbehoefte veroorzaken. Deze behoefte is van langdurige aard. In tegenstelling tot het vermogen dat in de grond is vastgelegd, heeft het in gebouwen geïnvesteerde vermogen een omlopend karakter. Ook bij normaal gebruik ervan zijn de gebouwen immers aan slijtage onderhevig; gaandeweg staat het gebouwenkapitaal een deel van zijn bundel prestaties aan de voortgebrachte produkten af. Dit verbruik van prestatie-eenheden dient in de kostprijsberekening tot uitdrukking te worden gebracht in de vorm van afschrijvingen. Er zijn verscheidene afschrijvingssystemen bedacht om zo goed mogelijk het waardebeloop van de in een produktiemiddel besloten prestatie-eenheden te berekenen. Wegens de doorgaans lange levensduur van gebouwen is het toekomstige waardebeloop ervan door zoveel onvoorziene en onzekere factoren omgeven, dat perfectionisme in de afschrijvingstechniek slechts leidt tot schijnexactheid. In de praktijk wordt dan ook veelal de voorkeur gegeven aan de eenvoudige rekentechniek waarbij jaarlijks een vast percentage van het investeringsbedrag wordt afgeschreven. Vaak kiest men dan de historische aanschaffingsprijs van het produktiemiddel tot uitgangspunt. Uit het oogpunt van continuïteit van een bedrijf verdient evenwel afschrijving op basis van vervangingswaarde de voorkeur.

Voorzover het offer der verbruikte prestatie-eenheden in de kostprijzen tot uitdrukking wordt gebracht en de kosten door de opbrengsten worden gedekt, vindt de waarde der verbruikte prestatie-eenheden haar weerslag in de geldmiddelen, die door de boer na verkoop van zijn produkten worden ontvangen. Dit leidt ertoe dat het vermogensbeslag in een gebouw geleidelijk zal afnemen tot bij vernieuwing wederom een scherpe stijging zal ontstaan.⁷⁾

De periode, die met de omloop van dit vermogen is gemoeid, is moeilijk exact aan te geven. Men zal daarbij moeten uitgaan van de geschatte economische levensduur.

De levensduur van een produktiemiddel is economisch nog niet verstreken, zolang de prestatie-eenheden van dit produktiemiddel voor de onderneming nog „waarde” hebben. J. L. Mey noemt deze waarde in de achtste druk van zijn Leerboek der bedrijfseconomie Deel I p. 67 e.v. indirecte opbrengstwaarde, waaronder hij verstaat het verschil tussen de kosten van de produktie bij gebruik van een nieuw produktiemiddel en de complementaire kosten bij voortgezet gebruik van het oude produktiemiddel. Tot deze complementaire kosten worden gerekend alle arbeids-, grondstof-, onderhoudskosten e.d. met uitzondering van de afschrijvingskosten. „Zolang de werkeenheden nog een opbrengst-

⁷⁾ Voor de betekenis die het z.g. diversiteitsverschijnsel voor het beloop van het in gebouwen geïnvesteerde vermogen kan hebben, verwijzen wij naar de behandeling van dit begrip bij de bespreking van de dode inventaris (met name blz. 32–36).

waarde hebben in het bedrijf — een indirecte opbrengstwaarde dus —, die uitgaat boven hun directe opbrengstwaarde (d.i. verkoopwaarde, schrijver), zal het rationeel zijn het werktuig niet af te stoten."

Bij gebouwen bestaan de complementaire kosten hoofdzakelijk uit onderhoudskosten. Deze nemen in de loop der jaren toe. De economische levensduur van bedrijfsgebouwen is nu verstreken, wanneer de jaarlijkse onderhoudskosten van de oude gebouwen vermeerderd met de afschrijvings- en rentekosten over de residu-waarde, stijgen boven de geschatte jaarlijkse afschrijvings-, rente- en onderhoudskosten voor een nieuw gebouw. Deze laatste alternatieve kosten moeten nog worden verminderd met de economische voordelen die de nieuwe gebouwen voor het resultaat van het produktieproces zullen hebben boven de oude. In de praktijk is de economische levensduur van duurzame produktiemiddelen dan ook niet exact vast te stellen. De mogelijkheid van zg. „groot onderhoud" — bijvoorbeeld het vernieuwen van een muur — maakt de levensduur van een gebouw in hoge mate elastisch, een rekbaarheid die nog wordt vergroot door de veelal bestaande mogelijkheid in de behoefte aan grotere capaciteit te voorzien door met behoud van de oude gebouwen een schuur aan te bouwen of een losstaande schuur te plaatsen. Stijging van de bouwkosten heeft de neiging de economische levensduur van de oude gebouwen te verlengen.

De technische levensduur⁸⁾ van solide stenen gebouwen stelt men wel op 175 jaar. De economische levensduur van stenen boerderijen pleegt men op circa 100 jaar te stellen, ofschoon zij in de praktijk korter, doch ook veel langer kan zijn al naar gelang de soliditeit van het bouwwerk, het onderhoud en de eisen, die aan de gebouwen worden gesteld, alsmede het prijsbeloop. Deze rekbaarheid maakt het in beginsel mogelijk voor de vervanging van boerderijen of delen daarvan door nieuwe een periode te kiezen waarin de bouwkosten naar verhouding laag zijn. Gezien de hoge investeringskosten van boerderijen zal hiernaar in de landbouw zeker worden gestreefd. Wanneer een periode van relatief lage bouw-prijzen echter samenvalt met een periode van lage bedrijfsuitkomsten in de landbouw, kunnen financieringsmoeilijkheden op hun beurt weer tot uitstel van vervanging aanleiding geven.

Over de feitelijke ouderdom van de boerderijen in ons land zijn bijzonder weinig gegevens beschikbaar. De enige cijfermatige indicatie hieromtrent kan worden aangetroffen in een rapport over de Vijfheeren-

⁸⁾ Een lange technische levensduur van bedrijfsgebouwen bemoeilijkt een snelle aanpassing van de landbouw aan veranderende produktieomstandigheden.

Klompé — Landbouwkundig Tijdschrift, januari 1956, blz. 215 — wijst erop, dat de huidige wijze van bouwen in steen, beton of kostbare houtconstructie „voor de eeuwigheid" is bestemd, terwijl de produktieomstandigheden zich op korte termijn wijzigen. Als voorbeelden wijst Klompé op de afnemende van de veestapel in bepaalde akkerbouwgebieden en de toeneming van het aantal trekkers in Nederland, waardoor stalling en voederberging voor vee overbodig werd en behoefte ontstond aan bergplaats voor werktuigen. Aan de andere kant neemt voor granen, sommige handelsgewassen en peulvruchten in ongedorste toestand de behoefte aan tasruimte af door toeneming van het aantal maaidorsers. Klompé pleit daarom voor versobering van de bouw en verkorting van de levensduur o.m. door gebruik van goedkopere en minder duurzame bouwmaterialen.

landen.⁹⁾ Uit dit rapport blijkt o.m. dat in genoemd gebied 44 % der boerderijen jonger is dan 75 jaar en 22 % ouder dan 125 jaar. Statistisch materiaal voor geheel Nederland was tot dusverre helaas over dit onderwerp niet bijeengebracht. Daarom is getracht door middel van een enquête enigszins in deze leemte te voorzien. Aan deze enquête, die door de afdeling Statistiek van het L.E.I. is uitgevoerd, is door 929 aan de loonstatistiek van het L.E.I. deelnemende landbouwbedrijven medegewerkt. Aangezien het bedrijven betreft die met vreemde arbeidskrachten werken, hebben de gegevens vooral op de grotere bedrijven betrekking. De onderste grens van de bedrijfsgrootte der deelnemers ligt bij circa 15 ha.

De enquête geeft ons een globale informatie omtrent de ouderdom der boerderijen. De resultaten zijn in tabel 4 samengevat.

⁹⁾ „De Vijfheerenlanden”, rapport van het Landbouw-Economisch Instituut en het Rijkslandbouwconsulentschap te Dordrecht, oktober 1952, blz. 57.

Tabel 4

Ouderdom van boerderijen ¹⁾

Omschrijving	Aantal waar- nemingen		Ouder- dom on- bekend	Ouder- dom bekend	Percentage bedrijven, waarvan					
					Hoofdgebouw onder dan					
	Abs.	o/o			10 jaar (vóór 1946)	25 jaar (vóór 1931)	50 jaar (vóór 1906)	100 jaar (vóór 1856)	150 jaar (vóór 1806)	200 jaar (vóór 1756)
1. Bedrijfstype en -grootte										
a. Veehouderijbedrijven, totaal	206	100	6	94	89	82	61	26	11	3
w.v.: < 20 ha	65	100	12	88	78	71	55	23	9	5
> 20 ha	141	100	4	96	94	87	64	28	11	2
b. Akkerbouwbedrijven, totaal	453	100	2	98	90	79	55	22	11	4
w.v.: < 20 ha	73	100	5	95	88	78	40	12	5	1
> 20 ha	380	100	2	98	90	79	58	24	13	5
c. Gemengde bedrijven, totaal	270	100	3	97	84	72	46	21	11	4
w.v.: < 20 ha	75	100	4	96	75	67	36	12	1	1
> 20 ha	195	100	2	98	88	74	50	25	14	5
2. Groep van landbouwgebieden en geografische ligging										
a. Zeekleigebieden, totaal ¹⁾	344	100	1	99	91	84	65	28	15	6
w.o.: N. van het land (Gr. en Fr)	148	100	1	99	95	90	72	33	12	3
Z. van het land (Zh. eil., Zld, Nbr.)	182	100	2	98	86	80	61	26	19	9
rest	14	100	—	100	100	71	36	—	—	—
b. Rivierkleigebieden, totaal	42	100	—	100	74	64	45	31	17	10
w.o.: Gelderland	28	100	—	100	61	57	36	25	14	7
rest	14	100	—	100	100	79	64	43	21	14
c. Weidegebieden, totaal	168	100	4	96	89	82	63	32	15	5
w.o.: N. van het land (Gr. en Fr.)	94	100	3	97	93	88	67	35	14	1
W. van het land (Nh, Zh, Utr.)	55	100	7	93	87	84	71	33	22	13
rest	19	100	—	100	74	42	21	11	5	—
d. Zandgebieden, totaal	257	100	6	94	84	66	32	10	4	1
w.o.: N. van het land (Gr, Fr, Dr)	114	100	5	95	84	66	33	8	4	—
O. van het land (Ov, Gld en Utr)	81	100	11	89	85	59	22	4	2	1
Z. van het land (Nbr en Limb) . .	62	100	2	98	82	74	44	21	6	2
rest	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
e. Veenkoloniale gebieden, totaal . .	100	100	3	97	91	82	56	18	6	—
f. Tuinbouwgebieden, totaal	18	100	—	100	100	89	72	28	6	—
3. Totaal: gewogen percentage ²⁾	929	100	3	97	87	75	50	22	11	4
waarvan in procenten										
a. niet verbouwd	742	80	90	80	78	76	70	64	53	56
b. wel verbouwd	187	20	10	20	22	24	30	36	47	44

¹⁾ Bedrijven in de Noordoostpolder en in de Wieringermeer zijn buiten beschouwing gelaten, omdat deze jonge plooiatengebieden een van de rest van het land sterk afwijkende leeftijdsopbouw der gebouwen vertonen (nl. alle jonger dan 25 jaar).

²⁾ Als wegingsfactor is gebruikt het aantal landbouwbedrijven groter dan 15 ha in de groepen van landbouwgebied
Bron: L.E.I.

In de Zandgebieden vertoont de ouderdom der gebouwen een gunstiger beeld dan in de overige groepen van landbouwgebieden. Hier is waarschijnlijk de invloed van ontginningen merkbaar.

Ten aanzien van de invloed der bedrijfsgrootte kan worden opgemerkt, dat de gebouwen op de kleinere bedrijven (< 20 ha) dooreengenenomen van recenter datum zijn dan op de grotere bedrijven (> 20 ha). Bedrijfsplitsing kan hierbij van invloed zijn geweest.

De verkregen gegevens omtrent de verbouwingen, die wij volledigheidshalve in de tabel hebben opgenomen, dienen met voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. Hoe ouder de gebouwen zijn des te minder bekend zal men zijn met de verbouwingen die hebben plaats gehad, terwijl bovendien over de ingrijpendheid van de verbouwingen geen uitspraak wordt gedaan. De gegevens wijzen er overigens op dat slechts in geringe mate verbouwingen zijn uitgevoerd.

Indien zou mogen worden uitgegaan van een economische levensduur van 100 jaar, zouden wij bij een gezonde en harmonische leeftijdsopbouw van de boerderijenvoorraad kunnen verwachten, dat de helft van de boerderijen jonger en de andere helft ouder dan 50 jaar is. Het is gebleken dat 47 % van de geënquêteerde bedrijven op het oude land jonger is dan 50 jaar. Dit lijkt dus niet verontrustend. Wel dient echter in aanmerking te worden genomen, dat zich onder de overige bedrijven op het oude land, die ouder zijn dan 50 jaar een vrij grote groep bevindt, die ouder is dan 100 jaar, te weten 22 %.

De hiervoor vermelde feiten omtrent de ouderdom van hoofdgebouwen in de landbouw verschaffen nog geen inzicht in de toestand en de efficiency van de boerderijen in Nederland, ofschoon natuurlijk verwacht kan worden, dat gebouwen ouder dan 100 jaar minder doelmatig zullen zijn, dan die van recenter datum. De Minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening¹⁰⁾ acht de toestand van de bedrijfsgebouwen in vele streken van het land slecht.

c. Dode inventaris

Het gebruik van werktuigen en machines zal kunnen leiden tot een beter resultaat van de arbeid en derhalve tot arbeidsbesparing, betere kwaliteit of grotere omvang van de produktie. Bedrijfseconomisch beschouwd is aanschaffing van werktuigen gerechtvaardigd, indien zij een verbetering van de rentabiliteit bewerkstelligen. Men zal dan de optimale combinatie van de produktiefactoren meer benaderen. Het is evenwel zeer goed mogelijk dat vergemakkelijking van de arbeid — bijvoorbeeld minder zwoegen — door gebruik te maken van machinale arbeid zo'n hoog psychisch inkomen aan de boer verschaft, dat hij tot aanschaffing van een werktuig zal willen overgaan, zelfs al zal hij geen rentabiliteitsverbetering mogen verwachten.

De vraag of van een werktuig in eigen beheer een rendabel gebruik kan worden gemaakt, hangt af van de aard van het bedrijf. Daarbij zijn de volgende factoren van belang:

¹⁰⁾ Mondelinge behandeling van hoofdstuk XI der Rijksbegroting 1955 in de Tweede Kamer, 22e vergadering, dd. 30-11-1954, blz. 3183.

1. *De mate waarin er gebruik van kan worden gemaakt*

Deze wordt onder meer bepaald door de bedrijfsgrootte. Doorgaans zijn de grotere werktuigen in eigen beheer alleen rendabel te exploiteren op de grotere bedrijven. Daarnaast is het bouwplan van belang, daar dit de behoefte aan werktuigen technisch bepaalt. Zo zal bijvoorbeeld uitbreiding van de verbouw van hakvruchten (bijvoorbeeld suikerbieten) in vele streken onuitvoerbaar zijn zonder aanwending van meer rooi-machines. Voorts zullen op de zware gronden in de akkerbouw speciale eisen aan de werktuigen worden gesteld.

2. *De te verwachten prijsverhouding tussen werktuigen met toebehoren en arbeid*

Men zal eerder tot de aanschaffing van werktuigen kunnen overgaan als de arbeid relatief duur is.

3. *Het klimaat*

Hoe korter de periode is, binnen welke de arbeid moet worden verricht, hoe meer inventaris ter beschikking zal moeten staan om op tijd gereed te kunnen komen.

Wij kunnen ons in het kader van deze studie ontslagen achten van de taak het vraagstuk van het rendement van landbouwwerktuigen verder te analyseren. Dit vraagstuk ligt van bedrijf tot bedrijf anders, hetgeen mede een motief is de problematiek van de optimale combinatie van produktiefactoren buiten beschouwing te laten. Voldoende is te constateren, dat in de landbouw tot op zekere hoogte een rendabel gebruik van machines kan worden gemaakt. Ten opzichte van de industrie zijn de kansen van mechanisatie in de landbouw echter aanmerkelijk kleiner. Het moeilijk beïnvloedbare seizoenmatige groeiproces doet veelal slechts gedurende een korte periode van het jaar behoefte aan machines ontstaan, tengevolge waarvan de vaste kosten van de werktuigen doorgaans hoog zijn. Een andere factor, die de mechanisatiemogelijkheden beperkt, is de in Nederland overwegend geringe bedrijfsgrootte, waardoor op één bedrijf vaak niet ten volle gebruik kan worden gemaakt van de capaciteit van een machine. In de praktijk intensiveert men het gebruik van de ondeelbare produktiemiddelen door hetzij in gemeenschappelijk eigendom machines aan te schaffen — gezamenlijk optreden van burens of zich aansluiten bij een werktuigencoöperatie zijn hier voorbeelden van — of door gebruik van machines van een gespecialiseerd loonwerkbedrijf. In beide gevallen treedt voor de individuele boer een verlaging van de vermogensbehoefte op. Een factor, die vooral op het kleine bedrijf een sterke ontwikkeling van de mechanisatie in de weg staat, is de omstandigheid, dat de met mechanische hulpmiddelen concurrerende handenarbeid op deze bedrijven vaak overvloedig voorhanden is. Op gezinsbedrijven zal men, ook al heeft men de nodige geldmiddelen, veelal pas tot arbeidsbesparende werkmethoden willen overgaan wanneer voor de vrijkomende arbeid passende produktieve toepassingsmogelijkheden zijn gevonden.

Toch zijn in Nederland, vooral na de tweede wereldoorlog, belangrijke

vorderingen met de mechanisatie en motorisatie van de landbouw gemaakt.

Het grootste deel van de werktuigen en machines vindt toepassing in de akkerbouw, ofschoon men er ook in de veehouderij in toenemende mate gebruik van is gaan maken. Wij denken hierbij aan de toepassing van de melkmachine, waarvan het gebruik vooral door twee factoren is toegenomen: het tekort aan goede handmelkers en het feit, dat vele arbeiders niet meer op zondag wensden te werken.

Het is duidelijk, dat de vermogensbehoefte voor de dode inventaris door de mechanisatie aanzienlijk is toegenomen, een toeneming, welke echter gepaard kan zijn gegaan met een daling in de behoefte wegens het minder gebruiken van andere produktiemiddelen. Dit is bijvoorbeeld het geval, wanneer het gebruik van werktuigen tot besparingen op betaalde arbeid heeft geleid.

Teneinde een indruk te verkrijgen hoeveel vermogen bij aanschaffing van een nieuwe inventaris moet worden geïnvesteerd zullen wij een overzicht geven van de inventarisstukken, die op bedrijven van verschillend type en verschillende grootte worden aangetroffen. Door, uitgaande van de geschatte economische levensduur¹¹⁾, de afschrijvingsbedragen te bepalen op basis van vervangingswaarde, blijkt hoeveel vermogen bij benadering jaarlijks uit het produktieproces vrij moet komen.

¹¹⁾ Evenals bij gebouwen is de economische levensduur van werktuigen en machines niet exact bepaalbaar. De moeilijkheden worden nog vergroot door het feit dat niet bij voorbaat kan worden vastgesteld, welke technische verbeteringen in de nieuwe apparaten zullen worden aangebracht.

Tabel 5 Samenstelling van en investering in een nieuwe werktuigeninventaris van akkerbouwbedrijven in de Noordoostpolder bij verschillende bedrijfsgroottes¹ (prijspeil 1954)

Werktuigen en machines	Afschrijvings-percentage	bedrijf van 12 ha			bedrijf van 24 ha			bedrijf van 36 ha			bedrijf van 48 ha		
		Aantal	Prijs 1954 (in gld)	Afschrijvings-bedrag (in gld)	Aantal	Prijs 1954 (in gld)	Afschrijvings-bedrag (in gld)	Aantal	Prijs 1954 (in gld)	Afschrijvings-bedrag (in gld)	Aantal	Prijs 1954 (in gld)	Afschrijvings-bedrag (in gld)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
A. Trekkraft													
trekker	8	—	—	—	1	5695	448	1	6875	550	1	6875	550
B. Grondbewerking													
kooiwielen	15	—	—	—	1	320	48	1	350	53	1	350	53
trekkerploeg	10	—	—	—	1	1660	166	1	1660	166	1	1660	166
wentelploeg	7	1	425	30	1	425	29	1	388	27	1	425	30
stoppeploeg	7	1	270	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—
voetploeg/balansploeg	7	1/2	47	3	1	94	7	1	125	9	1	125	9
zigzagegge	5	1	98	5	1	115	6	—	—	—	—	—	—
zware egge	5	—	—	—	—	—	—	1	444	22	1	379	19
onkruidegge	5	1	144	7	1	149	7	1	149	7	1	190	10
zaadegge	5	1	100	5	1	100	5	1	100	5	1	94	5
sloop	5	—	—	—	—	—	—	1	163	8	1	189	9
(trekker)kultivator	7	1/2	90	6	1	535	37	1	535	37	1	590	41
cambridgerol	2,5	1/3	108	3	1/2	172	4	1	530	13	1	956	24
C. Zaaien en verplegen													
wiedmachine	5	1/2	567	28	1	1135	57	1	1135	57	1	1135	57
kunstmeststrooier	12	—	—	—	—	—	—	1/3	207	25	1/2	311	37
zaaimachine	5	1/3	525	26	1	1574	79	1	1574	79	1	1574	79
aardappelpootmachine	7	—	—	—	1/3	434	30	1/2	652	46	1/2	652	46
anaardploeg	7	—	—	—	1/2	65	5	1/2	65	5	1	130	9
rugsproeier	10	1	120	12	1	120	12	1	120	12	1	120	12

trekkergraanmaaier	8	—	—	—	197	2466	197	1	4932	395
grasmaaimachine	5	1/2	473	24	24	473	24	1/2	473	24
erwtenmaaijgarnituur	5	1/2	49	2	—	—	—	—	—	—
aardappellichter	7	1/2	75	5	11	150	11	1	185	13
aardappelrooimachine	12	—	—	—	98	1230	148	1/2	1230	148
bietenlichter	7	1/2	170	12	24	340	24	1	340	24
rookkratten	12	75	188	23	38	377	45	200	502	60
ruiters	12	200	400	48	108	1300	156	900	1800	216
<i>E. Transportwerktuigen</i>										
luchtbandenwagens	5	1	1590	80	161	3210	260	3	5585	279
transporteur	5	—	—	—	—	—	54	1	2140	107
<i>F. Overige werktuigen</i>										
aardappelsorteerder	8	1/2	182	15	29	364	29	1	364	29
bietenmolen	5	1	134	7	7	134	7	1	134	7
elektromotor	4	1	185	7	7	185	7	1	185	7
elektrische afrastering	20	1	127	25	25	127	25	1	127	25
brandstoftank	10	—	—	—	40	400	40	1	400	40
watertank	8	1	180	14	14	180	14	1	180	14
G. Klein gereedschap			2175			2350			2800	
Investerings en afschrijving exclusief klein gereedschap			6767	448	1806	23596	2271		35932	2672
Investerings inclusief klein gereedschap			8942			25946			38732	
Idem per ha			745			1081			807	

¹⁾ Inventarissen van enkele typebedrijven in de Noordoostpolder ontleend aan een rapport van het Landbouw-Economisch Instituut: „Onderzoek naar de rentabiliteit van akkerbouwbedrijven van verschillende grootte gelegen in de Noordoostpolder, in verband met de factoren arbeid, kapitaal en grond.” (1953). Hierbij zijn door ons prijzen voor het jaar 1954 ingevuld. Voor zo ver bij de aantallen werktuigen geen gehele getallen voorkomen, is gemeenschappelijk gebruik der werktuigen aangenomen.

Tabel 6 Samenstelling van en investering in een nieuwe werktuigeninventaris van weidebedrijven in Friesland bij verschillende bedrijfsgrootte) (prijspeil 1954)

Werktuigen en machines	Afschrijvingspercentage	bedrijf van 12 ha			bedrijf van 24 ha			bedrijf van 36 ha			bedrijf van 48 ha		
		Aantal	Prijs 1954 (in gld)	Afschrijvingsbedrag (in gld)	Aantal	Prijs 1954 (in gld)	Afschrijvingsbedrag (in gld)	Aantal	Prijs 1954 (in gld)	Afschrijvingsbedrag (in gld)	Aantal	Prijs 1954 (in gld)	Afschrijvingsbedrag (in gld)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
A. Trekkkracht													
trekker	8	—	—	—	—	—	—	1	6220	476	1	6220	498
B. Grondbewerking													
Gecomb. weidesleep	7	—	—	—	1	115	8	1	115	8	1	115	8
(-kettingeg)	7	1	78	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
weidesleep	5	1	88	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
kettingweide-eg . . .													
C. Zaaïen en verplegen													
kunstmeststrooier . .	12	—	—	—	1	622	75	1	622	75	1	622	75
stalmestverspreider .	7	—	—	—	—	—	—	1	2200	154	1	2200	154
D. Oogst- en oogstverwerkingswerktuigen													
trommelschudder . .	4	—	—	—	1	1095	74	1	1095	74	1	1095	74
voorkeshooischudder	4	1	590	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—
harkkeerder	4	1	768	31	1	1035	41	1	1035	41	1	1035	41
bietensnijder-reiniger	5	1	143	7	1	390	20	1	390	20	1	390	20
maalbalk	12	—	—	—	—	—	—	1	835	100	1	835	100
grasmaaimachine	5	1	890	45	1	890	45	—	—	—	—	—	—
hooischuif	8	—	—	—	—	—	—	1	225	18	1	225	18
riembord	10	—	—	—	1	45	5	—	—	—	—	—	—

luchtbandenwagens . . .	5	2	2620	131	2	3315	166	3	4890	255	3	4890	255
kruiwagens . . .	8	1	125	10	2	105	8	2	105	8	2	105	8
menestomp . . .	10	—	—	—	1	960	10	1	960	10	1	960	10
hoofblazer . . .	8	—	—	—	1	1575	126	1	1575	126	1	1575	26
gras-hoollader . . .	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2150	172
handgierpomp . . .	10	1	94	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—
melkwagentje . . .	7	1	140	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—
F. Overige werktuigen													
elektrische afrastering	20	1	127	25	1	127	25	1	127	25	1	127	25
melkmachine . . .	10	—	—	—	1	2105	211	1	2835	284	1	3564	356
mobile melkwagen . . .	4	—	—	—	1	645	26	1	645	26	1	645	26
slijpmachine . . .	5	1	38	2	1	38	2	1	38	2	1	38	2
veescheerapparaat . . .	5	—	—	—	1	115	6	1	115	6	1	115	6
veereinigungsapparaat	5	—	—	—	1	185	9	1	185	9	1	185	9
giervaten . . .	5	1	153	8	2	360	18	2	426	21	2	426	21
G. Klein gereedschap													
			800			1200			1400			1500	

Investering en afschrijving exclusief klein gereedschap			6054	335		14022	911		24938	1774		27817	2040
Investering inclusief klein gereedschap			6854			15222			26338			29317	
Idem per ha			571			634			732			611	

¹⁾ Samengesteld door de afdeling Statistiek van het L.E.I. met behulp van gegevens betreffende de werktuigenbezetting, verstrekt door de Rijkslandbouwconsulent voor Landbouwwerktuigen, Ir. P. W. Bakker Arken a. Het werktuigenpark van het bedrijf van 12 ha is echter samengesteld aan de hand van werktuigenregisters van bij het L.E.I. in administratie zijnde bedrijven.

Tabel 7 *Samenstelling van en investering in een nieuwe werktuigeninventaris van gemengde bedrijven in Noordbrabant bij verschillende bedrijfsgrootte ¹⁾*
(prijspeil 1954)

Werktuigen en machines	Afschrijvings-percentage	bedrijf van 12 ha			bedrijf van 24 ha		
		Aantal	Prijs 1954 (in gld)	Afschrijvings-bedrag (in gld)	Aantal	Prijs 1954 (in gld)	Afschrijvings-bedrag (in gld)
1	2	3	4	5	6	7	8
A. Trekkraft							
trekker	8	—	—	—	1	5795	464
B. Grondbewerking							
kooiwielen	15	—	—	—	1	320	48
trekkeraanbouwploeg	10	—	—	—	1	695	70
wentelploeg	7	1	350	25	—	—	—
zigzagegge	—	—	—	—	1	95	5
onkruidегge	5	1	110	6	1	110	6
akkerегge	5	1	50	3	—	—	—
cultivator	7	—	—	—	$\frac{1}{2}$	104	7
cambridgerol	2,5	—	—	—	$\frac{1}{3}$	133	3
geulentrekker	7	1	69	3	1	69	5
gecomb. weidesleep	7	1	99	7	1	144	10
C. Zaaen en verplegen							
zaaimachine	5	—	—	—	$\frac{1}{2}$	480	24
rugsproeier	10	1	185	19	1	185	19
aanaardwiedmachine	5	—	—	—	—	—	—
kunstmeststrooier	12	—	—	—	1	622	75
stalmestverspreider en oogstverwerk.werkt.	7	—	—	—	$\frac{1}{2}$	1100	77
D. Oogstwerktuigen							
grasmaaimachine	5	1	835	42	—	—	—
harkkeerder	4	1	790	32	1	1035	41
hooi- en schovenblazer	8	—	—	—	1	1650	132
Strohaxselmachine	5	1	90	5	1	90	5
maai balk	12	—	—	—	1	1195	434
hooischuif	8	—	—	—	1	595	48
ruiters	12	80	160	19	100	200	24
E. Transportwerktuigen							
luchtbandenwagens	5	1	1689	84	2	3348	167
kruiwagens	8	2	53	4	2	53	4
Gierpomp met elektromotor	10	1	361	36	1	361	36
F. Overige werktuigen							
elektrische afrastering	20	1	127	25	1	127	25
automat. weidepomp	—	1	285	29	1	285	29
bascule	5	1	113	6	1	114	6
bietensnijder-reiniger	5	1	390	20	1	390	20
giervat	5	1	180	9	1	213	11
G. Klein gereedschap			1500			2500	
Investering en afschrijving exclusief klein gereedschap			5936	374		19508	1795
Investering inclusief klein gereedschap			7436			22008	
Idem per ha			620			917	

¹⁾ Samengesteld door de Afdeling Statistiek van het L.E.I. met behulp van gegevens betreffende de werktuigenbezetting verstrekt door de Rijkslandbouwconsulent voor Landbouwwerktuigen Ir. P. W. Bakker Arkema.

Bij een bedrijfsgrootte van 12, 24, 36 en 48 ha was in 1954 bij aanschaffing van een nieuwe inventaris op een akkerbouwbedrijf in de Noordoostpolder per ha resp. f 745,—, f 1.081,—, f 917,— en f 807,— aan vermogen nodig, tegen achtereenvolgens f 571,—, f 634,—, f 732,— en f 611,— op Friese weidebedrijven en f 620,— respectievelijk f 917,— op in Noordbrabant gelegen gemengde bedrijven van 12 en 24 ha. Hierbij dient te worden bedacht, dat in de landbouw veel gebruik wordt gemaakt van tweedehands werktuigen, waardoor beginnende boeren vaak minder vermogen voor de dode inventaris nodig hebben, dan men uit bovenstaande cijfers zou afleiden. Dit geldt te meer omdat veelal de werktuigen niet alle tegelijk worden aangeschaft.

Het aantal werktuigen, waarvan in eigen beheer een rendabel gebruik kan worden gemaakt, daalt bij afnemende bedrijfsgrootte. Veelal zal een boer dan een werktuig samen met andere boeren exploiteren, zoals bijvoorbeeld ook voor enkele werktuigen in de vorenstaande inventaris is aangenomen.

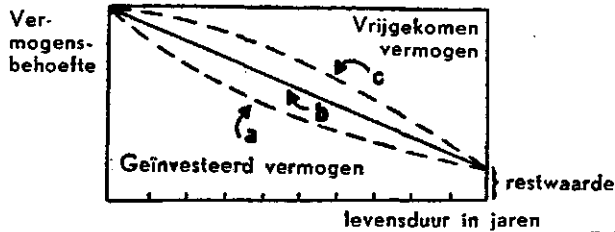
De omlooperperiode van het vermogen in de dode inventaris bedraagt rond 14 jaar. (Wanneer verliezen worden geleden en de afschrijvingen dus niet geheel worden verdiend, loopt een deel van het vermogen echter in het geheel niet om.) Men moet zich er voor hoeden aan de hand van cijfers betreffende de omlooptijd van het vermogen conclusies te trekken ten aanzien van de duur waarvoor vermogen nodig is. Een deel van het door afschrijvingen vrijkomende vermogen moet, zoals hieronder zal blijken, weer direct worden bestemd voor het verrichten van vervangingsuitgaven teneinde de continuïteit van de onderneming te handhaven. Hetzelfde geldt overigens voor de kapitaalcomponent gebouwen. Wij hebben dit aspect ter plaatse nog niet aangeroerd, omdat het bij de dode inventaris een grotere actualiteit bezit en daarom beter op deze plaats kan worden toegelicht. Wij stuiten op de vraag welk beloop het in gereedschappen, werktuigen en machines geïnvesteerde vermogen vertoont. Om dit na te gaan zullen wij eerst onze aandacht moeten richten op de inventarisstukken afzonderlijk.

De vermogensbehoefte van een werktuig of machine heeft in beginsel eenzelfde beloop als wij bij de kapitaalcomponent gebouwen hebben aangetroffen, nl. een top bij de aanschaffing en een geleidelijke daling tot op het moment dat het werktuig of de machine wegens slijtage het bedrijf verlaat. Ook een machine kan worden beschouwd als een bundel prestaties die in de loop van de tijd wordt verbruikt; deze verbruikte prestaties komen als afschrijving in de kostprijs tot uitdrukking en maken in de vorm van afschrijvingsgelden deel uit van de geldelijke opbrengsten der produkten, wanneer althans niet met verlies wordt gewerkt. Deze afschrijvingsgelden zijn te beschouwen als weer uit het produktiemiddel vrijgekomen vermogen. Het beloop van de vermogensbehoefte geeft daarom in beginsel het volgende beeld¹²⁾ te zien.

¹²⁾ Al naar gelang de prestaties van het produktiemiddel in de tijd gezien een degressief dalend, proportioneel dalend of progressief dalend beloop vertonen, zal de curve van het geïnvesteerde vermogen gelijkenis vertonen met curve a, resp. b en c in de grafiek. Eenvoudigheids halve zullen wij in het volgende een proportioneel beloop aannemen.

Grafiek 1

Schematisch beloop van de vermogensbehoefte

Indien wij deze gedachtengang toepassen op de gehele werktuigen-inventaris en van een gelijkblijvend prijsniveau en een niet-veranderende techniek uitgaan¹³⁾, dan verkrijgen wij een indruk van het beloop in het vermogensbeslag van de gehele dode inventaris, door sommering van het vermogen dat op achtereenvolgende tijdstippen in de afzonderlijke produktiemiddelen is besloten. Wij voeren deze berekening bij wijze van voorbeeld uit voor een akkerbouwbedrijf van 12 ha, daarbij eenvoudigheidshalve aannemende dat de inventaris in het begin in zijn geheel nieuw wordt aangeschaft.¹⁴⁾ De resultaten hiervan zijn in grafiek 2 in beeld gebracht.¹⁵⁾

Deze grafische voorstelling illustreert twee belangwekkende en voor het financieringsvraagstuk belangrijke feiten namelijk:

1. dat het beloop van de totale vermogensbehoefte van een inventaris, die op één moment wordt aangeschaft, het hoogst is op het moment van aanschaffing, doch in de jaren daarna praktisch nooit weer dit peil zal bereiken;
2. dat de totale vermogensbehoefte niet tot nul of praktisch nul daalt, zoals bij de produktiemiddelen afzonderlijk het geval is, doch een minimum vertoont, dat aanzienlijk boven nul ligt.

Deze twee factoren houden verband met een verschijnsel dat in de bedrijfseconomie bekend staat als diversiteits- of afwisselingsverschijnsel.¹⁶⁾ Dit begrip geeft uitdrukking aan de ervaringsregel, dat het totaalbeeld van gelijksoortige verschijnselen een gelijkmatiger beloop in de tijd

¹³⁾ Dit betekent, dat inventarisstukken steeds weer door soortgelijke eenheden tegen gelijke prijzen zullen worden vervangen, zodra zij zijn versleten. De werkelijkheid is uiteraard veel minder gelijkvormig. Voor ons onderzoek naar de structuur van de vermogensbehoefte is het evenwel voldoende van deze vereenvoudigende veronderstellingen uit te gaan.

¹⁴⁾ Bij deze berekeningen laten wij klein gereedschap buiten beschouwing. Wat voor de werktuigen zal worden gevonden, is eveneens van toepassing op de post klein gereedschap, welke een verzamelsnaam is voor de afzonderlijke stukken gereedschap.

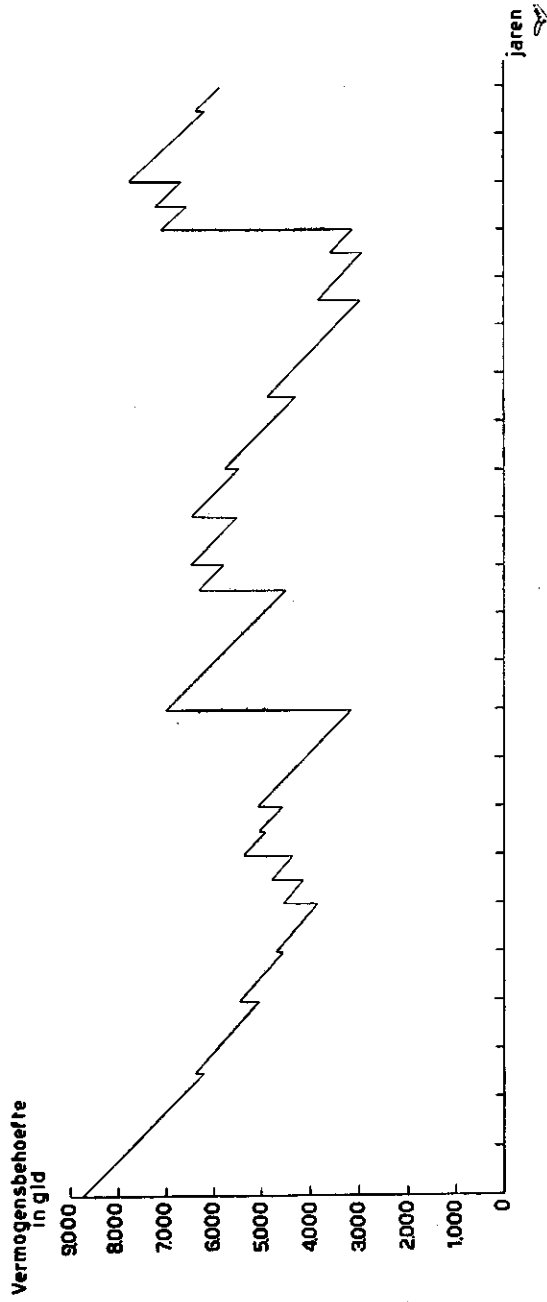
¹⁵⁾ In de werkelijkheid zal het geïnvesteed vermogen een gelijkmatiger beeld kunnen vertonen dan uit de grafiek blijkt, omdat het moment van vervanging als regel gemakkelijker kan worden verschoven. Wanneer evenwel op een bedrijf grote inventarisstukken voorkomen zoals op een akkerbouwbedrijf een trekker, die men regelmatig zal moeten vervangen, zijn niettemin grote pieken in de vermogensbehoefte van de inventaris onvermijdelijk.

Ook het tweedehands kopen van een machine en/of het als tweedehands verkopen van een nog niet versleten produktiemiddel heeft een nivellerende werking op het in de dode inventaris besloten vermogen.

¹⁶⁾ Vergelijk N. J. Polak: „Enige grondslagen voor de financiering der onderneming, Haarlem 1946, blz. 13 e.v.

Grafiek 2

Beloop van het vermogensbeslag in een werktuigeninventaris van een akkerbouwbedrijf van 12 ha bij het prijspeil van 1954 (paardetractie)

heeft dan het beloop van elk der verschijnselen afzonderlijk. Dit is mogelijk doordat deze verschijnselen niet alle op hetzelfde tijdstip optreden. Het diversiteitsverschijnsel kan het best worden toegelicht aan de hand van bovenvermelde inventarissen. Wij hebben aangenomen dat de inventarisstukken gelijktijdig zijn aangeschaft en hebben vervolgens nagegaan welk beloop deze vermogensbehoefte daarna vertoont. Dit beloop nu wordt bepaald door de mate waarin afschrijvingsgelden beschikbaar komen en hangt dus behalve van de vervangingswaarde bovendien van de economische levensduur der werktuigen af. Deze laatste vertoont echter grote verschillen. Wanneer de trekkerploeg na 10 jaar is versleten — het erin geïnvesteerde vermogen is dan gedaald tot de restwaarde — en derhalve voor vervanging in aanmerking komt, is de wentelploeg bijvoorbeeld pas op het $\frac{10}{14}$ deel van zijn levensduur. Zodra deze weer voor vervanging in aanmerking komt, is in de inmiddels vervangen trekkerploeg nog $\frac{6}{10}$ van het initiële vermogen besloten. Vele andere produktiemiddelen zullen in een soortgelijke situatie verkeren. Wij zien dus dat als gevolg van verschillen in de levensduur de momenten van vernieuwing niet wederom voor alle produktiemiddelen zullen samenvallen, zoals bij de gelijktijdige aanschaffing van een geheel nieuwe inventaris in het begin wel het geval was. Dit betekent dus ook dat de momenten van maximaal of minimaal vermogensbeslag niet voor alle produktiemiddelen gelijk zullen zijn. Diversiteit in de levensduur der machines en werktuigen leidt daarom tot nivellering van de vermogensbehoefte van het gehele werktuigenpark: verlaging van het maximum en verhoging van het minimum. De hoogte van het minimum in de vermogensbehoefte voor een groep produktiemiddelen wordt bepaald door de mate waarin de hieruit vrijkomende afschrijvingsgelden onmiddellijk door vervanging van produktiemiddelen worden gebonden.

Het is theoretisch mogelijk, dat zich in de toekomst wederom een moment zal voordoen, waarop men voor een vervangingsplicht van de gehele inventaris staat; dit is namelijk het geval na een tijdsperiode die overeenkomt met het kleinste gemene veelvoud van de economische levensduur der afzonderlijke produktiemiddelen. Bij een bescheiden inventaris bestrijkt deze periode echter reeds zoveel jaren, dat het jaar waarin de vervangingen van de inventarisstukken theoretisch kunnen samentreffen, buiten onze gezichtskring valt. In de praktijk zal zich dit samentreffen overigens ook niet voordoen omdat de levensduur in feite elastischer is, dan wij hebben aangenomen.

In de tabellen 5 tot en met 7 is aangegeven hoeveel de nieuwwaarde van de gehele inventaris bedraagt. Deze geeft bij het desbetreffende prijsniveau de maximaal bereikbare vermogensbehoefte voor de betreffende kapitaalcomponenten aan. Veelal wordt echter ook dit maximum nooit werkelijkheid, omdat zelden een inventaris op één moment in zijn geheel wordt aangeschaft of vernieuwd. Zo loopt de ouderdom van de produktiemiddelen bij overname van een bedrijf meestal zeer uiteen en zal men bij mechanisatie geleidelijk te werk gaan.¹⁷⁾ Er

¹⁷⁾ Er kunnen zich evenwel bijzondere omstandigheden voordoen, waardoor meer dan normaal sprake is van simultane aanschaffingen. Dit is bijvoorbeeld het geval na een oorlog waarin

zal dus vaak niet alleen van verschillen in levensduur sprake zijn, doch óók van verschillen in de data waarop produktiemiddelen voor het eerst worden aangeschaft. Diversiteit in aanschaffingsdata zal de nivellerende werking, die de diversiteit in de levensduur op de vermogensbehoefte der dode inventaris veroorzaakt, dus nog versterken. Ofschoon diversiteit in de levensduur op den duur weliswaar op zichzelf reeds leidt tot verschillen in aanschaffingsdata, is er aanleiding de verscheidenheid in aanschaffingsdata te beschouwen als een factor die zelfstandig een nivellerende werking op de vermogensbehoefte uitoefent. Dit blijkt heel duidelijk, indien wij ons een toestand indenken, waarbij de levensduur der produktiemiddelen gelijk is, doch de „initiële” aanschaffingsdata verschillend zijn. Ook in dit geval is een nivellerende invloed op de vermogensbehoefte van het geheel merkbaar, omdat de verscheidenheid in aanschaffingsdata zich ook in de toekomst zal handhaven.

Na het voorgaande kan een betere omschrijving van het diversiteitsverschijnsel worden gegeven, dan waartoe wij aanvankelijk in staat waren. Het is namelijk het ervaringsfeit, dat het maximum van de som van een groep gelijksoortige doch onafhankelijk variërende grootheden kleiner is dan de som der maxima van de afzonderlijke grootheden, terwijl omgekeerd het minimum van de som groter is dan de som der minima.

Recapitulerend kunnen wij vaststellen, dat de vraag of er verschillen in levensduur en/of initiële aanschaffingsdata voorkomen, beslissend is voor de vraag óf het diversiteitsverschijnsel bij de vermogensbehoefte zal optreden en de mate waarin dit het geval zal zijn. De diversiteitsfactor bepaalt tezamen met de nieuwwaarde der afzonderlijke produktiemiddelen het niveau waarop de vermogensbehoefte voor het geheel zich zal bewegen. Deze vermogensbehoefte schommelt in de landbouw als regel tussen 70 % en 30 % van de nieuwwaarde van de inventaris.¹⁸⁾

Het diversiteitsverschijnsel bij de vermogensbehoefte kan uiteraard alleen optreden, indien er sprake is van meerdere activa waarin bovendien het geïnvesteerde vermogen omloopt. Bij de kapitaalcomponent grond was het diversiteitsverschijnsel niet relevant, omdat het vermogen in dit actief niet circuleert. Bij bodemverbeteringen zal het diversiteitsverschijnsel in beginsel wel kunnen voorkomen. Het is bijvoorbeeld denkbaar, dat vernieuwing van drainage niet op alle percelen terzelfder tijd plaats heeft, evenmin als bekalking e.d. Van grote kwantitatieve betekenis is het afwisselingsverschijnsel hierbij echter niet. Dit is overigens dikwijls evenmin het geval bij de bedrijfsgebouwen omdat het aantal gebouwen per bedrijf klein is. Voor zover in de loop der jaren schuren of stallen zijn bijgebouwd, zal het diversiteitsverschijnsel eniger-

vrijwel geen vervangingen kunnen plaats hebben. Zo hebben vele boeren in Nederland na 1945 nieuwe inventaris aangeschaft. Ook vestiging in de nieuwe IJsselmeerpolders gaat met grote simultane aanschaffingen gepaard. Dit leidt in de eerste jaren tot een verminderde werking van het diversiteitsverschijnsel. Naarmate de ouderdom van de apparatuur toeneemt vervaagt echter deze invloed van gelijktijdig gedane aanschaffingen.

¹⁸⁾ In de werking van het diversiteitsverschijnsel ligt de verklaring waarom het Landbouweconomisch Instituut, rekening houdende met een restwaarde voor de werktuigen, bij de kostprijsberekeningen uitgaat van een in werktuigen en machines geïnvesteerd vermogen ter grootte van gemiddeld 60 % der totale nieuwwaarde.

mate zijn invloed op de vermogensbehoefte doen gevoelen. Een veel grotere invloed heeft dit beginsel echter bij de dode inventaris en het is daarom dat pas bij de bespreking van deze kapitaalcomponent op dit voor de financiering zo belangrijke aspect nader is ingegaan.

In deze paragraaf bespraken wij de vermogensbehoeften voor de grond, de gebouwen en de dode inventaris. De grond bleek zich normaliter te onderscheiden door een constant blijvend vermogensbeslag. De overige componenten gaven per activum van het moment van aanschaffing tot het moment van afstoten een dalend beloop van de vermogensbehoefte te zien, omdat geleidelijk een deel van de bundel prestatie-eenheden, waarover men bij aanschaffing de beschikking krijgt, weer in de geldvorm terugkeert. Aangezien met het vrijkomen van dit vermogen vele jaren zijn gemoeid, hangt hiermede per activum een langdurige, zij het tijdelijke vermogensbehoefte samen. Voor zover tussen deze activa evenwel het diversiteitsverschijnsel werkzaam is, leiden ook gebouwen en de dode inventaris voor een deel — de grond zoals wij hebben gezien in zijn geheel — tot een constante vermogensbehoefte.

§ 3. VERMOGENSBEHOEFTE VEROORZAAKT DOOR AAN GROEI-PROCESSEN ONDERHEVIGE KAPITAALCOMPONENTEN

Bij kapitaalcomponenten, die aan groeiprocesen onderhevig zijn, geeft de vermogensbehoefte een ander beloop te zien dan bij gebouwen en inventarisstukken. Tijdens het groeiproces wordt voortdurend vermogen in plant of dier geïnvesteerd, als gevolg waarvan in de beginperiode der te beschouwen kapitaalcomponenten een accumulatie van vermogen plaats heeft.

Wij zullen dit verschijnsel in het hiernavolgende bij de veehouderij en akkerbouw nader onderzoeken.

A. Dierlijke inventaris

De veehouderij in haar verschillende vormen zoals rundvee-, varkens- en pluimveehouderij neemt in de totale land- en tuinbouwproductie van ons land een zeer belangrijke positie in. Van de totale voortgebrachte waarde der land- en tuinbouwprodukten kwam in het oogstjaar 1954/55 58 % voor rekening van veehouderijprodukten, tegen 28 % voor akkerbouwprodukten en 14 % voor tuinbouwprodukten.¹⁹⁾

Van de totale waarde der veehouderijproductie levert de rundveehouderij blijkens onderstaande opgave het grootste aandeel.¹⁹⁾

¹⁹⁾ „Landbouwcijfers 1955”. Netto cijfers zijn niet beschikbaar.

		Aandeel in % in 1954/55	
Rundvee:	a) vlees	18,5	
	b) melk	40,6	
			59,1
Varkens:	vlees		22,9
Pluimvee:	a) vlees	1,4	
	b) eieren	14,4	
			15,8
Schapen:	a) vlees	1,1	
	b) wol	0,1	
			1,2
Paarden:	vlees		1,3
Waardevermeerdering veestapel		— 0,3	
Totale veehouderijproductie		100	

Dieren verschillen als produktiemiddel in verschillende opzichten van machines en werktuigen.

1. In de eerste plaats bezitten zij een zelfstandige produktieve kracht, doordat zij in fysieke zin eindprodukt worden en bovendien doordat zij zich kunnen reproduceren. Daartegenover bezitten machines dit zelfstandige produktieve vermogen niet, doch dienen zij als hulpmiddel bij de menselijke arbeid.

2. Het vermogensbeslag in machines neemt als regel af van het moment van aanschaffing tot het einde van de economische levensduur.²⁰⁾ Als gevolg van het groeiproces heeft bij het afzonderlijke dier daarentegen aanvankelijk altijd eerst een bijschrijving plaats, terwijl pas later waardevermindering optreedt.

3. De eindwaarde van dieren is aanzienlijk groter dan die van machines. De eindwaarde kan zelfs doel van het produktieproces zijn, hetgeen een gevolg is van de verschillende toepassingsmogelijkheden. Een dier kan tijdens het leven dienen als melkproducent, c.q. eierproducent, wolproducent, dan wel als trekkracht en na het slachten als leverancier van vlees, huiden, e.d.

4. Machines zijn vrijwel altijd aan economische slijtage onderhevig. Zich allengs verbeterende technische procédés hebben de neiging de economische levensduur van werktuigen te bekorten. Economische veroudering heeft bij dieren uitsluitend plaats, indien b.v. door middel van kruising produktievere soorten worden verkregen. Dit is een proces, dat doorgaans geleidelijk plaats heeft. Het risico van economische veroudering is derhalve in het algemeen bij machines groter dan bij gebruiksdieren.

5. Het technische risico betrekking hebbend op het voortbestaan en de produktiviteit is bij vee veelal groter dan bij machines en werktuigen. Laatstgenoemde kunnen teniet gaan door brand en overstroming, doch

²⁰⁾ Incidenteel kan op machines en gebouwen, aanvankelijk bijschrijving plaats hebben, wanneer zoals bij stichting van bijvoorbeeld telefoon- en elektriciteitscentrales met een capaciteit moet worden begonnen, die pas na enige tijd door toeneming van het aantal aangesloten en rendabel kan worden gebruikt. Verliezen zijn dan in het begin onvermijdelijk en vormen dus investeringskosten, die tot bijschrijving op het produktieapparaat leiden.

bij vee kan ook ziekte een oorzaak zijn van het teloor gaan van de produktiecapaciteit.

Bij de analyse van de vermogensbehoefte voor de veehouderij stuit men op de moeilijkheid, dat het niet mogelijk is een onderscheid te maken tussen de behoeften die met de produktiemiddelen zelf verband houden — de investering ter verkrijging van een kapitaalgoed, dat op volle capaciteit de dierlijke produkten levert, of de investering in het moederdier ter verwerving van dieren die nog geboren moeten worden — en de vermogensbehoefte, bijvoorbeeld voor veevoeder, die samenhangt met het produktieproces der dieren (de produktie van melk, eieren, wol, e.d.). In de praktijk maakt men weliswaar soms onderscheid tussen onderhouds- en produktievoeder, doch het voeder dat voor onderhoud nodig is, is onvermijdelijk ook complementair aan het leveren van toekomstige produktieve prestaties verbonden. Wij zullen daarom de vermogensbehoefte voor produktiemiddel (het dier) en produktieproces als totaliteit beschouwen.

In het hiernavolgende zal voor de belangrijkste diersoorten — varkens, pluimvee en rundvee — de vermogensbehoefte worden geanalyseerd. Daarbij zullen wij steeds ter inleiding een algemene beschouwing geven van de karakteristiek der te bespreken tak van veehouderij.²¹⁾

a. Varkens

1. Algemene oriëntatie

De varkenshouderij is voor vele boeren een belangrijke bron van bestaan. Dit is vooral het geval in de zandstreken, waar het gemengde bedrijf overheerst — een bedrijfstype, dat bijzonder geschikt is voor het houden van varkens. Dit bedrijfstype levert verschillende produkten, die door de varkens tot hogere waarde kunnen worden gebracht, zoals granen, aardappelen en bijprodukten van de zuivelfabricage. Rundvee- en varkenshouderij zijn vaak met elkaar verbonden.

De varkenshouderij biedt goede mogelijkheden tot opvoering van de produktiviteit der op de bedrijven aanwezige arbeidskrachten, die niet volledig zijn bezet. Wij denken hierbij vooral aan vrouwelijke en onvolwaardige arbeidskrachten. Vooral voor de kleine gezinsbedrijven waar op de bedrijven een constant arbeidsaanbod aanwezig is, is deze omstandigheid van groot belang.

Varkens onderscheiden zich van de meeste andere diersoorten door de betrekkelijk snelle groei en de bescheiden behoefte aan grond- en hokruimte.

De vrouwelijke dieren zijn reeds op een leeftijd van 6 à 8 maanden voor de voortplanting geschikt. De worp kan 110 à 120 dagen na de bevruchting

²¹⁾ Hierbij is het boek geraadpleegd van G. Minderhoud: „Inleiding tot de landhuishoudkunde”, Haarlem (1948).

plaats hebben. Per worp worden gemiddeld 10 biggen geboren. In totaal levert een zeug in Nederland gemiddeld $2\frac{3}{4}$ toom biggen.

Het verlies aan biggen wegens ziekte of sterfte is zeer groot; van elke worp sterven circa 2 biggen. Dit komt overeen met gemiddeld ongeveer 23 %. Het sterftepercentage blijkt het grootst te zijn in de eerste 2 weken na de geboorte en hoger naarmate de tomen groter zijn.

Voor volwassen dieren is het sterftepercentage aanmerkelijk kleiner. Uit de L.E.I.-boekhoudingen is berekend, dat ruim 2,4 % van de varkens het gewicht van 90 kg niet kan bereiken, een cijfer dat enige overeenstemming vertoont met gegevens uit het buitenland. Van de zeugen is het sterftepercentage door ziekte volgens de L.E.I.-gegevens eveneens 2,4 %; sterfte door ouderdom komt praktisch niet voor, omdat de dieren reeds geruime tijd voordien worden geslacht.

Bij het bedrijfsvoering van de varkenshouderij heeft men de keuze tussen 3 mogelijkheden. Eén ervan is, dat op het landbouwbedrijf zelf wordt gefokt, waarbij op hetzelfde bedrijf de biggen worden gemest; een andere vorm is, dat de biggen worden verkocht. Daarnaast is het echter mogelijk uitsluitend te mesten met aangekochte biggen. Doordat het betrekkelijk gemakkelijk is van de ene naar de andere produktierichting over te gaan, zal de prijsontwikkeling van biggen, fokzeugen, voeder en varkensvlees een belangrijke invloed hebben op de keuze tussen fokken en/of mesten. Overigens zal de keuze in hoge mate worden beheerst door aanleg en persoonlijke voorkeur van de boer.

Bij het mesten zelf biedt de varkenshouderij nog tal van variatiemogelijkheden met name ten aanzien van het gewicht waarop de dieren zullen worden afgeleverd. Het verschil in rentabiliteit tussen lichte en zware varkens is hierbij veelal van beslissende invloed. Ook de mate, waarin vermogen beschikbaar is, zal echter de lengte van de mestperiode kunnen beïnvloeden.

Het voederverbruik — de belangrijkste factor voor de vermogensbehoefte voor varkens — loopt sterk uiteen. Op de selectiemesterijen varieert de gemiddelde groei meestal tussen 0,60 en 0,70 kg per dag, terwijl het voederverbruik veelal schommelt tussen 3 en 3,60 kg per kg gewichtsvermeerdering. Op de gewone landbouwbedrijven is het voederverbruik evenwel als regel hoger. Deze variaties kunnen tot grote verschillen in de vermogensbehoefte per varken aanleiding geven. Voor ons doel kan echter van een gemiddelde groeisnelheid en een gemiddeld voederverbruik worden uitgegaan. In grafiek 3 zijn enige gegevens betreffende gewicht en leeftijd uitgezet. Een lijn, die zo weinig mogelijk afwijkingen van de verschillende punten vertoont, laat ons zien, dat de varkens gemiddeld ongeveer 0,66 kg per dag groeien. Volgens Waterschoot²²⁾ kan het verband tussen levend gewicht en het voederverbruik in de formule $\log w = -0,09 + 0,3725 \log x$ worden weergegeven. Daarbij is w het aantal voedereenheden²³⁾ per kg groei en x het levend gewicht in kg. Deze functie is in grafiek 4 uitgezet. Het voederverbruik per dier neemt bij stijgend levend gewicht toe. Daar-

²²⁾ H. Waterschoot: Een economisch model voor de zwijnenmesterij, Gent (1955).

²³⁾ De voederwaarde van 1 kg gerstemeel.

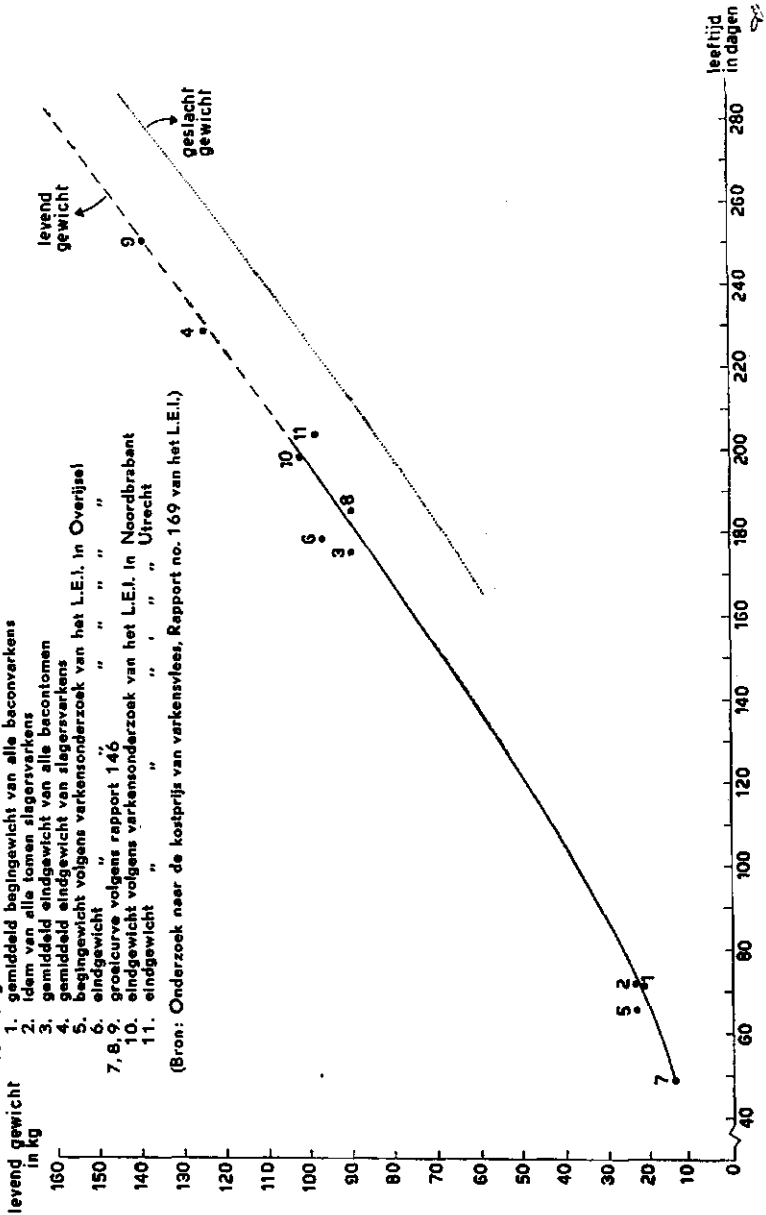
Grafiek 3

Groescurve van varkens

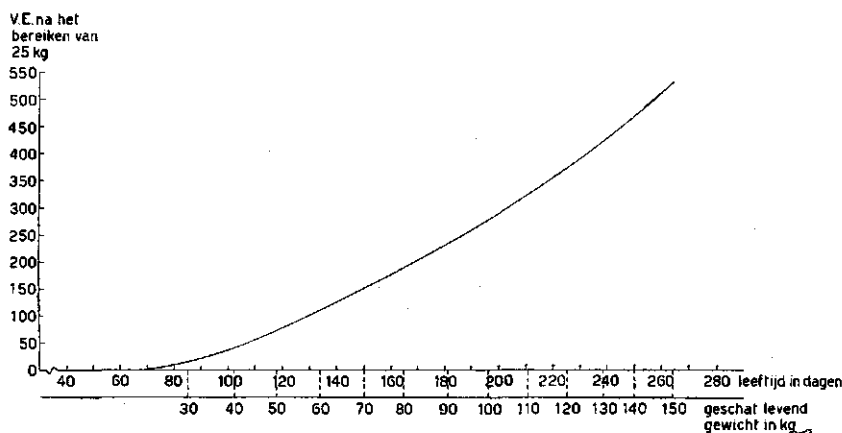
Toelichting:

1. gemiddeld begingewicht van alle beconvarkens
2. idem van alle tomen slagersvarkens
3. gemiddeld eindgewicht van alle beconvarkens
4. gemiddeld eindgewicht van slagersvarkens
5. begingewicht volgens varkensonderzoek van het L.E.I. in Overijssel
6. eindgewicht " " " " " "
- 7, 8, 9. groescurve volgens rapport 146
10. eindgewicht volgens varkensonderzoek van het L.E.I. in Noordbrabant
11. eindgewicht " " " " " Utrecht

(Bron: Onderzoek naar de kostprijs van varkensvlees, Rapport no. 169 van het L.E.I.)

Grafiek 4 Voederbehoefte in voedereenheden (v.e.) van een mestvarken voor het bereiken van een bepaalde leeftijd

tegenover vertoont het inslachtingspercentage een daling bij toenemend gewicht.

Uitgaande van de hierboven vermelde gegevens, is in grafiek 3 naast het verband tussen levend gewicht en leeftijd ook het verband weergegeven tussen het geslacht gewicht en de leeftijd. Aan de hand hiervan hebben wij ons in het volgende overzicht een indruk kunnen vormen van de leeftijd waarop de varkens de laatste jaren in ons land zijn geslacht.

Tabel 8 Overzicht van mesttypen en leeftijd der geslachte varkens¹⁾

Type varkens	1952				1953				1954			
	% slachtingen	gem. geslacht gewicht in kg	geschat gem. levend gewicht	geschatte gem. leeftijd in dagen	% slachtingen	gem. geslacht gewicht in kg	geschat gem. levend gewicht	geschatte gem. leeftijd in dagen	% slachtingen	gem. geslacht gewicht in kg	geschat gem. levend gewicht	geschatte gem. leeftijd in dagen
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
slachtvarkens .	11	140	161	278	10	140	161	278	9	140	161	278
persvarkens . .	40	106	128	235	38	104	127	233	39	106	128	235
rstvarkens . .	23	82	102	200	32	78	98	193	36	82	102	200
onvarkens . .	26	73	93	184	20	67	85	174	16	70	89	180

¹⁾ De gegevens betreffende het aantal slachtingen en het geslacht gewicht zijn verkregen van het Bedrijfschap voor Vee en Vlees. Het gemiddelde geslacht gewicht van huisslachtvarkens is geschat.

De investeringsperiode in mestvarkens van de geboorte tot de slachtdatum blijkt, indien van zelf gefokte biggen wordt uitgegaan, uiteen

te lopen van 180 tot 280 dagen, waarbij voor 50 % der varkens de duur ten hoogste 200 dagen bedraagt.

De varkensstapel kan betrekkelijk snel worden ingekrompen en uitgebreid, zonder dat hiermede grote complementaire vermogensbehoeften gepaard gaan, aangezien het varken ten aanzien van grond- en stalruimte weinig veeleisend is.

2. De vermogensbehoefte voor varkens

Wij hebben kunnen vaststellen, dat de bedrijfsvoering in de varkenshouderij aanzienlijke verschillen vertoont. Deze hebben betrekking op het wel of niet aanhouden van zeugen, het al dan niet zelf mesten, de tijdsduur gedurende welke de zeugen voor de fokkerij worden gebruikt en de lengte van de mestperiode. Het spreekt vanzelf, dat deze verschillen in bedrijfsvoering een belangrijke invloed op de vermogensbehoefte voor varkens uitoefenen.

Het tijdsverschil tussen het moment waarop de eerste investering geschiedt en het moment waarop het in de dieren geïnvesteerde vermogen weer vrijkomt is het grootst, indien een big op een bedrijf tot zeug wordt opgefokt en indien vervolgens met deze zeug varkens worden voortgebracht, die ook weer op hetzelfde bedrijf worden gemest. De eerste geldelijke opbrengst kan dan in geval van aflevering op bacongewicht ongeveer 500 dagen na de eerste investering in de jonge zeug worden ontvangen. In deze periode stijgt het in de varkens geïnvesteerde vermogen tot het moment waarop de gemeste varkens worden afgezet. Bij aflevering van zwaardere varkens is de omvang der investering per varken uiteraard groter dan bij aflevering op bacongewicht.

De duur der investering is echter veel korter, wanneer wordt afgezien van het houden van zeugen en wordt volstaan met het mesten van aan te kopen biggen. In dit geval heeft men slechts een vermogen te investeren, dat afhankelijk is van de uitgaven voor het mesten. Bij mesten van een aangekochte big van 8 weken (met een gewicht van circa 17,5 kg) tot een gewicht van 90 kg moet gedurende circa 125 dagen vermogen in dit varken worden geïnvesteerd. In beginsel kan deze duur echter nog verder worden beperkt, door jonge mestvarkens (z.g. lopers of schrammen) te kopen en deze te mesten tot lichte slachtvarkens.

Gelet op deze grote verscheidenheid in de bedrijfsvoering van de varkenshouderij zullen wij ons bij de verdere analyse van de vermogensbehoefte moeten beperken tot enkele voorbeelden. Daarbij zullen wij gebruik maken van een onderzoek van het L.E.I. naar de kostprijs van varkensvlees, dat ons in staat stelt enig cijfermatig inzicht in de vermogensbehoefte voor varkens te verkrijgen.²⁴⁾

In dit L.E.I.-rapport is alleen een kostprijsberekening opgenomen voor baconvarkens, daar onvoldoende gegevens ter beschikking stonden over de mesterij van slagervarkens. Het rapport is gebaseerd op normale mesterijen, die in het algemeen minder efficiënt werken dan de speciaal

²⁴⁾ Landbouw-Economisch Instituut: Onderzoek naar de kostprijs van varkensvlees (baconvarkens) 1954; Rapport No. 169.

ingerichte selectiemesterijen, waar men goed geselecteerd materiaal heeft en waar ook de huisvesting (o.m. door verwarming in de winterperiode) beter is dan in de gewone mesterijbedrijven.

Voor de berekening van de produktiekosten van biggen werden de kosten van de zeug van 27 weken voor rekening van 1 toom gebracht, daarbij uitgaande van een draagtijd van 16 weken, een zoogperiode van 8 weken en een periode gult na het spenen alvorens de zeug wederom drachtig is, van 3 weken. In het betreffende kostprijsrapport werd op de zeug, waarvan de waarde op f 262,50 is gesteld, geen afschrijving als kosten van de biggenproduktie in rekening gebracht, op grond van gebrek aan gegevens. Ook nu zal worden aangenomen, dat de investering in de zeug, afgezien van een tijdelijke verhoging wegens de dracht, constant is. Deze veronderstelling is bij een korte gebruiksduur van een normale volwassen zeug tot op zekere hoogte wel met de werkelijkheid in overeenstemming. Dit neemt niet weg, dat in het begin van de groeiperiode van de zeug door de opfokkosten evenzeer een toeneming van het geïnvesteerde vermogen plaats heeft als in mestvarkens. Hiermede gaat een gewichtstoename en tevens een stijging van de slachtwaarde gepaard. Na de eerste worp blijft de slachtwaarde van de zeug nog iets stijgen. Bij zeugen, die reeds verschillende tomen hebben voortgebracht zal echter een geleidelijke daling van de slachtwaarde intreden, hetgeen eigenlijk tot een afschrijving aanleiding zou moeten geven, die tot de produktiekosten van de biggen moet worden gerekend.

Het zuiverste beeld van de vermogensbehoefte voor vee wordt verkregen, indien de met voorraadhouding en betalingsgewoonten verband houdende vermogensbehoeften buiten beschouwing worden gelaten. Wij zullen dan ook voorlopig aannemen, dat de uitgaven geschieden op het moment, dat de kosten worden gemaakt. Een uitzondering maken wij echter voor de afschrijvingskosten van de hiervoor behandelde componenten gebouwen en dode inventaris. Alvorens vee kan worden gehouden, moet men de beschikking hebben over stal- of hokruimte, werktuigen en gereedschap. Het is normaal, dat de uitgaven voor deze duurzame produktiemiddelen eerder worden gedaan, dan zij als produktiekosten in rekening kunnen worden gebracht. Door deze produktiemiddelen te gebruiken gaat een deel van de erin aanwezige prestatie-eenheden als het ware over in de kapitaalcomponenten ten behoeve waarvan de produktiemiddelen worden gebruikt. Dit betekent, dat in het bedrijf een voortdurende opschuiving van het geïnvesteerde vermogen plaats heeft. Geleidelijk aan schuiven delen van het in gebouwen en inventaris geïnvesteerde vermogen verder naar de eindfase van het produktieproces, aanvankelijk naar plant of dier, daarna naar voorraden of debiteuren, waarna het vermogen tenslotte de geldvorm herkrijgt. Wij bezien in deze paragraaf alleen de fase, waarin overheveling van bedoelde vermogensbestanddelen — afschrijvingen — plaats heeft van de duurzame produktiemiddelen naar het vee (i.c. de varkens) en stellen een bespreking van de volgende fasen tot § 4 uit.

De produktiekosten zijn ingedeeld in kosten, die een directe vermogens-

behoefte en die welke een indirecte vermogensbehoefte tot uitdrukking brengen. Tot de eerste groep behoren bijvoorbeeld voederkosten, loonkosten, kosten van levensonderhoud, veeartskosten, e.d. en tot de tweede de afschrijvingskosten. De indirecte vermogensbehoefte geeft uitdrukking aan in het verleden geïnvesteerde vermogensbestanddelen, die geleidelijk in andere kapitaalcomponenten i.c. het vee opgaan.

De vraag of de rente — die bij de kostprijsberekening ongeacht de financieringswijze steeds in aanmerking wordt genomen — als een deel van de vermogensbehoefte voor een bedrijf moet worden beschouwd, is eerst te beantwoorden, indien bekend is, op welke wijze de vermogensbehoefte worden gefinancierd en welke gewoonte de ondernemer ten aanzien van privé-opnamen volgt. Om deze reden is de rente als vermogensbehoefte veroorzakende factor buiten beschouwing gelaten.²⁵⁾

De produktiekosten van een toom biggen zoals deze in het hiervoor genoemde L.E.I.-rapport zijn vermeld, kunnen als volgt worden gerubriceerd:²⁶⁾

I. Kosten die een vermogensbehoefte tot uitdrukking brengen

a. directe vermogensbehoefte

Dekkosten	f 7,50
Voederkosten: gedurende 3 weken gust en 12 weken	
dracht	„ 73,71
gedurende de laatste 4 weken dracht	„ 28,93
gedurende de zoogperiode van 8 weken	„ 79,51
bijvoeding van de biggen	„ 20,10
Arbeidskosten en beloning voor bedrijfsleiding	„ 57,80
Veeartskosten	„ 5,10
Strooisel	„ 6,30
Diverse kosten	„ 1,—
Risicopremie ²⁷⁾	„ 5,—
Totale directe vermogensbehoefte	f 284,95

b. indirecte vermogensbehoefte

Huisvestingskosten	f 16,60
Inventariskosten	„ 1,55
Totale indirecte vermogensbehoefte	f 18,15
Totale directe en indirecte vermogensbehoefte	f 303,10

II. Overige kosten

Rente over het geïnvesteerde vermogen	„ 8,20
Brutokosten per toom	f 311,30
Waarde van de mest ²⁸⁾	„ 7,25
Nettokosten per toom	f 304,05

²⁵⁾ Dat doet natuurlijk geen afbreuk aan de wenselijkheid de rente — ook de rente over eigen vermogen — te allen tijde in de kostenberekening op te nemen.

²⁶⁾ Voor ons doel — het verkrijgen van inzicht in de vermogensbehoefte in de landbouw — is het geenszins nodig de vermogensbehoefte in centen nauwkeurig aan te geven. Dat de

Bij een toomgrootte van 8 biggen bedragen de brutokosten per big (excl. de opbrengst van de mest) f 38,90, waarvan f 35,60 een directe vermogensbehoefte vertegenwoordigt.

Varkens beginnen pas een zelfstandig bestaan, zodra zij niet meer door de zeug worden gevoed. Het is dan ook te verdedigen de vermogensbehoefte van de zeug en de zogende biggen als eenheid te beschouwen. Indien wij aannemen, dat de zeug in niet gedekte toestand een investering vertegenwoordigt van f 262,50, geeft de vermogensbehoefte van deze produktie-eenheid een beloop te zien als in grafiek 5 is uitgebeeld. Deze vertoont een geleidelijke toeneming tot het tijdstip, waarop de biggen zijn gespeend. Het in de biggen geïnvesteerde vermogen wordt dan vervolgens op de jonge varkens overgedragen.

Wij zullen nu de produktiekosten nader beschouwen van een varken, dat tot bacongewicht wordt gemest. De lengte van de mestperiode voor het bereiken van 90 kg levend gewicht is op 125 dagen gesteld.

bedragen desondanks deze nauwkeurigheid wel vertonen, vloeit voort uit het feit, dat gemakshalve de cijfers zijn overgenomen, zoals deze in het gebruikte kostprijsrapport van het L.E.I. voorkomen.

De kosten zijn gebaseerd op het prijspeil in de maanden maart-april 1954. Deze zijn verwerkt in de 2e aanvulling op rapport No. 169 van het L.E.I. Het voeder der dieren bestaat in deze berekening uit krachtvoeder, hetgeen niet altijd in overeenstemming is met het werkelijke voedergebruik. Dit is vaak wel het geval voor het mesten, maar niet voor het voederen van fokzeugen. De geldswaarde van ruwvoerders is — aldus het rapport — moeilijk te bepalen. In het algemeen zal deze echter uiteindelijk worden bepaald door de prijzen van het krachtvoeder. Volgens globale berekeningen van de voederkosten op basis van gras en voederbieten bleken deze niet veel af te wijken van de voederkosten op krachtvoerbasis, temeer wanneer rekening wordt gehouden met de moeilijk in geld waardeerbare vernielingen, die de zeugen aan het grasland toebrengen.

²⁷⁾ Het L.E.I.-rapport neemt een risicopremie als kostenfactor op ter grootte van f 5,—, in verband met sterfte van dieren. Dit bedrag is berekend op grond van het over een groot aantal waarnemingen berekende sterfterisico. Aangenomen wordt, dat 8 biggen per toom worden grootgebracht. Het bedrag ad f 5,— moet dus worden beschouwd als kosten, die zijn gemaakt voor vroegtijdig gestorven dieren.

²⁸⁾ Strikt genomen zou men de waarde van de mest in mindering mogen brengen van de vermogensbehoefte, omdat hierdoor op mestaankopen kan worden bespaard. Eenvoudigheids halve zien wij hier echter vanaf. De mest is grotendeels afkomstig van de zeug.

I. Kosten, die een vermogensbehoefte tot uitdrukking brengen

a. Directe vermogensbehoeften

Directe bruto opfokkosten tot jong varken . . .	f 35,60
Voederkosten gedurende 125 dagen mesten . . .	„ 80,40
Strooisel	„ 3,50
Arbeidskosten en beloning voor bedrijfsleiding . . .	„ 15,35
Veeartskosten	„ 2,30
Risicopremie ²⁹⁾	„ 1,90
Diverse kosten	„ 0,50
Totale directe vermogensbehoefte	f 139,55

b. Indirecte vermogensbehoefte

Huisvestingskosten en inventariskosten in opfok-	
periode tot jong varken	f 2,27
Huisvestingskosten in mestperiode	„ 2,75
Inventariskosten in mestperiode	„ 0,70
Totale indirecte vermogensbehoefte	f 5,72
Totale directe en indirecte vermogensbehoefte	<u>f 145,27</u>

II. Overige kosten

Rente over het geïnvesteerde vermogen

a. tijdens de opfokperiode tot jong varken . . .	f 1,—
b. tijdens de mestperiode	„ 1,30
Aankoopkosten van de big ³⁰⁾	„ 1,25
Afleveringskosten en commissieloon ³¹⁾	„ 2,90
	<u>f 6,45</u>

Bruto kosten van een baconvarken	f 151,72 ³²⁾
Waarde van de mest	„ 3,25
Netto kosten van een baconvarken	<u>f 148,47³²⁾</u>

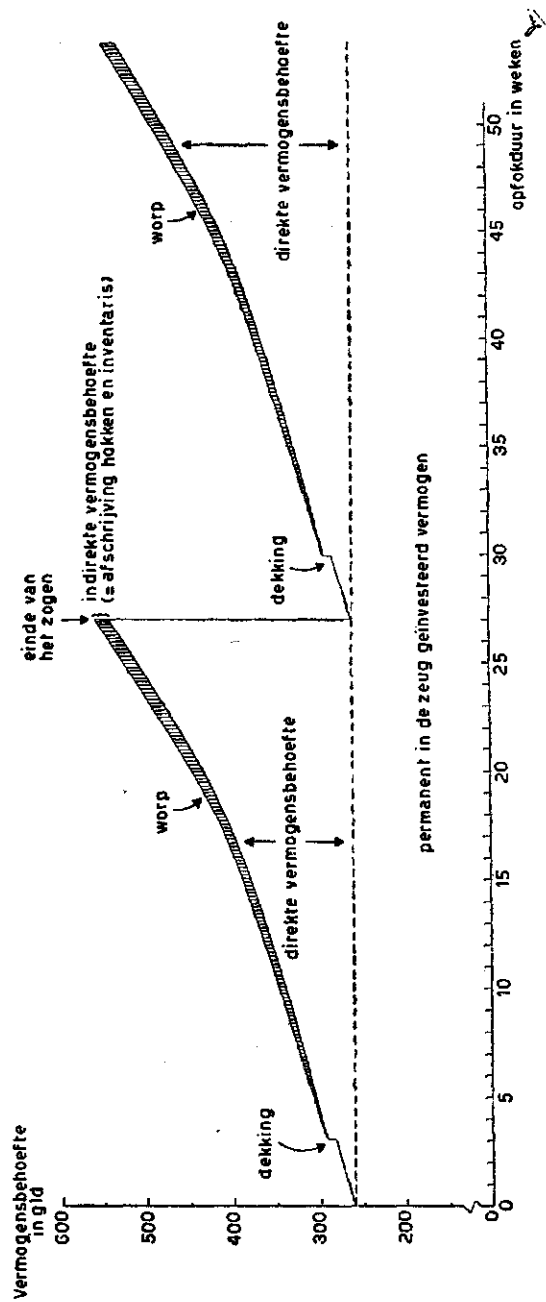
²⁹⁾ Te beschouwen als een interne verzekering wegens het feit, dat ongeveer 1 op de 40 varkens door sterfte pleegt uit te vallen. Uit de opbrengstprijzen van de gezonde varkens moet een reserve worden gekweekt waaruit de verliezen der gestorven dieren kunnen worden gedekt.

³⁰⁾ De aankoopkosten vertegenwoordigen geen vermogensbehoefte wanneer, zoals is geschied, van eigen opfok wordt uitgegaan.

³¹⁾ Deze kosten zijn niet bij de vermogensbehoefte voor varkens geteld, omdat zij niet leiden tot een investering in de dieren.

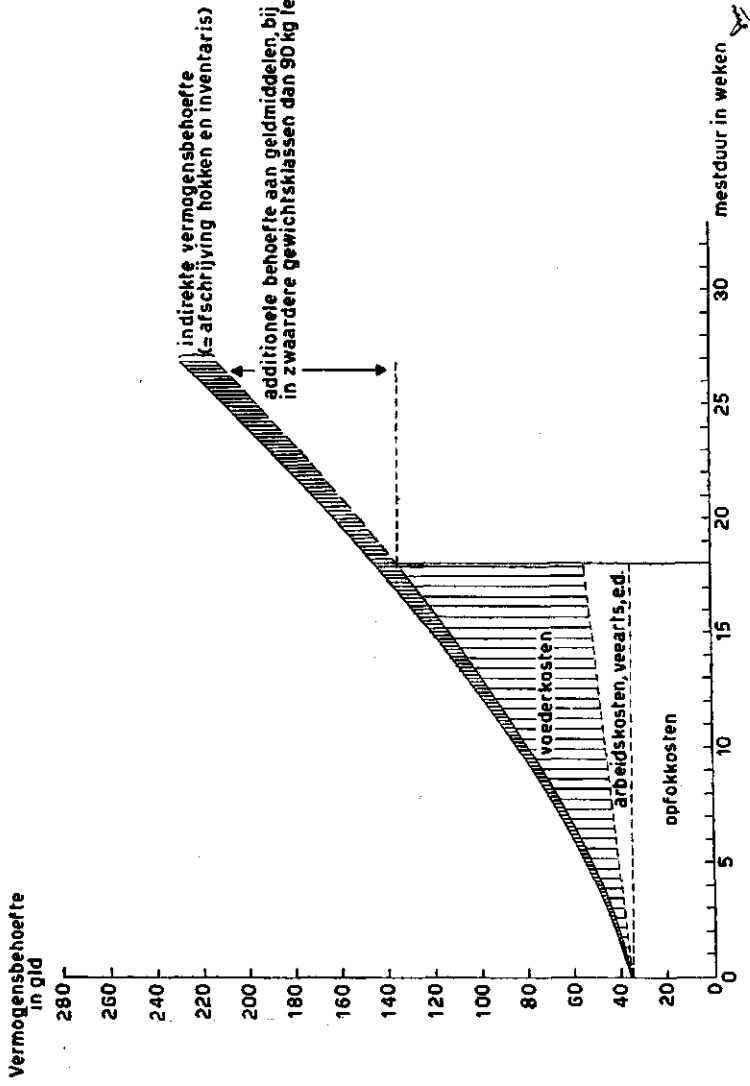
³²⁾ Deze cijfers wijken in geringe mate af van het brutokostenbedrag in het L.E.I.-rapport, omdat de mest van de zeug plus biggen door ons niet in mindering is gebracht van de bruto-opfokkosten van biggen, aangezien deze mest grotendeels afkomstig is van de zeug.

Grafiek 5 Vermogensbehoefte per fokzeug en toom zogende biggen

Grafiek 6

Vermogensbehoefte per mestvarken

Het in mestvarkens geïnvesteerde vermogen bestaat dus uit uitgaven wegens aankoop dan wel opfok, plus hetgeen aan voeder, arbeid en andere directe kosten in de loop van de mestperiode in het dier wordt geïnvesteerd. Daarenboven leidt een deel van de vermogensinvestering in hokken en inventaris — de afschrijving — geleidelijk tot een vermogensbeslag in het mestvarken. Aangezien het voederverbruik toeneemt naarmate het varken zwaarder wordt (zie hiervoor grafiek 4), stijgt de vermogensinvestering per varken progressief. De in het voorgaande overzicht vermelde voederkosten werden in grafiek 6 in evenredigheid van het voederverbruik bij verschillende leeftijd verdeeld. Door extrapolatie kan vervolgens bij benadering de vermogensbehoefte worden bepaald die mesten tot zwaardere gewichtsklassen met zich brengt.

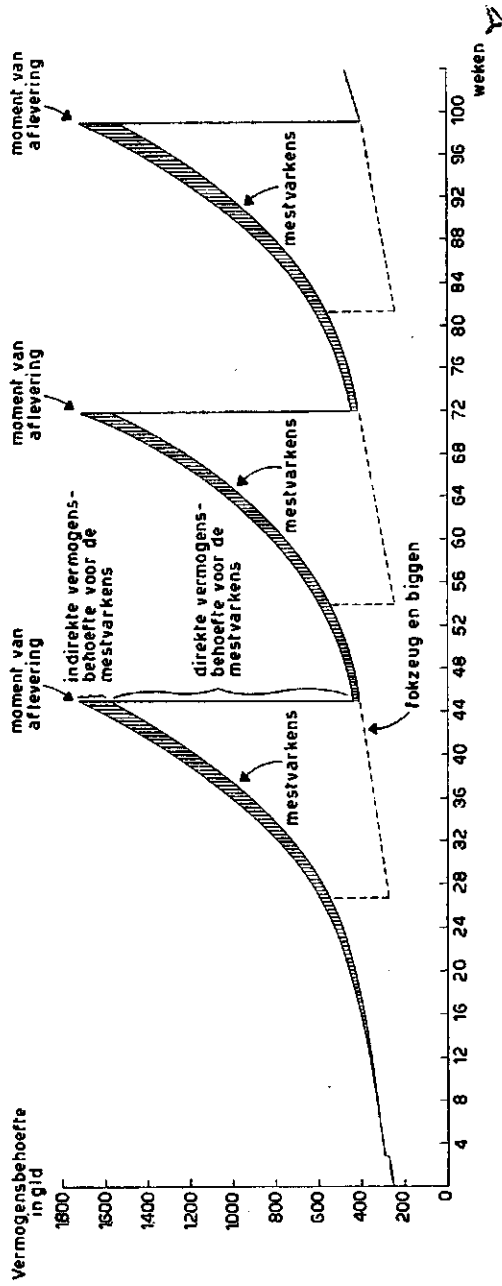
Grafiek 7 geeft de totale vermogensbehoefte weer van één zeug met de daaruit voortkomende varkens, wanneer zij tot 90 kg worden gemest. Uiteraard geeft deze grafiek niet meer dan een schematisch beeld. In werkelijkheid zullen zulke scherpe pieken in de vermogensbehoefte niet voorkomen, indien de varkens uit eenzelfde toom niet op eenzelfde tijdstip en/of tegen eenzelfde gewicht worden verkocht.

Indien in de afzetdata variatie voorkomt, zal per generatie varkens uit één toom een stootsgewijze daling in de totale vermogensbehoefte voor de varkens ontstaan. Grafiek 8 geeft hiervan een illustratie. Wij zien door de diversiteit in de verkoopdata een „zaagtand” in de vermogensbehoefte ontstaan. Het maximum in de vermogensbehoefte voor varkens zal lager zijn naarmate op een vroeger tijdstip varkens zullen worden afgeleverd. Omgekeerd komt het laagste punt in de vermogensbehoefte voor de varkensstapel hoger te liggen, naarmate de varkens op een later tijdstip worden afgeleverd. Dit laatste wordt veroorzaakt door het feit, dat in de nieuwe generatie varkens geleidelijk aan meer vermogen wordt geïnvesteerd, zodat het snijpunt van de lijn die de vermogensbehoefte van de vorige koppel varkens aangeeft, met de lijn die de vermogensbehoefte van de nieuwe koppel aanduidt, hoger komt te liggen. (Vergelijk de punten A en B in grafiek 8).

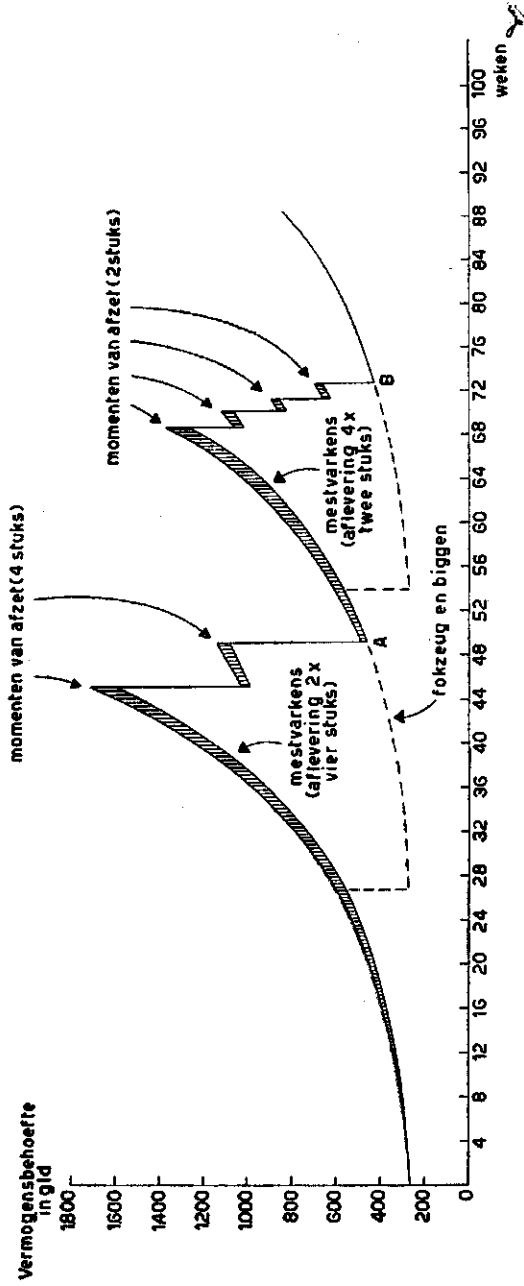
Wanneer op een bedrijf meer koppels tegelijk kunnen worden gehouden, zal meer verscheidenheid in het opleggen en afleveren van varkens optreden, zodat het diversiteitsverschijnsel in de vermogensbehoefte voor de varkensstapel meer op de voorgrond zal komen. Het gevolg zal zijn, dat de totale vermogensbehoefte zich weliswaar op een hoger niveau zal bewegen, doch dat de toppen en de dalen in sterkere mate dan in grafiek 8 zullen worden afgezwakt.

Dit verschijnsel is oorzaak, dat men bij grote varkenshouderijen een grotere gelijkmatigheid in de vermogensbehoefte voor de varkensstapel zal kunnen aantreffen dan op de kleine bedrijven mogelijk is.

Grafiek 7 Vermogensbehoefte voor een fokzeug met de daaruit voortkomende mestvarkens
bij aflevering van alle varkens op baongewicht en afzet op één moment

Grafiek 8 Vermogensbehoefte voor een fokzeug met de daaruit voorkomende mestvarkens bij aflevering op verschillend levend gewicht en in verband hiermede verschillen in afzetdata

b. Pluimvee

1. Algemene oriëntatie

De pluimveehouderij is een belangrijke tak van de Nederlandse landbouw. Zij is over het gehele land verspreid, doch is evenals de varkenshouderij vooral op de kleine boerenbedrijven op de zandgronden van belang.

Men onderscheidt in de pluimveehouderij twee bedrijfstypen, nl. één waar de pluimveeteelt als hoofdbedrijf wordt uitgeoefend — de z.g. hoenderparken — en een tweede waarbij de pluimveeteelt als nevenbedrijf op de boerderijen plaats heeft. Gezien de opzet van deze studie zullen wij ons beperken tot een bespreking van de pluimveeteelt — en in het bijzonder de kippenhouderij — op landbouwbedrijven.

Het zwaartepunt van de kippenhouderij ligt in de voortbrenging van eieren; de vleesproduktie is weliswaar niet te veronachtzamen, doch in de meeste gevallen is het kippenvlees althans op de landbouwbedrijven in Nederland te beschouwen als residu van de eierproducerende hennen.

Dank zij de technische ontwikkeling is het thans mogelijk in broedmachines eieren op elk gewenst moment van het jaar uit te broeden. Dit geschiedt in de z.g. broederijen. Het natuurlijke broeden komt op de bedrijven nagenoeg niet meer voor. Veelal worden op het pluimveehouderijbedrijf vroeg in het voorjaar ééndagskuikens gekocht, welke na 5 à 6 maanden de eerste eieren beginnen te leggen. Bij de kostprijsberekeningen van het Landbouw-Economisch Instituut werd op grond van waarnemingen op de L.E.I.-bedrijven tot voor kort aangenomen, dat de kuikens in oktober tot leggen zijn opgegroeid. De laatste jaren kan echter een verschuiving naar een vroeger tijdstip worden waargenomen, doordat de ééndagskuikens vroeger in het voorjaar worden gekocht dan voorheen.

De hennen, die voor de eierproduktie worden gehouden lopen in het bedrijf als regel niet veel langer mee dan tot vlak na het einde van het tweede legjaar, omdat de leg na het tweede legjaar snel afneemt. Voor de jonge hennen is het sterfterisico iets groter dan voor de oudere. Meestal houdt men op de bedrijven voor een deel jonge produktiedieren en ten dele oudere dieren, waarbij men regelmatig selectie toepast op basis van leg, ziekte en uiterlijk. De voornaamste reden voor het houden van overjarige hennen is gelegen in de opfokkosten die des te minder op de exploitatiekosten drukken naarmate de hennen langer in produktie zijn. Naarmate de opfokkosten — en derhalve vooral de voederkosten — lager zijn, zal de neiging aanwezig zijn meer eerstelegshennen en minder overjarige hennen in bedrijf te houden. De dieren, die onvoldoende rendabel zijn, worden voor slachtdoeleinden verkocht. In een rapport van het Landbouw-Economisch Instituut³³⁾ zijn over de aantallen door selectie uitgestoten hennen onderstaande gegevens vermeld. De tabel laat zien hoeveel hennen per jaar percentsgewijze wegens ziekte of verkoop van de bedrijven worden afgevoerd. De gegevens hebben betrekking op bedrijven, waarvan het L.E.I. een bedrijfsboekhouding bijhoudt.

³³⁾ Rapport No. 217: Onderzoek naar de produktiekosten van consumptie-eieren en broedeieren, maart 1955, blz. 10 en 12.

Tabel 9 *Belooft van de pluimveestapel*

Boekjaar	Aantal waarne- mingen	Uitval kuikens in % van beginaantal			Uitval 1e leghennen in % van beginaantal			Uitval oudere hennen in % van beginaantal		
		Gestor- ven	Ver- kocht	Totaal	Gestor- ven	Ver- kocht	Totaal	Gestor- ven	Ver- kocht	Totaal
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1950/51	125	11	6	17	11	32	43	9	74	83
1951/52	111	7	3	10	12	37	49	11	67	78
1952/53	108	7	5	12	9	37	46	7	74	81

2. De vermogensbehoefte voor kippen

Voor het verkrijgen van inzicht in het belooft van de vermogensbehoefte is gebruik gemaakt van het eerdergenoemde kostprijsrapport van het L.E.I. In dit rapport zijn de kosten berekend voor een pluimveestapel van gemiddeld 100 hennen per jaar, met inbegrip van de opfok om de pluimveestapel op peil te houden. Er is derhalve uitgegaan van een constante pluimveestapel, die weliswaar gedurende een jaar wijzigingen ondergaat, doch aan de voorwaarde voldoet, dat gemiddeld 100 hennen per jaar aanwezig zijn. De verwerkte prijzen hebben betrekking op het peil in januari 1955.

Wij zien wederom af van de vermogensbehoefte, die met voorraad-houding en afzet verband houden. De uitgaven worden geacht te worden gedaan op het moment dat de kosten worden gemaakt.

De kosten voor gemiddeld 100 hennen kunnen als volgt worden in-gedeeld:

I. Kosten die een vermogensbehoefte tot uitdrukking brengen

a. directe vermogensbehoeften

aankoop van kuikens f 110,—

arbeidskosten en beloning voor

bedrijfsleiding „ 636,—

voederkosten „ 1.992,—

veeartskosten, strooisel, elektri-

citeit, brandstof en diverse

kosten, onderhoud hokken en

afrastering „ 75,—

Totale directe vermogensbehoefte f 2.813,—

b. indirecte vermogensbehoeften

afschrijving hokken en kunst-

moeder f 48,—

klein gereedschap „ 8,—

Totale indirecte vermogensbehoefte f 56,—

Totale directe en indirecte vermogensbehoefte f 2.869,—

II. Overige kosten

rente over het geïnvesteerde vermogen „ 57,—

Bruto kosten f 2.926,—

III. Nevenopbrengsten

omzet en aanwas	f 249,—	
waarde van de mest	„ 15,—	„ 264,—
Netto kosten	f 2.662,— ³⁴⁾	

De kosten, die een vermogensbehoefte vertegenwoordigen bedragen per jaar en per gemiddeld 100 hennen f 2.869,—. Wij zouden deze vermogensbehoefte als een *bruto* vermogensbehoefte willen typeren. Wegens de eierproductie worden reeds tijdens het proces van de vermogensinvestering geldelijke opbrengsten genoten. Per saldo is de vermogensbehoefte — de spanning aangevende tussen gelduitgaven en geldontvangsten over eenzelfde periode — daarom kleiner dan de *bruto* vermogensbehoefte aangeeft. Wij zullen deze *netto* vermogensbehoefte aanduiden. Terwijl dus onder de *bruto*-vermogensbehoefte wordt verstaan de som van alle ten behoeve van het vee verrichte uitgaven, verstaan wij onder de *netto* vermogensbehoefte het saldo van de geaccumuleerde uitgaven ten behoeve van het vee verminderd met de eruit verkregen geaccumuleerde opbrengsten, zowel tijdens de investeringsperiode (de opbrengst van de eieren), als daarna (de opbrengst als slachtvee). Bij varkens valt het *bruto*- en *nettobegrip* samen omdat de gehele geldelijke opbrengst pas ontstaat na afloop van de investering, d.w.z. na verkoop van het varken.

Wanneer wij derhalve de *netto* vermogensbehoefte willen vaststellen, zullen wij in de loop van de productiecycclus der hennen de te ontvangen eiergelden en de residuwaarde van de slachtkippen in mindering moeten brengen op het hierboven genoemde bedrag der *bruto* vermogensbehoefte. Voor een zuivere analyse van de vermogensbehoefte moet daarbij een zodanig opbrengstenniveau worden verondersteld, dat alle produktiekosten³⁵⁾ juist worden gedekt. Indien dit niet zou worden gedaan, zou een vertroebeling van het vraagstuk ontstaan. De structuur van het vermogensbeslag in het vee wordt door verlies- of winstgevende produktie niet beïnvloed. Verliezen, voortvloeiende uit het risico van een onderneming, veroorzaken een geheel zelfstandige vermogensbehoefte, waarin men bijvoorbeeld zal kunnen voorzien door passende liquiditeits-reserves.³⁶⁾ Aan de andere kant zijn in het bedrijf gehouden winsten eerder te beschouwen als middel tot financiering dan als aftrekkosten op de vermogensbehoefte.³⁷⁾

Aannemende dat de kosten tevens uitgaven zijn en de eiergelden worden

³⁴⁾ Dit bedrag is f 16,— lager dan in het vermelde kostprijsrapport is gegeven. Dit vindt oorzaak in het feit, dat de pacht in onze opstelling is weggelaten, omdat van eigenaarsbasis wordt uitgegaan. Bij de bespreking van de vermogensbehoefte voor het gehele landbouwbedrijf zal met eigenaarslasten c.q. pachten wel rekening moeten worden gehouden.

De kosten die voor gestorven dieren zijn gemaakt, zijn begrepen in de onder Ia vermelde bedragen.

³⁵⁾ Als loon voor de boer is daarbij gerekend het landarbeidersloon plus een beloning voor bedrijfsleiding volgens de destijds bij kostprijsberekening in de landbouw geldende normen.

³⁶⁾ Zie § 7 over de invloed van het risico op de vermogensbehoefte.

³⁷⁾ Een zelfde benaderingswijze volgt men steeds bij bespreking van de vermogensbehoefte voor gebouwen en machines. Ook daarbij wordt de vraag naar het bedrijfsresultaat terecht buiten beschouwing gelaten.

ontvangen zodra de eieren zijn gelegd³⁸⁾, leidt bovengenoemde veronderstelling ertoe, dat de bruto vermogensbehoefte aan het einde van de produktieperiode van de kip geheel door de opbrengsten zal zijn gedekt. Tussentijds zullen evenwel de uitgaven groter kunnen zijn dan de totale ontvangsten. Het is dit saldo, dat de netto vermogensbehoefte aangeeft.

Bij de vaststelling der eiergelden is rekening gehouden met het feit dat:

1. de eierproduktie een seizoenbeweging vertoont;
2. het eigewicht in de eerste legperiode kleiner is dan in de daaropvolgende tweede en eventueel derde legperiode;
3. de eierprijzen in de zomer lager zijn dan in de winter.

Met behulp van het seizoenpatroon betreffende eierproduktie, eigewicht en eierprijzen kan een genormaliseerd beloop van de opbrengsten worden berekend, dat ter bepaling van de netto vermogensbehoefte op de bruto vermogensbehoefte in mindering moet worden gebracht³⁹⁾

In het onderstaande is de netto vermogensbehoefte voor de pluimveestapel begroot aan de hand van gegevens uit het reeds eerder genoemde kostprijsrapport van het L.E.I. Ter verduidelijking van de gedachtengang zullen wij echter eerst schematisch de vermogensbehoefte per hen beschouwen, waarna met behulp van gegevens betreffende de vermogensbehoefte per generatie hennen de vermogensbehoefte voor een gehele pluimveestapel van gemiddeld 100 hennen zal worden berekend.

a. De vermogensbehoefte per kip

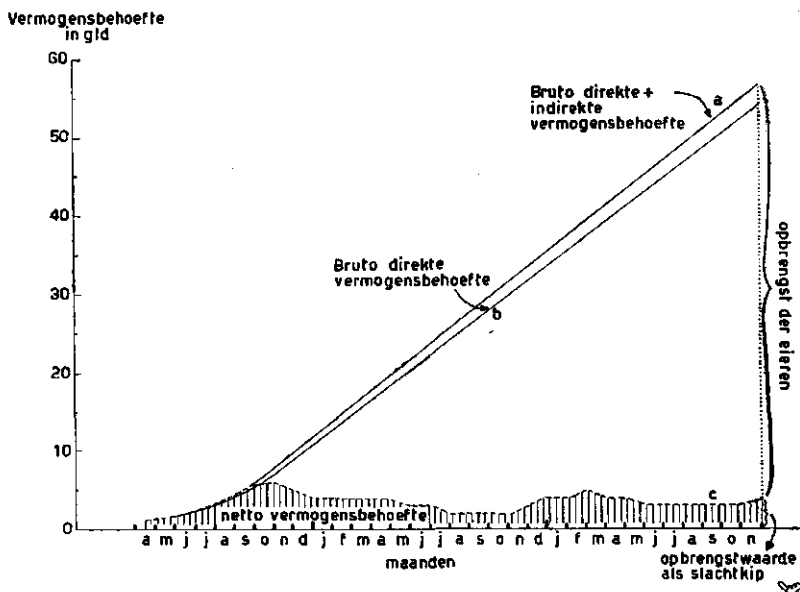
Veronderstellen wij, dat op 15 april een ééndagskuiken wordt gekocht. Na ongeveer 5½ maand, dus begin oktober, zal dit kuiken zijn opgegroeid tot legrijpe hen. Wanneer wij voorts aannemen dat deze hen wordt aangehouden tot 3 maanden na het tweede legjaar — de meeste hennen zijn dan weliswaar reeds uit de produktie verdwenen — dan komt de totale bruto directe vermogensbehoefte op ongeveer f 54,50 en de bruto directe plus indirecte vermogensbehoefte op f 57,—. Daarbij gaan wij ervan uit, dat de directe opfokkosten van kuiken tot legrijpe hen globaal f 6,— bedragen, de voeder-, arbeids- en andere direkte kosten gedurende het eerste en tweede legjaar f 45,— respectievelijk f 3,50 in de maanden van het derde legjaar en hokkosten en kosten voor gereedschap f 2,50. Aannemende, dat de brutokosten van de legrijpe hennen gelijkmatig over het jaar zijn verdeeld, ontstaat door accumulatie van deze kosten (= uitgaven) een beloop van de totale bruto directe en indirecte vermogensbehoefte gedurende het leven van een hen zoals in grafiek 9 is afgebeeld (lijn a).

De netto vermogensbehoefte (lijn c in grafiek 9) bepalen wij vervolgens door op de totale bruto-vermogensbehoefte het genormaliseerde beloop

³⁸⁾ De vermogensbehoefte, die door voorraadhouding en leverancierskrediet wordt veroorzaakt, zal, zoals reeds eerder is aangekondigd, in een afzonderlijke paragraaf worden besproken.

³⁹⁾ Zie tabel 10, bladzijde 60 en 61.

Grafiek 9 Schematisch beloop van de vermogensbehoefte per kip

van de eieropbrengsten en tenslotte eveneens de slachtwaarde in mindering te brengen.⁴⁰⁾

b. De vermogensbehoefte per generatie hennen

Bij het merendeel der hennen zal de duur van de vermogensinvestering aanzienlijk korter zijn dan in grafiek 9, omdat vele dieren vóór het bereiken van het derde legjaar zullen zijn gestorven, dan wel verkocht wegens een te lage produktiviteit. Dit kan tot vermogensverliezen aanleiding geven, wanneer het uitvallen plaats heeft op een ogenblik, waarop meer vermogen is geïnvesteerd, dan de restwaarde bedraagt. In de opbrengstprijzen der eieren zal daarom steeds een risicopremie moeten zijn opgenomen ter dekking van deze verliezen.

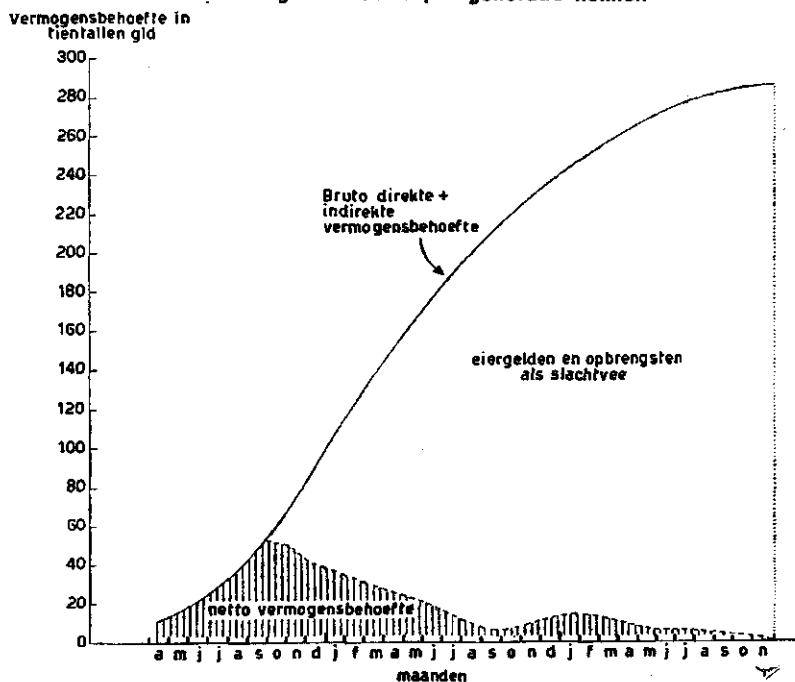
Ten einde met deze factor rekening te houden zal nu de vermogensbehoefte worden nagegaan voor een aantal dieren gezamenlijk en wel die, welke ongeveer gelijktijdig in het bedrijf worden opgenomen, n.l. de kuikens, die elk jaar in het voorjaar worden aangekocht. Wij zullen deze groep als één generatie aanduiden. Ter bepaling van de gedachten zullen wij ervan uitgaan, dat gemiddeld 100 eerste- en oudere-legshennen op een bedrijf aanwezig zijn. Rekening houdende met de reeds eerder vermelde uitvalpercentages zullen volgens het geraadpleegde L.E.I.-rapport

⁴⁰⁾ Op het eerste gezicht, kan men geneigd zijn te stellen, dat het rationeel is de hen eerder als slachtkip te verkopen — namelijk in juli/oktober van het eerste legjaar — dan in het schema is aangenomen. In die periode geeft immers het verschil tussen de potentiële slachtopbrengst en het netto geïnvesteerde vermogen (netto vermogensbehoefte) een maximale „winst”. In werkelijkheid kan deze conclusie uit de grafiek niet worden getrokken, omdat zij is getekend onder de veronderstelling dat de opbrengsten uiteindelijk gelijk zijn aan de kosten. De winstverwachting zal mede bepalend zijn voor de rationele gebruiksduur van pluimvee.

per 1 oktober 82 eerste-legshennen, 44 tweede-legshennen en 11 derde-legshennen aanwezig zijn, tegen 44 eerste-legshennen en 11 tweede-legshennen aan het einde van het boekjaar. Ten einde aan het begin van een boekjaar met 82 eerste-legshennen te kunnen beginnen, zal ongeveer 5 à 6 maanden voordien moeten worden begonnen met het aanschaffen van 92 kuikens, omdat ongeveer 10 % van deze kuikens zal uitvallen alvorens tot legrijpheid te zijn opgegroeid. Per maand vertoont de gemiddelde bezetting per generatie kippen volgens de gegevens der L.E.I.-boekhoudingen een beeld als in grafiek 10 is getekend. Wij merken daarbij op, dat in de grafiek pas in het derde boekjaar een gemiddelde bezetting van 100 hennen per jaar is bereikt, omdat dan onze complete pluimveestapel, bestaande uit drie generaties hennen aan het begin en het einde van het jaar, is verkregen. Deze gegevens bieden houvast voor de bepaling van de vermogensbehoefte per generatie hennen.

Er is aangenomen, dat de voeder- en de andere kosten per hen gelijkmatig over het jaar zijn verdeeld. De bruto vermogensbehoefte per generatie kan dan worden bepaald door per generatie hennen de kosten, die een vermogensbehoefte tot uitdrukking brengen, over de verschillende maanden te accumuleren, daarbij rekening houdende met het geleidelijk verminderde aantal hennen per generatie.⁴¹⁾ In tabel 10 is de berekening weergegeven, terwijl in grafiek 11 de bruto directe vermogensbehoefte in beeld is gebracht.

Grafiek 11 Vermogensbehoefte per generatie hennen

⁴¹⁾ Aangezien de indirecte vermogensbehoefte relatief slechts een kleine omvang heeft, is deze niet afzonderlijk becijferd.

Evenals bij de bepaling van de vermogensbehoefte per kip het geval was, moet nu met de opbrengsten rekening worden gehouden, om per generatie hennen een benaderend beeld van de netto vermogensbehoefte te verkrijgen. Daarbij moet behalve de schommeling in het eigewicht en de eierprijzen ook de bezetting aan hennen in de achtereenvolgende maanden in acht worden genomen, alsmede de in deze maanden verkochte hennen. Er is aangenomen, dat de sterfte in het algemeen tamelijk gelijkmatig over het jaar is verspreid. Het grootste deel van de uitval is toe te schrijven aan verkoop van hennen. Tabel 10 geeft een overzicht van de wijze waarop de directe vermogensbehoefte per generatie hennen is berekend. Ook nu is weer uitgegaan van kostendeekkende opbrengsten. Bij kostendecking wordt pas aan het einde van het bestaan van de onderzochte hennen de directe bruto vermogensbehoefte door de opbrengsten gedekt; in de periode van het moment van aankoop der ééndagskuikens tot op het moment waarop deze dieren van het bedrijf zijn verdwenen, is de bruto vermogensbehoefte voortdurend groter dan de lopende geldelijke ontvangsten. De spanning tussen beide geeft de netto directe vermogensbehoefte aan gedurende de produktiegang der 92 kuikens, die in het begin worden aangeschaft.

Deze netto vermogensbehoefte per generatie is eveneens in grafiek 11 in beeld gebracht. Hieruit blijkt duidelijk een tweetoppigheid in de vermogensbehoefte. Zij neemt toe en bereikt het hoogste punt op het moment waarop de jonge hennen met de leg beginnen — dit is gesteld op begin oktober — daalt vervolgens tot oktober van het volgende jaar, waarop als gevolg van de geringe produktie van de overgebleven tweede-legshennen in de winterperiode de vermogensbehoefte wederom stijgt om in de eerste maanden van het nieuwe jaar wederom af te nemen in verband met de toenemende produktie van eieren.

c. De vermogensbehoefte voor een pluimveestapel van gemiddeld 100 hennen per jaar

De netto vermogensbehoefte voor de gehele pluimveestapel wordt verkregen door na te gaan, hoeveel vermogen op achtereenvolgende tijdstippen in de op een bedrijf aanwezige generaties hennen per saldo is geïnvesteerd en deze saldi vervolgens voor elk moment te sommeren. Daarbij treedt het diversiteitsverschijnsel op: een daling c.q. stijging in de netto vermogensbehoefte voor de ene generatie hennen wordt ten dele gecompenseerd door een stijging c.q. daling in de vermogensbehoefte voor de andere generatie.

In grafiek 12 is uitgegaan van 92 ééndagskuikens op 15 april. De volgende jaren worden wederom in het voorjaar 92 ééndagskuikens gekocht. In de grafiek is daarom eerst met ingang van het derde boekjaar een complete pluimveestapel verkregen, bestaande uit jonge kuikens, eerste- en oudere-legshennen. Gemiddeld zijn dan 100 hennen per jaar aanwezig. Ook de totale netto vermogensbehoefte is daarom in ons geval pas in het derde boekjaar op het hoogste niveau. Daarna wordt het beeld

Tabel 10

Berekening van de netto vermogensbehoefte 1

	Gemiddeld aantal kuikens c.q. hennen per generatie	Cumulatief totaal der opfokkosten voor de kuikens	Bruto ver- mogens- behoefte per generatie hennen excl. opfokkosten ¹⁾	Bruto ver- mogens- behoefte per generatie hennen incl. opfokkosten ²⁾	Cumulatief totaal van de opbrengst aan verkoch- te hennen ³⁾	Gemidde leg per 1 per maas
1	2	3	4	5	6	7
A. Kuikens 15 apr. (aank. kuikens)	92	112	—	112	— (—)	—
0 april	91	137	—	137	— (—)	—
1 mei	● 88,5	180	—	180	— (—)	—
2 juni	86	252	—	252	— (—)	—
3 juli	84,5	336	—	336	5 (2)	—
4 augustus	83,5	435	—	435	8 (1)	—
5 september	82,5	531	—	531	11 (1)	—
B. Hennen						
oktober	81		159	690	14 (1)	17
november	80		316	847	18 (1)	19
december	79		470	1001	21 (1)	19
9 januari	77		621	1152	28 (2)	20
10 februari	75		768	1299	35 (2)	18
11 maart	72		910	1441	45 (3)	21
12 april	70		1047	1578	52 (2)	21
13 mei	● 67		1178	1709	63 (3)	21
14 juni	64		1304	1835	73 (3)	19
juli	60		1422	1953	87 (4)	18
augustus	56		1531	2062	101 (4)	17
september	50		1629	2160	111 (3)	14
oktober	48		1714	2245	111 (—)	10
november	43		1798	2329	111 (—)	7
december	42		1880	2411	114 (1)	9
januari	39		1956	2487	125 (3)	12
februari	36		2027	2558	135 (3)	14
maart	30		2086	2617	156 (6)	18
april	26		2187	2668	170 (4)	19
25 mei	● 24		2184	2715	176 (2)	19
26 juni	22		2227	2758	183 (2)	17
juli	19		2264	2795	194 (3)	16
augustus	15		2293	2824	207 (4)	15
september	12		2317	2848	218 (3)	12
oktober	8		2333	2864	242 (7)	10
november	3		2338	2869	249 (2)	7
december	—					
	1193 = aantal hennemaanden					

¹⁾ De bruto vermogensbehoefte (directe + indirecte) bedraagt per generatie f 2869,—, waarvan f 531,— opfokkosten. Het restant ad f 2338,— is verdeeld over de hennen die in de achter-eenvolgende maanden aanwezig zijn. Kolom 4 is daarom verkregen door de cijfers uit kolom 2338

2 te vermenigvuldigen met f — en vervolgens cumulatief te tellen. Daarbij is 1193 het totaal aantal hennemaanden per generatie.

²⁾ Deze kolom is verkregen door de cijfers uit kolom 4 te verhogen met de opfokkosten ad f 531,—.

³⁾ De opbrengst per kuiken is op f 2,70 gesteld en die van 1e en oudere-legshennen op f 3,45. De tussen haakjes geplaatste cijfers geven het geschatte aantal per maand verkochte dieren aan.

⁴⁾ Ontleend aan G. J. H. Walvoort: Enkele bedrijfseconomische problemen in de Pluim-veehouderij, L.E.I., Bedrijfseconomische Mededelingen No. 19, december 1955.

⁵⁾ Gelet op het uitgangspunt dat de kosten door de opbrengsten worden gedekt, zullen de per generatie te ontvangen eiergelden uiteindelijk de brutovermogensbehoefte geheel moeten

o pen der resp. 2,03 [gen. A 3, 42
3,04
2,54

pluimveestapel van gemiddeld 100 hennen per jaar

gemiddeld wicht in mmen ⁴⁾	Seizoen- index van de eierprijzen ⁴⁾	Cumulatief totaal der eieropbreng- sten per generatie ⁵⁾	Kolom 10 + kolom 6	Netto ver- mogensbe- hoeft eerste generatie (kolom 5 — kolom 11)	Netto ver- mogensbe- hoeft tweede generatie ⁶⁾	Netto ver- mogensbe- hoeft derde generatie ⁶⁾	Totale netto- vermogens- behoeft (kolom 12 + 13 + 14) ⁷⁾
8	9	10	11	12	13	14	15
—	—	—	—	112	—	—	112
—	—	—	—	137	—	—	137
—	—	—	—	180	—	—	180
—	—	—	—	252	—	—	252
—	—	—	5	331	—	—	331
—	—	—	8	427	—	—	427
—	—	—	11	520	—	—	520
47	121	173	187	503	—	—	503
49	133	393	411	436	—	—	436
52	114	590	611	390	—	—	390
55	91	760	788	364	—	—	364
57	87	953	988	311	—	—	311
59	85	1122	1167	274	—	—	274
60	81	1280	1332	246	137	—	383
61	85	1442	1505	204	180	—	384
62	88	1588	1661	174	252	—	426
62	95	1729	1815	137	336	—	473
62	108	1870	1971	91	435	—	526
62	112	1978	2089	71	531	—	602
63	121	2050	2161	84	503	—	587
63	133	2106	2217	112	436	—	548
63	114	2166	2280	131	390	—	521
63	91	2225	2350	137	364	—	501
63	87	2287	2422	136	311	—	447
63	85	2350	2506	111	274	—	385
63	81	2407	2577	91	246	137	474
63	85	2478	2654	61	204	180	445
63	88	2505	2688	70	174	252	496
63	95	2544	2738	57	137	336	530
63	108	2580	2787	37	91	435	563
63	112	2602	2820	28	71	531	630
63	121	2615	2857	7	84	503	594
63	133	2620	2869	—	112	436	548

dekken. In feite zullen de opbrengsten echter groter zijn, omdat ook de rente en de pacht in de opbrengstprijzen zullen zijn begrepen. Deze ontvangsten moeten echter onafhankelijk worden gezien van de vermogensbehoefte voor pluimvee.

Aangezien de opbrengst aan slachtvee f 249,— bedraagt zal de eieropbrengst in elk geval moeten dekken f 2869,— — f 249,— = f 2620,—, een bedrag dat over verschillende maanden is verdeeld overeenkomstig de seizoenschommeling in de leg, het eigewicht en de eierprijzen en voorts overeenkomstig de pluimveebezetting. Per maand zal derhalve de opbrengst zijn

2620

f ————— x de cijfers in kolom 2. Kolom 10 geeft het cumulatieve totaal van deze (kolom 7x8x9)

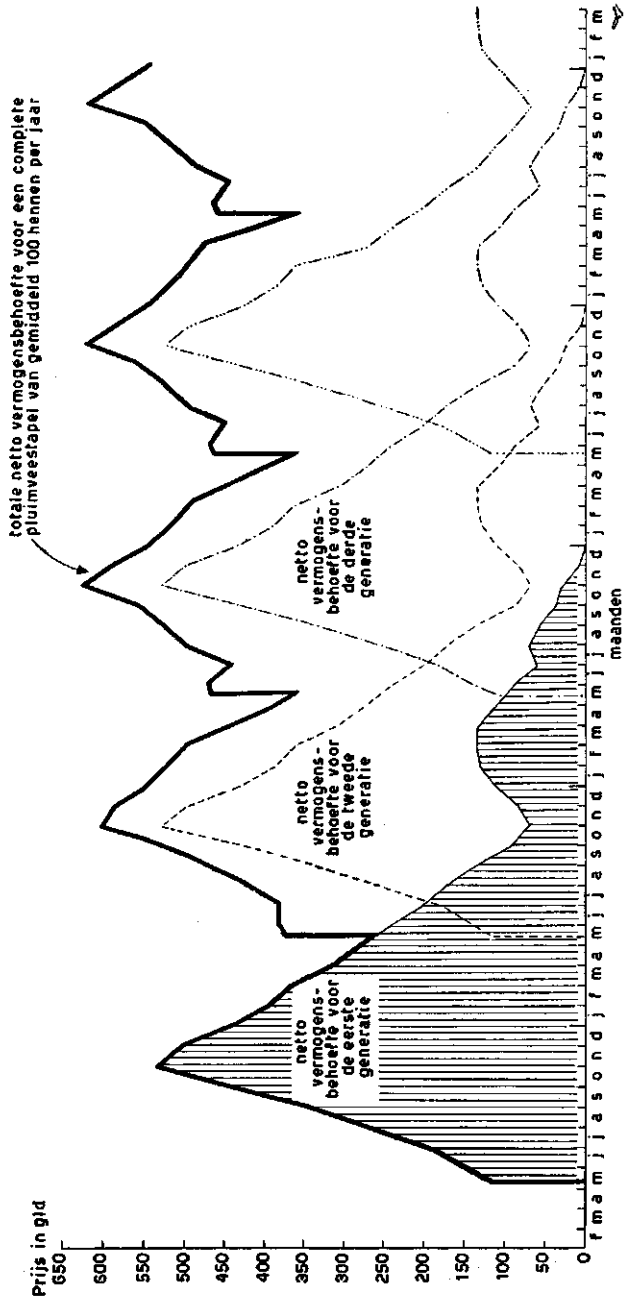
uitkomsten.

⁴⁾ De kolommen 13 en 14 bevatten dezelfde cijfers als kolom 12 zij het met een verschuiving van één resp. twee jaar.

⁵⁾ De omlijnde getallen geven de schommeling in de netto vermogensbehoefte voor de complete pluimveestapel aan.

Grafiek 12

Vermogensbehoefte voor een pluimveestapel
bij een gemiddelde jaarbezetting van 100 hennen (toestand 1954/55)

van de vermogensbehoefte bij een continue pluimveestapel repetent.

Voor de exploitatie van gemiddeld 100 hennen per jaar is een vermogen van f 350,— à f 400,— permanent nodig, terwijl de piek in de vermogensbehoefte ruim f 200,— boven dit minimum uitkomt. Dit vermogen is elk jaar slechts voor korte termijn nodig. Het permanent geïnvesteerde vermogen bedraagt in ons geval 13 % van de som der jaarlijkse directe en indirecte kosten.

In de praktijk zullen afwijkende cijfers kunnen voorkomen. Dit zal bijvoorbeeld het geval zijn, indien de hennen minder lang worden aangehouden dan door ons is aangenomen, en/of het produktiepatroon uit rentabiliteitsoverwegingen wordt verschoven door op een vroeger tijdstip kuikens te kopen.

Met behulp van onze analyse, waarbij uiteraard van een aantal veronderstellingen zoals ten aanzien van produktieduur en aankoopdatum der kuikens moest worden uitgegaan, hebben wij echter een structuurbeeld verkregen van de vermogensbehoefte die met pluimvee verband houdt.

Voor een pluimveebedrijf zal de vermogensbehoefte kunnen afwijken van de behoefte die voor een pluimveestapel is berekend. Overwegende dat in het pluimvee arbeidsuren worden geïnvesteerd, werden de arbeidsuitgaven in de berekening evenredig met de pluimveebezetting verdeeld. Bij een wisselende pluimveebezetting leidt dit tot een wisselend arbeidsloon voor de pluimveehouder. Wanneer de loonuitgaven per maand gelijk worden verondersteld — waarvoor bij een berekening van de vermogensbehoefte voor een pluimveebedrijf argumenten zijn aan te voeren gezien de van maand tot maand weinig variërende kosten van levensonderhoud van de boer en zijn gezin — dan blijkt het eindresultaat van de berekeningen echter slechts weinig af te wijken van grafiek 12. Het tijdstip, waarop de netto vermogensbehoefte maximaal is, ligt dan een maand later, doch het maximum is slechts f 50,— per 100 hennen lager, terwijl het constante deel in de vermogensbehoefte nagenoeg gelijk blijft.

c. Rundvee

1. Algemene oriëntatie

Rundvee brengt drie belangrijke produkten voort, die fysisch complementair met elkaar zijn verbonden, nl. melk, kalveren en vlees. Als bijprodukt komt nog organische mest beschikbaar. Om melk te kunnen produceren moeten de koeien van tijd tot tijd kalven. Door het kalven worden twee effecten bereikt: de koeien zorgen voor reproductie van de veestapel en leveren melk voor menselijke consumptie. Melkproductie is behalve met de voortplanting bovendien met vleesproductie verbonden; afgemolken koeien en voor de opfok niet geschikte dieren doen meestal als slachtvee dienst.

Ondanks deze complementariteit kan het accent van de produktierichting toch wel worden verlegd. Zo is het mogelijk zich vooral op fokkerij te richten, dan wel zich in hoofdzaak op melkproductie of op

het mesten van rundvee toe te leggen. De bedrijfsvorm, die men in feite zal kiezen, zal vooral door de voedselpositie van het bedrijf en de prijs-verhoudingen worden bepaald, alsmede door de geaardheid en het inzicht van de boer. Dit heeft dan ook tot gevolg, dat in de rundveehouderij nog een ruime variatie in bedrijfstypen mogelijk is. Het meest algemene geval in de rundveehouderij is nochtans, dat op de boerderij zelf voor de vernieuwing van het melkvee wordt gezorgd.

Men kan in het leven van runderen de volgende fasen onderscheiden.⁴²⁾

- 1e fase: een periode van enkele weken waarin het jonge kalf met volle melk, wei en karnemelk wordt gevoed, hetgeen gepaard gaat met toeneming van het levend gewicht;
- 2e fase: een periode waarin het kalf geleidelijk met meer ruwvoerders kan worden gevoed. De boer heeft nu de keuze vooral de groei van het vleesgewicht te bevorderen (mestkalveren), dan wel de normale groei te stimuleren, gericht op voortplanting en produktie van melk;
- 3e fase: aangezien de pinken na 1 à 1½ jaar geslachtsrijp zijn en de draagtijd ongeveer 40 weken bedraagt, zal na 2 à 2½ jaar de produktieve periode intreden. De veehouder, die het om melkproduktie is te doen en daartoe op eigen bedrijf fokt, zal dus ruim 2 jaar moeten wachten alvorens hij in de vorm van melkgeld de eerste inkomsten van het kalf zal verkrijgen;
- 4e fase: tussen het vijfde en achtste levensjaar is het lichaamsgewicht stabiel en heeft een afwisselende produktie van kalveren en melk plaats. De kwaliteit van het vlees vertoont reeds een lichte tendens tot daling;
- 5e fase: na het achtste levensjaar treedt een periode van achteruitgang en veroudering in, zich uitende in kwaliteitsverlies van het vlees en dalende melkproduktie.

Voor een rendabele exploitatie van melkkoeien zullen zij elk jaar moeten kalven, hetgeen mogelijk is, doordat het moederdier 2 à 3 maanden na het kalven weer kan worden gedekt.

Tussen twee kalldata wordt de koe gedurende ongeveer 300 dagen gemolken (lactatieperiode). De eerste melkopbrengst die voor menselijke consumptie geschikt is, komt ongeveer 7 dagen na de geboorte van het kalf beschikbaar. In de meeste gevallen treedt tot een maand na het kalven een toeneming van de melkplas op, gevolgd door een daling tot de koeien ongeveer twee maanden vóór het opnieuw kalven worden drooggezet door het melken achterwege te laten. Het tempo in de daling van de melkgift is echter verschillend naar gelang de datum waarop het kalf wordt geboren. Onderzoekingen hebben aangetoond, dat de dieren, die in de maanden november, december of januari kalven gewoonlijk in de daaropvolgende melkperiode een grotere produktie geven dan koeien die in het voorjaar kalven. De oorzaak van dit verschil is, dat bij

⁴²⁾ Jean Adrien Lavanchie: Le prix de revient du lait, Genève (1952), blz. 41-42.

het najaarskalven twee perioden van hoge melkgift voorkomen, nl. één na het kalven en één in het voorjaar, wanneer de koeien in de verse weide komen. Tegenover deze hogere melkproduktie, die in de winter ook tegen hogere prijzen kan worden verkocht, staan evenwel hogere kosten voor wintervoeding. Of derhalve het voorjaars- dan wel het najaarskalven tot de gunstigste bedrijfsresultaten zal leiden, hangt af van de verhouding tussen de additionele kosten en opbrengsten.⁴³⁾⁴⁴⁾ De voederpositie van het bedrijf in de winter is hierbij van groot belang. In het algemeen kan worden opgemerkt, dat de voedergrondslag op de gemengde bedrijven voor afkalven in de herfst gunstiger is dan op de weidebedrijven, omdat meer eigen wintervoeder in de vorm van bieten, eiwitrijke voedergewassen en granen kan worden verstrekt.

Behalve van de variatie in de melkproduktie gedurende één lactatieperiode maken wij nog melding van de produktieverschillen die tussen de lactatieperioden onderling bestaan. Blijkens onderzoeken van Doeksen en Heyboer⁴⁵⁾ zal een gezonde koe tot het achtste levensjaar een toenemende hoeveelheid melk voortbrengen. Wanneer de jaarlijkse melkplas in het achtste levensjaar op 100 wordt gesteld, is de produktie van een in goede conditie verkerende koe gemiddeld ongeveer als volgt:

Tabel 11 Verband tussen de jaarlijkse melkproduktie en de leeftijd

leeftijd in jaren	verhoudingscijfer van de melkproduktie
2	60
3	72
4	83
5	92
6	96
7	99
8	100
9	99
10	98
11	96
12	94
13	92
14	89

⁴³⁾ Ofschoon dit zogenaamde wintermelkvraagstuk voor de vermogensbehoefte op het veehouderijbedrijf mede van betekenis is, zullen wij dit verder buiten beschouwing laten, omdat het onderzoek dienaangaande nog niet tot definitieve resultaten heeft geleid.

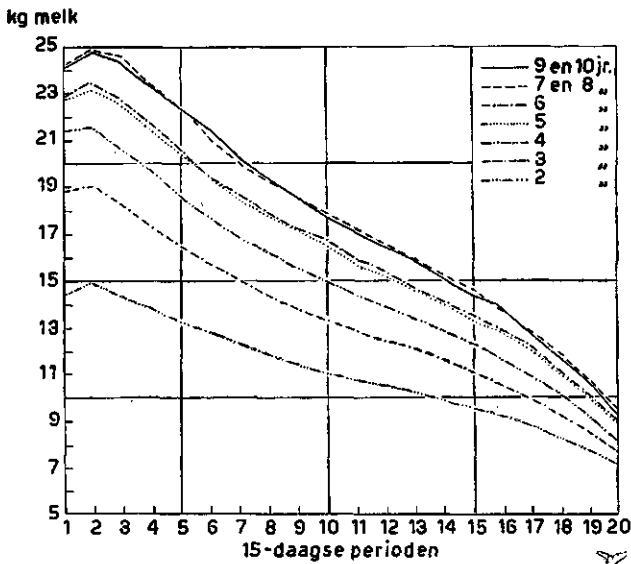
⁴⁴⁾ In Nederland worden de meeste kalveren in het voorjaar geboren. Blijkens berekeningen van het C.B.S. was de procentuele verdeling van het aantal geboren kalveren in 1954 als volgt:

	in %		in %		in %
januari	8,7	mei	8,0	september	2,2
februari	16,2	juni	4,0	oktober	4,5
maart	22,5	juli	2,5	november	7,0
april	15,1	augustus	1,8	december	7,5

⁴⁵⁾ J. Doeksen, D. C. Heyboer: Het omrekenen van melkvee tot standaardkoeien, 's-Gravenhage (1952).

Grafiek 13

Gemiddelde lactatiecurven
van een aantal leeftijdsgroepen van koelen ¹⁾

¹⁾ In elke groep zijn de kalldata regelmatig over het jaar verspreid.

Teneinde de verschillen in melkgift gedurende de lactatieperioden en bij verschillende leeftijd duidelijk tot uitdrukking te brengen, reproduceren wij hierbij een grafiek van Doeksen en Heyboer.⁴⁶⁾

De gemiddelde levensduur van de Nederlandse koe bedraagt volgens gegevens van het C.B.S. bijna 6 jaar, gedurende welke ongeveer $3\frac{3}{4}$ lactatieperioden voorkomen.

2. De vermogensbehoefte

a. De vermogensbehoefte per koe

Bij de analyse van de vermogensbehoefte voor varkens en pluimvee hebben wij een onderzoekingsmethode gevolgd, waarbij aan de hand van kostprijsberekeningen van het L.E.I. werd nagegaan, hoeveel arbeid, voeder e.d. gedurende de levensloop in deze dieren wordt geïnvesteerd. De netto vermogensbehoefte werd vervolgens berekend door op de aldus becijferde bruto vermogensbehoefte de opbrengsten in mindering te brengen die gedurende de investeringsperiode worden genoten. Doordat de opbrengst van het varken eerst na het einde van de investeringsperiode wordt ontvangen — immers nadat het varken is geslacht — vielen, naar wij zagen, de bruto en netto vermogensbehoefte voor deze diersoort samen.

Eenzelfde analyse stuit voor rundvee echter op grote praktische

⁴⁶⁾ t.a.p. blz. 24.

moeilijkheden bij de meting van de grootheden, die voor een dergelijke berekening van belang zijn. Dit wordt veroorzaakt doordat enerzijds jongvee en melkvee en anderzijds rundvee en grasland op de bedrijven een onlosmakelijk geheel vormen.

Deze omstandigheden hebben ertoe geleid, dat ter benadering van de vermogensbehoefte voor rundvee een andere werkmethode is gevolgd. Er is getracht een indruk van de vermogensbehoefte per koe te verkrijgen aan de hand van prijzen, die op de markt voor rundvee worden betaald.

Uit de prijzenstatistiek van het L.E.I. kan voor de periode juli 1953—juni 1954 een gemiddeld prijsbeloop voor rundvee worden afgeleid, zoals in grafiek 14 in beeld is gebracht.⁴⁷⁾

De getrokken zaagtandlijn geeft het prijsbeloop weer van een melkkoe, die 9 jaar in produktie blijft.

Wanneer de gemiddelde rundveeprijzen geen winst- of verlieselementen bevatten, geven zij ongeveer aan hoeveel opfokkosten gemiddeld moeten worden gemaakt om dieren van bepaalde leeftijd te verkrijgen. Onder de veronderstelling, dat de opfokkosten tevens tot uitgaven leiden, geeft de prijslijn een indicatie omtrent het gemiddelde beloop van de vermogensbehoefte per koe.⁴⁸⁾ In feite kunnen de marktprijzen winst- en verlieselementen bevatten, zodat de prijscurve uit grafiek 14 niet geheel vereenzelvigd mag worden met een curve betreffende de gemiddelde vermogensbehoefte van rundvee. De prijzen zullen in de grafiek hoger zijn dan de opfokkosten, omdat zij ook de normale kosten van de handel zullen bevatten.

De vorm van de prijscurve voor melkkoeien blijkt zowel in voor de rundveehouderij gunstige als ongunstige jaren een vrij constant beeld te vertonen.⁴⁹⁾ De prijs stijgt tot de koe derdekalfskoe is en gaat daarna doorgaans geleidelijk dalen. Aangezien niet kan worden aangenomen, dat de prijzen voor derdekalfskoeien een grotere winst of minder verlies bevatten, dan die voor tweede of vierdekalfskoeien geeft de prijscurve met betrekking tot het gemiddelde beloop van de vermogensbehoefte de indicatie dat deze maximaal is vlak voor een koe het derde kalf brengt.⁶⁰⁾

⁴⁷⁾ Een toelichting op de cijfers, die aan de grafiek ten grondslag liggen, is als Bijlage 1 toegevoegd.

⁴⁸⁾ Het begrip vermogensbehoefte is tot dusverre immers steeds zo gebruikt, dat winsten en verliezen buiten beschouwing zijn gelaten (vergelijk blz. 54).

⁴⁹⁾ Uitgedrukt in de prijs voor derde-kalfskoeien waren de prijsverhoudingen in de jaren 1952/53—1955/56 gemiddeld als volgt:

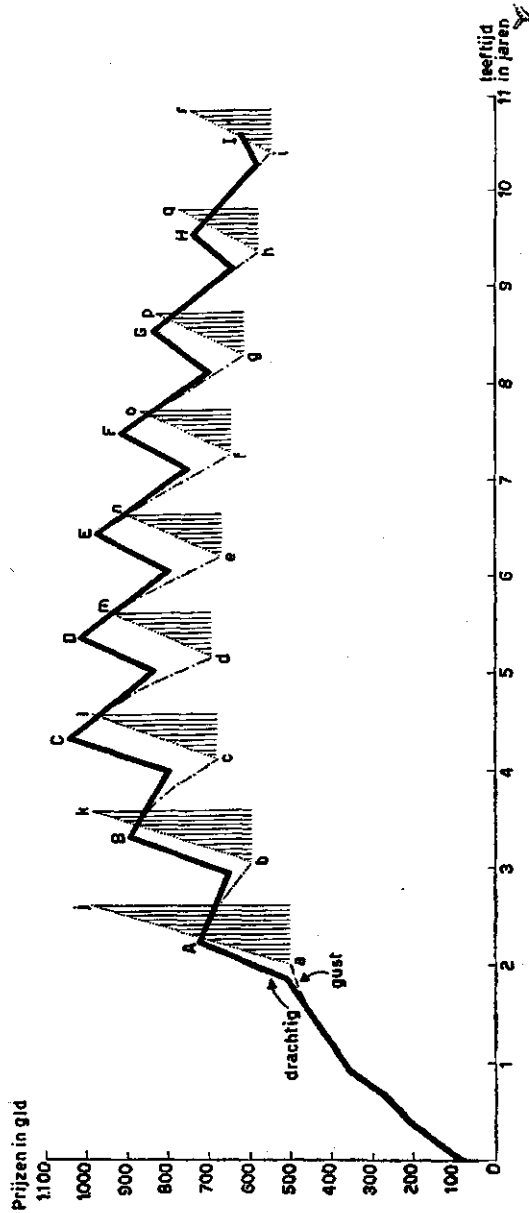
	1952/53	1953/54	1954/55	1955/56
Koeien, hoogdrachtig of vers van het 1e kalf	72	68	65	64
Koeien, hoogdrachtig of vers van het 2e kalf	87	85	83	86
Koeien, hoogdrachtig of vers van het 3e kalf	100	100	100	100
Koeien, hoogdrachtig of vers van het 7e kalf en ouder	76	71	67	69

⁶⁰⁾ Wel kan worden aangenomen dat de prijs van een eerste-kalfskoe enigszins is gedrukt, doordat bij een koe die het eerste kalf brengt minder goed een indruk over de toekomstige melkproduktie kan worden verkregen, dan bij een koe waarvoor reeds melklijsten bestaan. Hierdoor zal het prijsverschil tussen A en C in grafiek 14 waarschijnlijk groter zijn, dan het verschil tussen het vermogen dat in een eerste- en een derde-kalfskoe zal zijn geïnvesteerd.

Grafiek 14

Schematisch prijsbeloop van koeien
(gemiddelde prijzen in de periode juli 1953-juni 1954)

melkkoes.
(A t/m l geven de tijdstippen vlak vóór het afkalven aan).
melkkoeten, die gult blijven en daarom nadat zij afgemolken zijn als mager vee worden verkocht. (s t/m l geven de tijdstippen aan waarop de dieren het bedrijf verlaten).
koeien die op het bedrijf sedurende enige maanden worden gemest. (j t/m r geven de tijdstippen aan waarop de dieren slachtrijp zijn).

Dat dit maximum niet bij een eerstekalfskoe ligt, die na het kalven immers de eerste opbrengsten gaat geven, komt doordat de totale jaarlijkse ontvangsten aanvankelijk nog kleiner blijven dan de totale jaarlijkse uitgaven⁵¹⁾ ten behoeve van het dier. Eerst op latere leeftijd, wanneer de melkgift aanzienlijk is toegenomen, gaan de ontvangsten de uitgaven overtreffen, hetgeen betekent, dat een deel van het in de koe geïnvesteerde vermogen weer vrijkomt. Het is overigens duidelijk, dat de produktiviteit van een koe grote invloed heeft op de leeftijd waarop een stijging van het geïnvesteerde vermogen overgaat in een daling ervan. Bij een zeer produktieve koe zal het tijdstip van maximaal vermogensbeslag op jongere leeftijd worden bereikt dan bij een minder produktieve koe. Bovendien zal dit maximum dan veelal lager zijn.

Tot in het tweede levensjaar neemt de vermogensbehoefte ononderbroken toe, omdat uitsluitend uitgaven ten behoeve van het dier worden gedaan (arbeid, voeder e.d.) en geen opbrengsten worden genoten. Nadat echter het eerste kalf is geboren, treedt een tijdelijke daling in de vermogensbehoefte in. Enerzijds wordt dit veroorzaakt door de geboorte van het kalf als zodanig — de koe staat hiermede als het ware een deel van het geïnvesteerde vermogen af — en anderzijds door de nu op gang komende melkproduktie. De hierdoor ontvangen opbrengsten zullen aanvankelijk de uitgaven ten behoeve van de vaars overschrijden, hetgeen betekent, dat door het produktieproces een deel van het in de vaars geïnvesteerde vermogen vrijkomt. Dit is echter slechts tijdelijk het geval; de melkgift daalt met het voortschrijden van de lactatieperiode — in de laatste twee maanden voor de volgende kalfdatum, staat de melkproduktie zelfs geheel stil — hetgeen ertoe leidt dat de lopende uitgaven op een gegeven moment de lopende ontvangsten weer gaan overtreffen. Dit brengt een keerpunt in het vermogensbeslag in de vaars teweeg. Na de geboorte van het tweede kalf ontwikkelt de vermogensbehoefte zich weer op analoge wijze, enz.

Voor koeien, die niet of niet meer drachtig worden of gebreken gaan vertonen, heeft de vermogensbehoefte uiteraard een ander beloop dan voor melkkoeien. Deze dieren melkt men als regel enige maanden langer dan de drachtige. Daarna zijn in hoofdzaak twee alternatieve handelingen mogelijk; men kan de dieren als mager vee voor de vetweiderij of mesterij verkopen, of men kan de dieren enige maanden op de eigen boerderij vetmesten. In het eerste geval eindigt het vermogensbeslag op één van de tijdstippen die in de grafiek met a t/m i zijn aangeduid — gesteld, dat de prijzen een juiste weergave zouden zijn van de vermogensbehoefte —, terwijl in het tweede geval gedurende de mestperiode nog extra vermogen in het dier wordt geïnvesteerd. De keuze van het alternatief is afhankelijk van rentabiliteit, liquiditeit⁵²⁾, stalruimte en voederpositie. Het einde van het vermogensbeslag valt bij een mestperiode van 7 à 5 maanden op één van de tijdstippen, die met j t/m r zijn aangegeven. De arcering geeft dan de vermogensbehoefte aan in verband met het vetmesten.

⁵¹⁾ Alle uitgaven, dus met inbegrip van die voor gepresteerde arbeid.

⁵²⁾ Dit begrip zal in hoofdstuk IV nader worden toegelicht.

b. *De vermogensbehoefte voor een rundveestapel*

Bij een rundveestapel heeft een regelmatige afvloeiing van ouder vee plaats, waartegenover een regelmatige toevloeiing van jongvee staat. Per 100 melkkoeien worden in ons land jaarlijks rond 30 melkkoeien uit het produktieproces genomen. Om deze te kunnen vervangen zijn circa 40 kalveren nodig. Daarvan vallen door selectie en ziekte enige af, zodat tenslotte ongeveer 30 drachtige pinken overblijven die de plaats van de afvloeiende melkkoeien kunnen gaan innemen. Aangezien per 100 melkkoeien ongeveer 50 vrouwelijke kalveren worden geboren, kan als regel op het veehouderijbedrijf zelf voor de nodige opvolging worden gezorgd. Aankoop van jongvee en gebruiksvee is op vele bedrijven van slechts ondergeschikte betekenis.

Door verkoop van vee, dat niet langer op een bedrijf kan worden aangehouden, komt het in deze dieren geïnvesteerd vermogen vrij. Dit vermogen wordt doorgaans echter weer spoedig in de rundveestapel gebonden door de groei van het jongvee en de eventuele vee-aankopen.

Doordat een rundveestapel, die niet wordt uitgebreid of ingekrompen, van jaar tot jaar een nagenoeg constante samenstelling en leeftijdsopbouw vertoont, heeft ook het in een dergelijke stationaire rundveestapel geïnvesteerde vermogen bij een gelijkblijvend prijsniveau jaarlijks een gelijke grootte.

Al naar gelang de veebezetting per ha en de kwaliteit van het vee komen vanzelfsprekend van bedrijf tot bedrijf verschillen in het totale geïnvesteerde bedrag voor. Een denkbeeld omtrent de orde van grootte van de vermogensbehoefte voor de veestapel geven de volgende cijfers: in de weidegebieden f 1.200,— à f 1.700,— per ha, voor de gemengde bedrijven f 900,— à f 1.200,— per ha en voor de akkerbouwbedrijven f 200,— à f 300,— per ha.

Thans rest ons nog te onderzoeken, in hoeverre wellicht in de loop van een jaar schommelingen in de vermogensbehoefte voor rundvee optreden. Inderdaad zijn enige factoren werkzaam, die in beginsel tot een seizoenschommeling in de vermogensbehoefte aanleiding kunnen geven. Deze factoren liggen enerzijds bij de uitgaven voor voeding van het vee en anderzijds bij de ontvangsten wegens verkoop van vee en veehouderijprodukten.

De rundveehouderij ontleent het veevoeder in hoge mate aan het beschikbare grasland. Zodra de runderen in het voorjaar de stal verlaten, levert het grasland voor hen voldoende voedsel op, zodat het — met uitzondering van bijvoeding aan jonge kalveren — niet nodig zal zijn extra voeder te verstrekken. Er zullen derhalve over het geheel genomen geen voederuitgaven behoeven te worden gedaan. Door gras te maaien, kunstmatig te drogen, en door te hooien of te kuilen kan daarentegen zelfs nog wintervoeder worden gewonnen. Teneinde voldoende en goed gras te verkrijgen moet het land worden bemest, hetgeen o.m. uitgaven vergt voor de aankoop van kunstmest. Deze uitgaven zijn economisch als voederuitgaven te beschouwen.

Het in de zomer gewonnen ruwvoeder is als regel kwantitatief én kwalitatief niet voldoende om de voederbehoefte in de winter geheel te

dekken. Dit heeft tot gevolg dat gedurende de winter additionele voeder-aankopen — o.m. van krachtvoeder — zullen moeten plaats hebben, waardoor de voederuitgaven 's winters hoger zijn dan in de zomer.⁵³⁾ Hier staat tegenover dat vooral in het voorjaar en in de zomer uitgaven moeten worden gedaan voor de aankoop van meststoffen en de aantrekking van losse arbeidskrachten.

Een andere factor, die in de loop van een jaar tot wisseling in de vermogensbehoefte aanleiding kan geven, houdt verband met variatie in de produktie van het vee. Terwijl de hiervoor besproken factor onlosmakelijk aan de wisseling der seizoenen is gebonden, is de schommeling die door de tweede factor wordt veroorzaakt vooral afhankelijk van de gevolgde bedrijfsvoering. Hierbij is met name van belang, in welke periode van het jaar de boer de koeien wil laten kalven. Wij hebben er immers reeds eerder op gewezen, dat de koeien hun hoogste melkproduktie in het begin van de lactatieperiode leveren. Wanneer men, zoals in ons land, de koeien meestal in het voorjaar laat afkalven, heeft dit tot gevolg, dat de hoogste melkgift in de zomer wordt verkregen — weidegang oefent hierop nog een gunstige invloed —, terwijl de periode met lage melkproduktie dan juist valt in de winterperiode, wanneer de totale voederuitgaven het hoogst zijn, niettegenstaande het feit dat lagere melkproduktie op zich zelf een lager voederverbruik mogelijk maakt. In wezen werkt deze factor derhalve in dezelfde richting op de vermogensbehoefte voor rundvee in als de voederuitgaven. Er is nochtans ook hier een omstandigheid, die deze invloed verzwakt: de hoge melkproduktie in de zomer en de lage melkproduktie in de winter veroorzaken een hieraan tegengesteld beloop van de melkprijzen. De ervaring leert echter, dat het effect van de lagere melkproduktie op de prijs som groter is, dan de invloed van de hogere melkprijzen, zodat de veehouderij in de winter gemiddeld minder melkgeld ontvangt dan 's zomers. Wanneer het voor een boer, gelet op de voederpositie van zijn bedrijf, rationeel is de kalldata in meerdere mate naar het najaar te doen verschuiven, is het nochtans mogelijk dat de ontvangsten in deze periode de uitgaven overtreffen. Algemeen is dit beeld in de Nederlandse rundveehouderij echter niet.

Voor een cijfermatige uitwerking van het bovenstaande zullen wij een op praktijkgegevens gebaseerd voorbeeld geven. De gegevens zijn ten dele ontleend aan door het L.E.I. geadministreerde weidebedrijven van 10—15 ha in de Friese kleiweidestreek. Voor het seizoenpatroon in de melkproduktie is gebruik gemaakt van op het L.E.I. gemaakte berekeningen aangaande de totale melkaanvoer bij zuivelfabrieken in Nederland. Dit patroon bleek slechts in geringe mate af te wijken van het aanvoerpatroon in Friesland.

Bij de vaststelling van het patroon van de noodzakelijke uitgaven voor voeder is, evenals bij de berekeningen betreffende de vermogensbehoefte voor varkens en pluimvee, van voorraadhouding en leverancierskrediet

⁵³⁾ Tegen het einde van de stalperiode treedt als regel door een grotere frequentie van het kalven een verhoging van de melkproduktie op in verband waarmee óók de voederuitgaven zullen stijgen.

afgezien, ten einde een zo zuiver mogelijk beeld te verkrijgen van de structuur der vermogensbehoefte voor het rundvee.⁵⁴⁾ Ook het door veehouders aan zuivelfabrieken te verstrekken leverancierskrediet is op deze plaats om deze reden buiten beschouwing gebleven. Er is aangenomen dat de kosten juist door de opbrengsten worden gedekt.⁵⁵⁾

Ofschoon de te vermelden cijfers als voorbeeld dienen, zijn er redenen om aan te nemen, dat de te trekken conclusie in breder verband toepasselijk is. Immers de kalldata en de melkproduktie in Friesland geven ongeveer eenzelfde patroon te zien als het gemiddelde voor Nederland, terwijl bovendien de gemiddelde bedrijfsgrootte van de weidebedrijven in ons land nagenoeg overeenkomt met de omvang der tot uitgangspunt gekozen Friese bedrijven.

Tot de uitgavenposten, die rechtstreeks met het rundvee samenhangen — zoals voeder e.d. —, zijn ook gerekend de uitgaven voor het grasland omdat de kosten aan het grasland — bemestingskosten, grondbelasting en waterschapslasten — economisch gezien voederkosten vormen.

De resultaten van dit onderzoek, zijn in nevenstaand overzicht samengevat.

Door de maandelijks saldi tussen ontvangsten en uitgaven te bepalen (zie regel III in nevenstaande tabel) wordt een indruk verkregen van de netto desinvestering (= uit rundvee en grasland vrijgekomen geldmiddelen, aangeduid met +) of de netto investering (= uitgaven ten behoeve van rundvee en grasland, aangeduid met -) per maand. Wij zien hieruit dat in de maanden december tot en met april de maandelijks uitgaven hoger zijn dan de lopende ontvangsten, terwijl in de overige maanden het tegenovergestelde plaats heeft. Van mei tot november vindt dus per saldo een desinvestering plaats, die in de daaropvolgende winterperiode echter weer ongedaan wordt gemaakt.

⁵⁴⁾ Wegens de uitschakeling van voorraden en leverancierskrediet worden de L.E.I.-boekhoudingen voor de bepaling van de noodzakelijke voederuitgaven niet gebruikt. In plaats hiervan is gebruik gemaakt van voederschema's ontleend aan de Landbouwgids 1955 blz. 418 e.v. en blz. 446. De per maand in totaal nodige hoeveelheid voeder is berekend uitgaande van de hieronder vermelde genormaliseerde veebezetting in 1953/54 per gemiddeld 100 melkkoeien in de Friese Kleiweidestreek, welke is ontleend aan rapport 209 van het L.E.I. getiteld: „Onderzoek naar de kostprijs van melk op weidebedrijven over de periode 1954 tot november 1955”.

maanden	aantal aanwezige kalveren	aantal aanwezige pinken	aantal aanwezige melkkoeien
gemiddeld	41	30	100
mei	48	30	104
juni	46	30	103
juli	44	30	102
augustus	43	30	101
september	40	30	98
oktober	39	29	94
november	38	29	92
december	39	30	93
januari	39	30	96
februari	39	30	105
maart	43	31	107
april	45	30	105

⁵⁵⁾ Voor de argumentatie zie bladzijde 54.

abel 12 *Uitgaven en ontvangsten in guldens gedurende het jaar
per 100 melkkoeien en het daarbij behorende grasland¹⁾ onder
omstandigheden geldende voor de Friese kleiweidestreek*

Uitgavenposten	mei	juni	juli	aug.	sept.	okt.	nov.	dec.	jan.	febr.	mrt.	apr.	per jaar
Loon boer en gezinsleden	2483	2483	2483	2483	2483	2483	2483	2483	2483	2483	2483	2483	29796
Loon vreemd personeel	715	1254	997	1179	872	445	445	445	445	445	445	589	8276
Voederuitgaven	389	1480 ⁴⁾	727	464	1410 ⁴⁾	451	1894	1944	2169	2734	3944	5041	22647
Uitgaven voor meststoffen	840	972	1292	777	389	—	—	1655	—	—	1712	715	8352
Veeartskosten en algemene kosten	558	558	558	558	558	558	558	558	558	558	558	558	6696
Grondbel. en waterschapslasten	—	—	100	100	100	—	—	—	—	—	226	—	526
Totaal	4985	6747	6157	5561	2812	3937	5380	7085	5655	6220	9368	9386	76293
Ontvangsten ²⁾	6715	6922	6347	6280	7781	6725	6281	4826	4803	4911	5892	8810	76293
Ontvangsten-uitgaven	+1730	+175	+190	+719	+1969	+2788	+901	+12259	+1852	+1309	+13476	+1576	—
Per saldo vrijgekomen investe- ringsgelden ³⁾	1730	1905	2095	2814	4783	7571	8472	6213	5361	4052	576	—	—

¹⁾ De rundveebezetting is hierbij gesteld op 1,33 melkkoeien per ha.

²⁾ Dit zijn ontvangsten wegens verkoop van melk en netto-ontvangsten wegens omzet van vee. Het deel van de ontvangsten, dat dient ter dekking van de niet rechtstreeks met het rundvee samenhangende uitgaven, is van de ontvangsten afgezonderd en terzijde gelaten. Het overblijvende deel is overeenkomstig het seizoenpatroon in de geldelijke melkopbrengst over de maanden verdeeld.

³⁾ Deze reeks is door cumulatie van regel III verkregen.

⁴⁾ Deze uitgaven zijn in verhouding tot de omliggende maanden hoog als gevolg van grasdrogen en kuilen.

Uit de voorgaande beschouwingen kan de conclusie worden getrokken, dat een op peil blijvende rundveestapel weliswaar van jaar tot jaar een constante vermogensbehoefte veroorzaakt, doch dat gedurende het jaar van een seizoenschommeling sprake is en wel — bij afkalven vooral in het voorjaar — in deze zin dat het minimum van het in rundvee geïnvesteerde vermogen in november wordt bereikt en het maximum in april. Ter bepaling van de gedachten kan worden gesteld, dat het minimum ongeveer 92 % bedraagt van het maximum, zodat de seizoenschommeling in de vermogensbehoefte voor rundvee naar verhouding slechts gering is.

B. Veldinventaris

De akkerbouwsector van het landbouwbedrijf is ten aanzien van de structuur van de vermogensbehoefte weinig gecompliceerd.

Gedurende een oogstjaar worden uitgaven gedaan, ten einde aan het einde van deze periode produkten te kunnen oogsten. De grond moet in herfst of voorjaar zaaiklaar worden gemaakt, meststoffen en zaaizaad moeten worden gekocht en op het land gebracht, het land moet tijdens de groeiperiode worden schoongehouden en in de zomer en herfst moet de oogst van het land worden gehaald en eventueel marktrip worden gemaakt (dorsen).

Deze werkzaamheden leiden gedurende het produktieproces tot een voortdurend toenemend vermogensbeslag in de z.g. „veldinventaris”. Niet alleen vreemde arbeid leidt tot vermogensaccumulatie in de veldinventaris, doch ook de arbeid van de boer en zijn gezin, hoewel hierbij ogenschijnlijk geen loonbetalingen plaats hebben. De uitgaven voor het levensonderhoud van het boerengezin komen in de plaats van de loonbetalingen aan vreemde arbeidskrachten.

Van bedrijf tot bedrijf zullen verschillen voorkomen in de vermogensbehoefte voor de veldinventaris. Om echter een indruk te verkrijgen in de orde van grootte van het vermogen, dat gedurende het rijpingsproces der gewassen moet worden geïnvesteerd, zijn berekeningen uitgevoerd aan de hand van een rapport van het Landbouw-Economisch Instituut dat is gewijd aan de rentabiliteit van akkerbouwbedrijven in de Noordoostpolder.⁵⁶⁾ De resultaten hiervan zijn in tabel 13 weergegeven. Zij zijn niet representatief voor ons land, doch dienen meer als voorbeeld. Hierbij hebben gegevens tot uitgangspunt gediend, welke betrekking hebben op een akkerbouwbedrijf van 12 ha.⁵⁷⁾ Uit bovenbedoeld L.E.I.-rapport kon overigens worden vastgesteld, dat de uitgaven per ha bij grotere bedrijfsomvang slechts in geringe mate van die bij 12 ha afwijken. Voor de in kolom 2 en 3 vermelde bedragen zullen de uitgaven per ha bij toenemende bedrijfsgrootte iets dalen, omdat de algemene kosten en de onderhoudskosten voor gebouwen op grote bedrijven minder zwaar drukken dan op kleine bedrijven. Daartegenover zullen de uitgaven voor een trekker, die juist op de grotere bedrijven voorkomt, per ha groter zijn dan voor paarden.

Ter verduidelijking van de tabel zij opgemerkt, dat bij de gewassen uitsluitend uitgaven zijn opgenomen, die „direct” ten behoeve van een bepaald gewas worden verricht (bijvoorbeeld zaaizaad, bemesting, oogstwerkzaamheden). De uitgaven die voor het gehele bedrijf (algemeen toezicht, verlet, onderhoud gebouwen e.d.), voor al het aanwezige bouwland (grondbewerking, onderhoud werktuigen e.d.) worden gedaan zijn afzonderlijk vermeld in de kolommen 2 en 3. Toerekening hiervan aan de afzonderlijke gewassen zou een te arbitrair karakter dragen en is voor ons doel ook niet nodig.

De in kolom 4 vermelde bedragen geven aan, hoeveel vermogen gemiddeld additioneel nodig is boven de in kolommen 5 t/m 12 ingevulde bedragen per gewas.

Er komen twee perioden voor waarin het produktieproces in de akkerbouw naar verhouding extra veel vermogen vergt, namelijk in het voorjaar wanneer het land wordt bemest en ingezaaid, en vervolgens in de maanden augustus tot oktober wanneer de gewassen worden geoogst. Dit laatste hangt vooral samen met de inschakeling van vreemde arbeidskrachten.

In de meeste gewassen — de z.g. eenjarige gewassen — vindt vermogensvastlegging plaats voor de duur van circa één jaar. Bij tweejarige

⁵⁶⁾ Zie noot 1 onder tabel 13.

⁵⁷⁾ Deze bedrijfsgrootte is aangehouden, omdat dezelfde omvang in § 5 is gekozen bij de confrontatie van een weidebedrijf en een akkerbouwbedrijf.

Tabel 13 *Uitgaven voor de veldinventaris gedurende één produktieperiode onder omstandigheden geldende in de Noorddoostpolder¹⁾*

Maanden	Gecumuleerde uitgaven die gemiddeld gelden voor:				Gecumuleerde uitgaven, die boven de in de kolommen 2 en 3 vermelde bedragen gemiddeld moeten worden berekend voor:							
	elke ha van het bedrijf	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
	elke ha bouwland ²⁾	elke ha winter-tarwe	elke ha zomer-gerst	elke ha haver	elke ha erwten	elke ha vlas	elke ha consumptie-aardappelen	elke ha poot-aardappelen	elke ha suiker-bieten			
1	2											
september	24	12	36	—	—	—	—	—	—	—	—	
oktober	48	22	70	70	—	—	—	—	—	—	—	
november	68	32	100	70	—	—	—	—	—	—	—	
december	78	36	114	70	—	—	—	—	—	—	—	
januari	88	40	126	75	—	—	—	—	—	—	—	
februari	103	45	148	92	15	20	15	15	15	15	15	
maart	151	53	204	151	184	135	185	202	126	93	46	
april	165	60	225	204	175	173	225	303	794	989	163	
mei	192	74	266	209	184	183	238	321	836	1164	383	
juni	205	80	285	219	184	191	255	326	977	1366	496	
juli	229	86	315	246	236	214	263	493	1092	1450	516	
augustus	252	108	360	477	424	426	469	563	1213	1568	516	
september	—	—	—	—	—	—	—	563 ³⁾	1454	1815	516	
oktober	—	—	—	—	—	—	—	563 ³⁾	—	—	692	
november	—	—	—	—	—	—	—	639 ³⁾	—	—	780	
december	—	—	—	—	—	—	—	734 ³⁾	—	—	—	
januari	—	—	—	—	—	—	—	976 ³⁾	—	—	—	
februari	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
maximale vermogensbehoefte waarvan veroorzaakt door:	252	108	360	477	424	426	469	976	1454	1815	780	
a. uitgaven wegens arbeid	106	46	152	119	111	177	172	573	680	736	556	
b. overige uitgaven	146	62	208	358	313	309	297	403	774	1079	224	

¹⁾ De cijfers zijn berekend aan de hand van „Onderzoek naar de rentabiliteit van akkerbouwbedrijven van verschillende grootte, gelegen in de Noord-oostpolder in verband met de factoren arbeid, kapitaal en grond”, (1953) Rapport No. 196 van het Landbouw-Economisch Instituut. De cijfers hebben betrekking op prijspeil 192/53 en zijn afgeleid uit de gegevens van akkerbouwbedrijven van 12 ha.

²⁾ Met inbegrip van de uitgaven voor 2 paarden.

³⁾ Te repelen vlas.

gewassen bestrijkt de vermogensomloop een langere periode. De teelt van bietenzaad is hier een voorbeeld van. Om bietenzaad te telen moet men eerst met behulp van bietenzaad steklingen — dit zijn kleine onvolgroeide bietjes — telen welke in november worden gerooid en bewaard om het volgende jaar te worden gepoot, ten einde aan het einde van het tweede jaar bietenzaad te kunnen winnen. Deze produktiecyclus duurt dus twee jaar.

Strikt genomen eindigt het vermogensbeslag in de veldinventaris zodra de gewassen zijn geoogst. De totale vermogensbehoefte ondergaat hierdoor evenwel nog niet onmiddellijk een vermindering, omdat het aanvankelijk in de te velde staande gewassen besloten vermogen op een andere kapitaalcomponent, namelijk de voorraden wordt overgedragen. Deze component zal in de volgende paragraaf worden besproken.

Uit het voorgaande volgt de conclusie, dat de veldinventaris van één groeiseizoen een gedurende een jaar stijgende, doch veelal ook binnen een jaar eindigende en als zodanig als kortstondig aangeduide vermogensbehoefte veroorzaakt. In § 5 zal echter nog aandacht worden besteed aan de vraag in hoeverre een jaarlijkse opeenvolging van groeiprocessen amendering van deze conclusie nodig maakt.

In deze paragraaf is de vermogensbehoefte geanalyseerd die wordt veroorzaakt door kapitaalcomponenten die aan groeiprocessen onderhevig zijn, te weten varkens, kippen, koeien en de veldinventaris.

Het groeiproces blijkt gepaard te gaan met een aanzwelling van de vermogensbehoefte. Daarbij kan evenwel worden geconstateerd, dat door dieren, die tijdens hun leven reeds produkten leveren (bijvoorbeeld kippen en koeien), na verloop van tijd een daling in de vermogensbehoefte optreedt.

In een veestapel vindt een zekere compensatie plaats van de stijgingen en dalingen in de vermogensbehoefte voor de afzonderlijke individuen. Het in een veestapel geïnvesteerde vermogen vertoont hierdoor meestal een grote constante kern.

§ 4. VERMOGENSBEHOEFTE IN VERBAND MET AANKOOP EN AFZET

Zodra door aankoop goederen in een bedrijf worden gebracht veroorzaken deze een vermogensbehoefte. Ten aanzien van het vermogensbeslag in duurzame produktiemiddelen kunnen wij volstaan met een verwijzing naar de voorgaande paragrafen. Dit geldt trouwens ook voor niet-duurzame goederen, zoals grond- en hulpstoffen, voor zover deze onmiddellijk voor verbruik worden bestemd; er vindt dan immers gelijktijdig vermogensaccumulatie plaats in de reeds besproken componenten vee en veldinventaris. Wanneer deze goederen echter nog niet direct in het produktieproces opgaan, ontstaat een vermogensbehoefte in een kapitaalcomponent, die wij nog niet eerder hebben besproken, namelijk de component bedrijfsvoorraden. Hieronder verstaan wij goederen-voorraden, die voor verbruik in het bedrijf zijn bestemd. Een deel van deze bedrijfsvoorraden wordt niet aangekocht, doch verkregen uit

produktie van het eigen bedrijf. Ook deze vertegenwoordigen een vermogensbehoefte. Naarmate op het bedrijf aanwezige grond- en hulpstoffen in het produktieproces worden verbruikt, neemt de vermogensbehoefte van de kapitaalcomponent bedrijfsvoorraden af en stijgt tegelijkertijd de vermogensbehoefte van de kapitaalcomponenten ten behoeve waarvan deze hulpmiddelen zijn verbruikt, bijvoorbeeld het vee dat is gevoederd uit in voorraad zijnde voedergraan of groenvoeder en de veldinventaris ten behoeve waarvan zaad is gezaaid en in voorraad zijnde mest is gestrooid.

De vermogensbehoefte van de component bedrijfsvoorraden zal als regel een seizoenschommeling vertonen. Zij is doorgaans het grootst aan het begin van de winter, wanneer het op stal verblijvende rundvee met van het land geoogst ruwvoeder of met aan te kopen krachtvoeder moet worden onderhouden.

Over de duur waarvoor grondstoffen gemiddeld in voorraad worden gehouden staan geen cijfers ter beschikking. Boeren, die financieel krachtig zijn en over een grote bedrijfsruimte beschikken, hebben met betrekking tot aankoop van voedermiddelen en meststoffen uiteraard de grootste mogelijkheden. Zij kunnen zich bij aankoop in sterkere mate laten leiden door hun prijsverwachting ten aanzien van de betrokken goederen. In het algemeen kan worden aangenomen, dat zowel de duur als de omvang der voorraadhouding voor aan te kopen grondstoffen van zodanige aard is, dat de hieraan verbonden vermogensbehoefte een bescheiden omvang heeft.

Zodra de inventaris te velde is geoogst, is het vermogensbeslag van de veldinventaris tot nul gereduceerd en in voorraden overgegaan.⁵⁸⁾ Een deel hiervan is bedrijfsvoorraad. Van bedrijfsvoorraden is dan sprake wanneer geoogste produkten worden bewaard om het volgende jaar te worden gezaaid of gepoot (pootaardappelen en steklingen) of te worden bestemd als voeder voor het aanwezige rundvee. Zo wordt op de gemengde bedrijven veelal een groot deel van de aardappeloogst in het eigen bedrijf gevoederd. Het is duidelijk, dat de vermogensomloop in dit geval aanmerkelijk langer is, dan wanneer voeder wordt gekocht tegen het tijdstip waarop dit nodig is. Het deel van de geoogste produkten, dat niet in het eigen bedrijf een bestemming zal vinden, doch zal worden verkocht, kan als handelsvoorraad⁵⁹⁾ worden aangeduid.

Het tempo waarin de kapitaalcomponent handelsvoorraad het hierin vertegenwoordigde vermogen weer afstoot, hangt af van de politiek, die de boer ten aanzien van de afzet voert. Daarbij wordt belangrijke invloed uitgeoefend door de mate waarin de produkten aan bederf onderhevig zijn, door een eventuele leveringsplicht, door de prijs die de boer in de naaste toekomst voor zijn produkten verwacht te kunnen maken, door zijn behoefte aan geldmiddelen en door de beschikbare opslagruimte.

⁵⁸⁾ Indien gewassen reeds te velde zijn verkocht heeft een rechtstreekse overheveling plaats van het vermogensbeslag in de veldinventaris naar de kapitaalcomponent debiteuren, kas, c.q. bank of giro.

⁵⁹⁾ Wij laten de mogelijkheid buiten beschouwing, dat een deel van de handelsvoorraad uiteindelijk toch tot bedrijfsvoorraad zal worden bestemd. Het omgekeerde geval, namelijk dat een bedrijfsvoorraad handelsvoorraad wordt, kan zich eveneens voordoen.

Bij een produkt zoals suikerbieten kan de waarde door weersinvloeden vrij snel verminderen. Deze produkten worden meestal snel aan de verwerkende fabrieken geleverd. Voor andere produkten zoals bijvoorbeeld granen en peulvruchten, die beter houdbaar zijn, is de prijsverwachting van grotere betekenis voor de duur van het vermogensbeslag in handelsvoorraden, mits de vrijheid van de boer in het uitstellen van de verkoopdatum niet wordt beperkt door geldkrapte of gebrek aan goede opslagruimte. Het gunstigste moment voor verkoop is voor de boer aangebroken, wanneer het verschil tussen de opbrengstprijis per eenheid, verminderd met de produktiekosten en kosten van opslag en rente per eenheid, een maximale winst laat. Men is bij de keuze van het verkoopmoment uitsluitend op subjectieve marktbeoordeling aangewezen, omdat tot op heden niet op stelselmatige wijze marktonderzoek en marktprognose in de landbouw wordt verricht.

Voor enkele belangrijke produkten hebben wij een indruk kunnen verkrijgen van het gemiddelde tempo, waarin de voorraden van voor verkoop bestemde akkerbouwgewassen door verkoop de bedrijven verlaten.

Tabel 14 *Patroon van de handelsvoorraad van enkele akkerbouwprodukten¹⁾*

(Voorraad aan het einde van de maand in % van de voor verkoop bestemde oogst)

Gewassen	juli	aug.	sept.	okt.	nov.	dec.	jan.	febr.	mrt.	apr.
Tarwe ¹⁾	—	87	63	48	38	28	16	8	3	—
Rogge ¹⁾	—	89	70	52	39	27	16	9	4	—
Haver ¹⁾	—	94	78	61	47	34	22	12	5	—
Wintergerst ¹⁾	98	77	55	42	32	24	15	8	3	—
Mais ¹⁾	—	—	98	88	46	26	15	7	4	—
Groene erwten ¹⁾	—	87	64	46	34	21	12	6	2	—
Koolzaad ¹⁾	67	19	7	3	2	1	—	—	—	—
Consumptie- en pootaardappelen ²⁾	95(97)	85(90)	70(75)	55(55)	40(35)	30(25)	25(18)	20(12)	10(7)	4(3)
Suikerbieten ³⁾	—	—	—	61	19	—	—	—	—	—
Vlas ⁴⁾	—	—	60	50	40	30	20	10 ⁵⁾	6 ⁵⁾	2 ⁵⁾

¹⁾ Bron: Afdeling Statistiek van het L.E.I. De cijfers zijn afgeleid uit de procentuele verdeling per maand van de bij telers aangekochte hoeveelheden. Het betreft gemiddelden over de jaren 1951 t/m 1954.

²⁾ Ontleend aan een raming door het Produktschap van Aardappelen betreffende het gemiddelde leveringstempo van consumptie- en pootaardappelen. Aardappelen worden tamelijk veel in voorkoop door afnemers gekocht. Deze verkopen zijn in het leveringstempo opgenomen evenals de aardappelen welke de boeren in het najaar in de kuil opslaan voor voeding van het vee in de winter. Splitting van deze gegevens bleek niet mogelijk. De cijfers zonder haakjes hebben betrekking op bedrijven op de klei, die met haakjes op bedrijven op het zand.

³⁾ Gebaseerd op een raming van het gemiddelde leveringspatroon aan de suikerfabrieken in de oogstjaren 1952/53, 1953/54 en 1954/55, welke gegevens zijn verstrekt door de Nederlandse Vereniging van Suikerraffinadeurs. In de vermelde cijfers zijn begrepen de „voorraden” die zich nog in de grond bevinden.

⁴⁾ Afgeleid uit gegevens betreffende het leveringspatroon van gerepeld en ongerepeld vlas, verstrekt door de Coöperatieve Vlasfabriek „Dinteloord” G.A. te Steenberg.

⁵⁾ Gerepeld vlas.

Van alle genoemde gewassen is aan het einde van november meer dan de helft van de handelsvoorraden verkocht. Kleine hoeveelheden worden nog wel tot april in voorraad gehouden.

Voor de produkten van de veehouderijsector is nauwelijks van voorraad-houding sprake; de melk wordt nog dezelfde dag, dat zij wordt gewonnen, verwerkt en/of als consumptiemelk afgeleverd, terwijl de eieren binnen een paar dagen worden verkocht. Van opslag van vlees is in het geheel geen sprake, omdat het vee levend wordt verkocht. Bij kaas kan de opslagduur variëren.

Zodra de in voorraad zijnde eindprodukten worden verkocht, heeft een verschuiving in het vermogensbeslag plaats. Het is dan niet meer de handelsvoorraad die het vermogen vasthoudt, doch de kas, bank of giro (in geval van contante betaling door de afnemer) of de kapitaalcomponent debiteuren, (wanneer door de afnemer op een later tijdstip wordt betaald dan de produkten worden geleverd). Zodra het vermogen wegens betaling door de afnemer de geldvorm heeft verkregen, is de vermogensomloop in het landbouwbedrijf geëindigd en kan het vermogen een nieuwe omloop in het bedrijf beginnen ten behoeve van een volgend produktieproces. Aan de kapitaalcomponent debiteuren zullen wij in het nu volgende enige aandacht schenken.

Wanneer een afnemer van landbouwprodukten de koopsom niet onmiddellijk voldoet, betekent dit dat de boer hem krediet — leverancierskrediet — verleent. Deze kredietverlening is niet een op zichzelf staande handeling, doch een onderdeel van een goederentransactie.

Er zijn eigenlijk twee vormen van leverancierskrediet: bij de ene vorm ontvangt de boer krediet, doordat hij op een later tijdstip betaalt dan hij grondstoffen koopt — deze kredietvorm is een wijze van dekking van een vermogensbehoefte, zodat de behandeling ervan in het volgende hoofdstuk thuis hoort —, terwijl bij de andere vorm, welke hierboven werd genoemd, door de boer krediet wordt verstrekt. Ten einde begripsverwarring te voorkomen, is het gewenst deze kredietvormen aan te duiden als passief, respectievelijk actief leverancierskrediet.

Wanneer niet de leverancier krediet verleent aan zijn afnemer, doch de afnemer aan zijn leverancier door vooruit te betalen, spreekt men van afnemerskrediet. Ook hier kan weer vanuit het gezichtspunt van de boer een onderscheid worden gemaakt tussen het actieve, d.w.z. het vermogenverstrekkende afnemerskrediet en het passieve of vermogenverwervende afnemerskrediet. Het is het actieve afnemers- en leverancierskrediet, dat in deze paragraaf onze aandacht heeft.⁶⁰⁾

Het actieve afnemers- en leverancierskrediet is in de landbouw slechts van geringe kwantitatieve betekenis. Uit het in bijlage II opgenomen overzicht omtrent de betalingsgewoonten in de landbouw blijkt, dat een groot deel van de eindprodukten contant, of binnen enkele weken na levering wordt afgerekend. Deze geringe betekenis moet vooral worden toegeschreven aan het feit, dat het voor de boer doorgaans niet nodig is door middel van kredietverstrekking leveranciers van grondstoffen aan

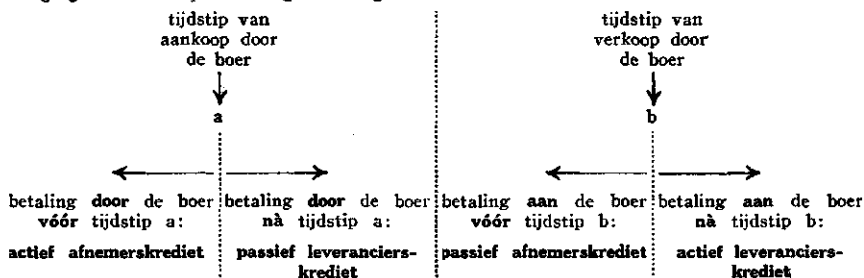
⁶⁰⁾ (Zie hiervoor bladzijde 80).

te lokken (zuigproces) of afnemers van agrarische produkten te stimuleren bij hem te kopen (persproces). Concurrentie tussen de boeren onderling om de grondstof en om afnemers van de door hen voortgebrachte produkten, is veelal nauwelijks aanwezig.

Voor zover thans actief afnemers- en leverancierskrediet voorkomt, vloeit dit veelal voort uit technische en/of organisatorische oorzaken. Zo kan bij de verkoop van suikerbieten de uitbetalingsprijs pas worden vastgesteld, wanneer het suikergehalte bekend is. Bij verkoop van aardappelen aan de aardappelmeelfabriek moet eerst het zetmeelgehalte worden bepaald. Voor de zuivelfabriek zou het bezwaarlijk zijn indien de geleverde melk dagelijks moest worden afgerekend. Uit een oogpunt van kosten — administratiekosten — verdient het aanbeveling de uitbetaling te doen plaats hebben over de in een bepaalde periode geleverde melk. Uit het wezen van de coöperatie vloeit de gedragslijn voort, dat de definitieve uitkering van de door de leden geleverde produkten eerst kan geschieden, wanneer het boekjaar is afgesloten. Men keert daarom meestal vlak na levering der produkten een voorlopige prijs uit — het z.g. „voorschot” —, om tenslotte aan het einde van het boekjaar uit een eventueel netto-overschot na reservering een nabetaling te verrichten.⁶¹⁾ Dit kan geschieden in contanten of door bijschrijving op ledenrekening.⁶²⁾

Ofschoon het actieve leverancierskrediet in de landbouw slechts geringe betekenis heeft, moet nog wel worden gewezen op het verschil in invloed die continue dan wel discontinue afzet uitoefent op de met het actieve leverancierskrediet samenhangende vermogensbehoefte. Bij een

⁶¹⁾ De begrippen leveranciers- en afnemerskrediet ontleenen de benaming aan degene, die het krediet verleent, dus resp. de leverancier of de afnemer. Ter verduidelijking van de toevoegingen actief en passief moge het volgende schema dienen.

⁶¹⁾ Wanneer men de nabetaling als een deel beschouwt van de uiteindelijke prijs van het door de boer geleverde produkt, dan moet een nog niet uitgekeerde nabetaling worden beschouwd als een actief leverancierskrediet door de boer. Het heeft dit karakter niet als men deze nabetaling ziet als een extra bate die het lidmaatschap van een coöperatie met zich brengt. Het hangt van de voorschotprijs van de coöperatie en de prijs van de niet-coöperatieve onderneming af welk standpunt men zal willen innemen.

⁶²⁾ Over de op ledenrekening gestorte gelden kan de boer doorgaans niet vrijelijk beschikken. Deze gelden blijven meestal in de coöperatie geïnvesteerd tot aan het moment van overlijden of het moment waarop het bedrijf wordt gestaakt. Voor de boer heeft dan ook het op ledenrekening teged geschreven bedrag het karakter van een aan de coöperatie verstrekte langlopende lening.

Er zijn in Nederland nog slechts weinig coöperaties die het in de Verenigde Staten veel gevolgde „capital revolving system” volgen. Volgens dit systeem worden de stortingen, die regelmatig op de ledenrekening plaats hebben, per lid gedurende een aantal jaren — bijvoorbeeld gedurende 15 jaar — geblokkeerd, waarna elk jaar uitkering volgt van de gelden, die op dat moment 15 jaar geleden teged zijn geschreven.

produkt als melk, dat het gehele jaar door aan de zuivelfabriek wordt geleverd, moet ook gedurende het gehele jaar leverancierskrediet worden verstrekt, waardoor dit tot een zekere constante vermogensbehoefte aanleiding geeft, waarvan het minimum wordt bepaald door het tijdstip waarop de geldelijke melkopbrengst het laagst is. Bij akkerbouwprodukten, die slechts in een bepaalde periode van het jaar worden verkocht, veroorzaakt het actieve leverancierskrediet daarentegen slechts een zeer kortstondige vermogensbehoefte.

§ 5. HET TOTAALBEELD VAN DE VERMOGENSBEHOEFTE VOOR EIGENAARSBEDRIJVEN

Nu in de voorafgaande paragrafen de verschillende onderdelen van de vermogensbehoefte zijn behandeld, kunnen wij thans een bespreking wijden aan de totale vermogensbehoefte van landbouwbedrijven.

Het is gebruikelijk de vermogensbehoefte van een onderneming in drie groepen in te delen, namelijk in een constant, een langdurig doch tijdelijk en een kortstondig gedeelte. De grens tussen langdurig en kortstondig wordt veelal arbitrair vastgesteld op 1 jaar.

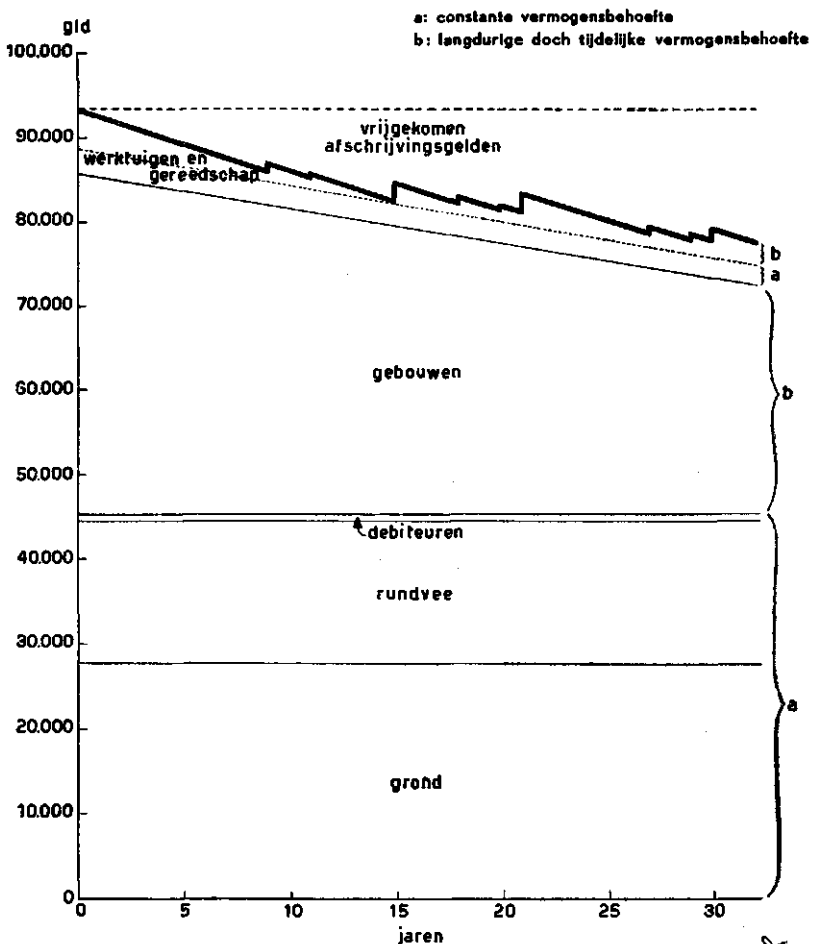
Vanzelfsprekend wordt het constante deel in de vermogensbehoefte van een bedrijf als geheel in de eerste plaats bepaald door de constante delen in de vermogensbehoefte voor de besproken groepen kapitaalcomponenten. In de landbouw kan hierbij, voorzover produktiemiddelen in eigendom worden geëxploiteerd, in de eerste plaats worden gedacht aan de cultuurgrond, welke immers bij een normaal gebruik tijdens het produktieproces geen vermogensbestanddelen afstaat zoals wel bij gebouwen en werktuigen het geval is. Ook de veestapel vergt door de werking van het reeds eerder besproken diversiteitsverschijnsel voor een belangrijk deel een constant vermogensbeslag, terwijl om dezelfde reden eveneens de dode inventaris voor ongeveer 30 % van de nieuwwaarde tot een constante vermogensbehoefte leidt. Voorzover meerdere gebouwen op een landbouwbedrijf voorkomen, waarvan bouwjaar en levensduur ongelijk zijn, doet zich deze tendens ook hierbij gevoelen.

De constante kern in de totale vermogensbehoefte zal groter kunnen zijn dan de som van de kernen in de bedoelde partiële vermogensbehoeften, doordat het diversiteitsverschijnsel zich evenzeer tussen de verschillende groepen kapitaalcomponenten kan openbaren als daarbinnen; een daling in de vermogensbehoefte voor de ene kapitaalcomponent zal dan ten dele worden opgevangen door een stijging bij een andere component. Zo kan ook samenvoeging van op zichzelf kortstondige vermogensbehoeften in beginsel toch leiden tot het ontstaan van een constante kern in deze behoeften.

Ter illustratie van het bovenstaande volgt grafiek 15, welke een voorbeeld geeft van de opbouw en het beloop in de totale vermogensbehoefte voor een pas beginnend in eigendom geëxploiteerd weidebedrijf van ongeveer 12 ha, waarbij voorlopig terwille van de overzichtelijkheid de schommelingen in de vermogensbehoefte gedurende het jaar buiten beschouwing zijn gelaten. Wij zien dat een belangrijk deel van het ver-

mogen permanent in het bedrijf is vastgelegd. Overigens leidt de aanwezigheid van aan slijtage onderhevige produktiemiddelen zoals gebouwen en werktuigen ertoe, dat een deel van het geïnvesteerde vermogen in de loop der jaren weer de geldvorm herkrijgt (zie het bovenste deel van de grafiek dat is aangeduid met „vrijgekomen afschrijvingsgelden”). Dit betekent dat de vermogensbehoefte voor het produktie-apparaat een dalende tendens vertoont zolang geen vervanging van produktiemiddelen plaats heeft.

Grafiek 15 Schematisch beloop van de vermogensbehoefte op een veehouderijbedrijf van circa 12 ha bij volledige eigendom der produktiemiddelen (zonder schommeling binnen het jaar)

Het hangt van de wijze van financiering af — een aspect, dat in hoofdstuk III zal worden behandeld — welke de bestemming van de vrijkomende afschrijvingsgelden zal zijn. Er kan hier echter wel reeds op worden gewezen, dat zij vrijwel nooit geheel in de geldvorm worden aangehouden tot het moment van herfinanciering is aangebroken.⁶³⁾ Dit zou tot renteverliezen en prijsrisico aanleiding geven. Er bestaan voor deze gelden verschillende bestemmingsmogelijkheden zoals schuldaflossing, investering in het bedrijf (vervanging van versleten produktiemiddelen, intensivering, mechanisatie e.d.) en belegging buiten het bedrijf. Besteding van afschrijvingsfondsen in de consumptieve sfeer van de boer zal gevaren voor de continuïteit van het bedrijf inhouden.

Doordat de grond sinds het uitbreken van de tweede wereldoorlog veel minder in prijs is gestegen dan gebouwen en werktuigen, heeft de totale vermogensbehoefte voor eigenaarsbedrijven een structurele verandering ondergaan; de langdurig tijdelijke behoefte is ten opzichte van de constante vermogensbehoefte aanzienlijk toegenomen.

De constante vermogensbehoefte zal op een akkerbouwbedrijf als regel lager zijn dan op een veehouderijbedrijf van gelijke grootte, omdat minder vee wordt aangehouden. Het gemengde bedrijf ligt tussen beide in. Het veehouderijbedrijf zal ook vaak een grotere langdurige vermogensbehoefte vertonen vanwege de veestallen. Aangezien op het gemengde bedrijf gebouwen aanwezig zijn, die moeten zijn ingesteld op zowel akkerbouw als veehouderij, zal in beginsel de langdurige vermogensbehoefte bij dit bedrijfstype het grootst zijn. Het is niet goed mogelijk vergelijkbare cijfers te vinden voor de totale vermogensbehoefte van verschillende bedrijfstypen bij gelijke bedrijfsoppervlakte. Hiervoor zijn de in de praktijk bestaande verschillen in kwaliteit van de grond, gebouwentype, mechanisatiegraad, veebezetting en bouwplan te groot.

Met betrekking tot de kortstondige vermogensbehoefte kan worden gewezen op een markant verschil in de behoefte voor het lopende produktieproces bij verschillend bedrijfstype. De discontinuïteit in de akkerbouwproduktie — de gewassen kunnen slechts op bepaalde tijdstippen worden geoogst — geeft op het akkerbouwbedrijf aanleiding tot een veel grotere seizoenschommeling in de vermogensbehoefte, dan de continue produktie — melk wordt dagelijks geproduceerd — op het veehouderijbedrijf.

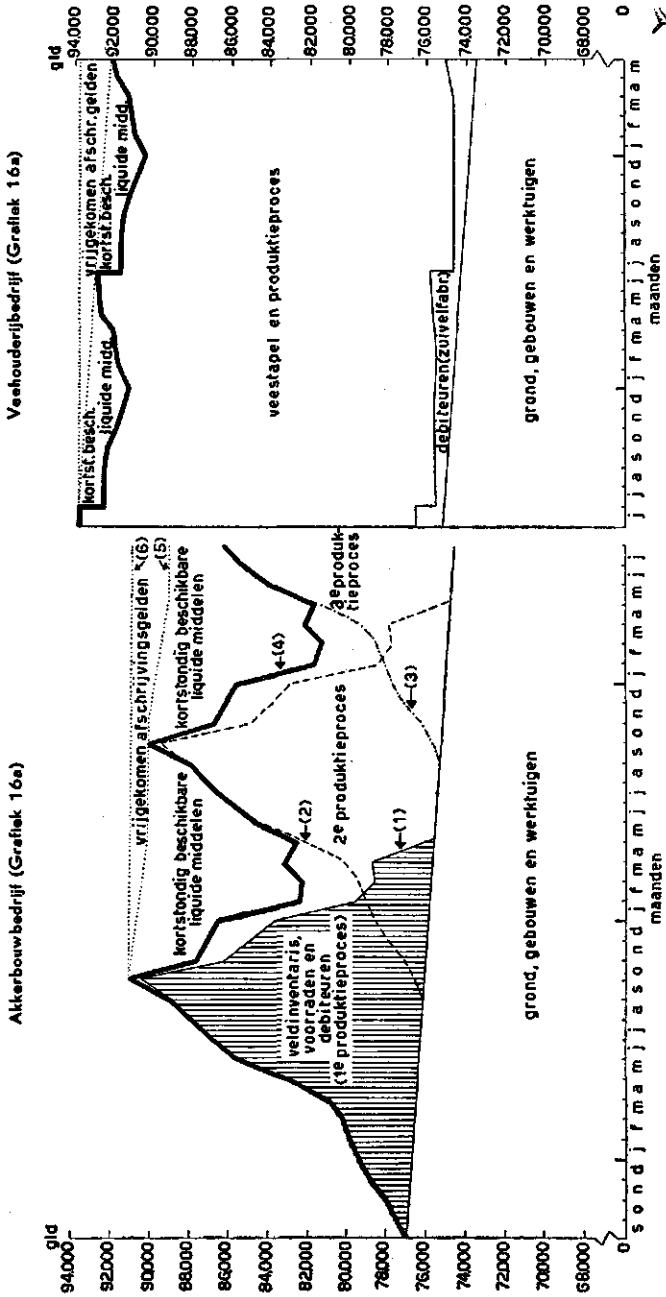
Wij kunnen dit illustreren aan de hand van praktijkgegevens betreffende een groep akkerbouwbedrijven in de Noordoostpolder⁶⁴⁾ en een groep veehouderijbedrijven in de Friese Kleiweidestreek⁶⁵⁾ bij een bedrijfsgrootte van 12 ha (zie grafiek 16a en b). Voor de absolute hoogte van de totale vermogensbehoefte voor beide bedrijfstypen kan slechts een benaderend cijfer worden gegeven. De seizoenschommeling in de

⁶³⁾ Een deel van de na stichting van een nieuw bedrijf vrijkomende afschrijvingsgelden zal niet meer voor vervangingsdoeleinden nodig zijn. De momenten van vernieuwing van alle werktuigen en alle gebouwen zullen normaliter nimmer meer volledig samenvallen, zoals bij stichting van een geheel nieuw bedrijf. Bij gelijkblijvende prijzen zal daarom in de toekomst steeds minder vermogen nodig zijn dan bij stichting het geval was.

⁶⁴⁾ Voor de herkomst der gegevens zie blz. 74/75.

⁶⁵⁾ Voor de herkomst der gegevens zie blz. 72/73.

Grafiek 16 Selzenbeloop van de vermogensbehoefte op een akkerbouwbedrijf en een veehouderijbedrijf van 12 ha bij volledige eigendom der produktiemiddelen

vermogensbehoefte geeft echter een goed beeld van de verschillen die in de werkelijkheid tussen beide extreme bedrijfstypen bestaan.

Met betrekking tot het akkerbouwbedrijf is aangenomen, dat de produkten vlak na de oogst worden verkocht en door debiteuren op korte termijn worden betaald. Voorraadhouding en debiteurensaldi zijn daarom zó klein, dat deze niet afzonderlijk in beeld zijn gebracht. Bij het weidebedrijf wordt als regel door de boeren een nabetaling ontvangen voor de in het afgelopen jaar geleverde melk. Dit is de reden waarom bij het weidebedrijf de kapitaalcomponent „debiteuren” wél afzonderlijk in grafiek 16(b) is opgenomen.

Bij het akkerbouwbedrijf (grafiek 16a) zien wij duidelijk de werking van het diversiteitsverschijnsel tussen de vermogensbehoeften voor opeenvolgende produktieprocessen. Reeds voordat het vermogen uit de veldinventaris, de voorraden en debiteuren van het eerste produktieproces is vrijgekomen, (zie lijn 1) worden uitgaven gedaan voor het tweede produktieproces (zie lijn 2), enz. Wanneer men derhalve wil vaststellen, hoeveel vermogen voor de opeenvolging van produktieprocessen nodig is, moeten de lijnen 1 en 2, 2 en 3, enz. worden geaccumuleerd (zie lijn 4). Daaruit blijkt dan, dat voor de financiering van de jaarlijks terugkerende kapitaalcomponenten veldinventaris, voorraden en debiteuren, een constante behoefte aan vermogen ontstaat van ruim 40 % van het voor één produktieproces nodige bedrijfsvermogen. Wanneer de geoogste produkten in werkelijkheid langer in voorraad worden gehouden en van de debiteuren minder vlot een afrekening wordt ontvangen, zal het snijpunt van de lijn, die de vermogensbehoefte voor het eerste produktieproces aangeeft, met de overeenkomstige lijn voor het tweede produktieproces, naar rechts verschuiven. Dit zou tot een grotere constante kern in de vermogensbehoefte voor de veldinventaris aanleiding geven. Het overige deel van de vermogensbehoefte, dat gedurende een jaar aan schommelingen onderhevig is, kan worden aangeduid als kortstondige vermogensbehoefte.

Wanneer de kortstondige vermogensbehoefte in een bepaalde periode een daling vertoont, komt dit doordat uit het produktieproces per saldo liquide middelen vrijkomen. In beginsel kunnen deze worden bestemd voor schuldaflossing — bijvoorbeeld wanneer de kortstondige vermogensbehoefte met kort krediet is gefinancierd — of worden aangehouden om straks weer in de behoefte aan kortstondig vermogen te voorzien.

Wanneer men een beeld wil verkrijgen van de ontwikkeling van de totale vermogensbehoefte van een bedrijf, ten einde vast te stellen hoe op de beste wijze kan worden gefinancierd, doet men goed aan de kant van de vermogensbehoefte de tijdelijk uit het produktieproces vrijkomende geldmiddelen buiten beschouwing te laten. De ratio hiervan kan het best worden toegelicht aan de hand van grafiek 16a. Uit deze grafiek blijkt immers, dat het typische structuurkenmerk van de vermogensbehoefte op het akkerbouwbedrijf — de sterke seizoenschommeling (zie lijn 4) — zou verdwijnen, wanneer de tijdelijk uit het produktieproces vrijkomende liquide middelen als bestanddeel van de totale vermogensbehoefte zouden worden opgenomen (zie lijn 5). Wanneer bovendien

de vrijkomende afschrijvingsgelden zouden worden medegeteld, zou bij een constant prijsniveau zelfs een horizontale lijn voor het beloop van de vermogensbehoefte worden gevonden (zie lijn 6).⁶⁶⁾ Bij begroting van de vermogensbehoefte van een bedrijf kunnen derhalve de liquide middelen, die op basis van het zg. transactiemotief worden aangehouden beter buiten beschouwing blijven. Doet men dit niet, dan betreft men vraagstukken betreffende de *wijze van dekking* der vermogensbehoefte bij de *bepaling* van deze behoefte. Het zelfde geldt voor liquide middelen die op grond van het speculatiemotief op een bedrijf aanwezig zijn. Liquiditeiten die uit hoofde van het zg. voorzorgsmotief worden aangehouden en dus dienen om niet te voorziene liquiditeitsspanningen het hoofd te bieden, moeten daarentegen bij begroting van de vermogensbehoefte van een bedrijf wel in ogenschouw worden genomen.⁶⁷⁾

Bij het veehouderijbedrijf is, zoals wij reeds eerder hebben betoogd, de vermogensbehoefte voor het produktieproces niet te scheiden van de vermogensbehoefte voor de veestapel. Een tijdelijk overschot aan bedrijfsontvangsten boven bedrijfsuitgaven moet dan worden beschouwd als een tijdelijke desinvestering van in het rundvee besloten vermogen. Uit grafiek 16b blijkt duidelijk, dat de seizoenschommeling in de vermogensbehoefte op het weidebedrijf veel geringer is, dan op het akkerbouwbedrijf. Nivellering van de vermogensbehoefte voor de veldinventaris is, in tegenstelling tot de mogelijkheden in de veehouderij, niet goed mogelijk, doordat de tijdstippen van begin en eind van de produktie door de mens vrijwel niet kunnen worden verschoven.

Bovendien kunnen tussen het veehouderij- en akkerbouwbedrijf verschillen worden opgemerkt in de ligging van de maxima en minima van de kortstondige vermogensbehoefte. Op het akkerbouwbedrijf ligt de top als regel in augustus en het dal in de periode december-maart, terwijl op het weidebedrijf de kortstondige vermogensbehoefte veelal maximaal is in de maanden maart-mei en minimaal in oktober-november.

Het is duidelijk, dat op het gemengde bedrijf beide invloeden, al naar gelang de bedrijfsstructuur, door elkaar werkzaam zijn. Bovendien is echter van belang in welke mate de pluimvee- en de varkenshouderij worden beoefend. Over het geheel genomen zal de totale vermogensbehoefte op het gemengde bedrijf minder schommeling vertonen dan op het akkerbouwbedrijf, doch in sterkere mate dan op het weidebedrijf.

§ 6. DE BETEKENIS VAN HUUR EN PACT VOOR DE VERMOGENSBEHOEFTE

Tot dusverre zijn wij er bij de behandeling van de vermogensbehoefte van uitgegaan, dat alle produktiemiddelen in eigendom worden geëxploiteerd. Op deze wijze konden wij het zuiverst vaststellen, welke vermogensbehoefte met de produktiemiddelen in de landbouw samenhangen.

⁶⁶⁾ Gemakshalve wordt hierbij het gestelde in noot 63 op bladzijde 83 buiten beschouwing gelaten.

⁶⁷⁾ Vergelijk paragraaf 7.

Het is voor uitoefening van het landbouwbedrijf echter niet nodig, dat degene, die de grond beteelt en gebouwen gebruikt, deze ook in eigendom heeft. Voldoende is, dat hij er het gebruiksrecht van heeft. Hetzelfde is van toepassing op roerende produktiemiddelen. Dit gebruiksrecht kan behalve in koop ook zijn grondslag vinden in huur of pacht. Als vergoeding wordt door de gebruiker dan op gezette tijden een huur- of pacht prijs betaald.

Huur of pacht is niet voor alle goederen mogelijk. Steeds wordt aan een huurovereenkomst de verplichting verbonden dat de huurder het goed na beëindiging van de pachtperiode weer in goed onderhouden staat aan de eigenaar ter hand stelt. Dit is echter uitsluitend mogelijk voor goederen, die een duurzaam karakter hebben en dus niet onmiddellijk in één produktieproces teniet gaan. Deze gebruiksvorm kan daarom alleen van toepassing zijn op produktiemiddelen, die als het ware zijn opgebouwd uit verschillende prestatie-eenheden. In de landbouw is dit dus vooral het geval met a) grond — bij normaal onderhoud te beschouwen als een produktiemiddel met een oneindige reeks prestatie-eenheden — en gebouwen — op te vatten als een groep prestatie-eenheden, die voor een langdurige periode, zij het niet permanent, aan elkaar zijn verbonden — terwijl daarnaast b) landbouwwerktuigen en vee in beginsel ervoor in aanmerking komen.

ad a. De pacht heeft in Nederland bij de kapitaalcomponenten grond en gebouwen ruime toepassing. Dit blijkt wel uit het feit, dat in 1953 56 % van de oppervlakte cultuurgrond was gepacht. Een pachtcontract voor een boerderij heeft een wettelijk vastgestelde minimumduur van 12 jaar. Voor los land is deze duur tenminste 6 jaar. Het aangaan van een overeenkomst voor een kortere periode dan 12 respectievelijk 6 jaar is gebonden aan de goedkeuring van de Grondkamer. Normaliter heeft de pachter de mogelijkheid van verlenging, zodat hij doorgaans veel langer dan deze termijnen een bedrijf zal kunnen exploiteren. Alleen in het geval de eigenaar zelf de grond wil gaan bewerken of de grond voor zijn kinderen opeist, zal de Grondkamer meestal bewerkstelligen dat de zittende pachter vertrekt.

In Nederland komt het meeste voor, dat een vaste pacht prijs wordt betaald.⁶⁸⁾ Zij wordt vooraf voor een bepaalde periode vastgesteld, waarbij evenwel een wettelijke mogelijkheid bestaat om de drie jaar de pacht te herzien. Doorgaans wordt deze pacht halfjaarlijks betaald en wel overwegend achteraf.⁶⁹⁾

Bij zg. deelpacht worden als regel niet uitsluitend grond en gebouwen, doch ook werktuigen en vee ter beschikking van de boer gesteld. De pachter levert dan vrijwel uitsluitend zijn arbeidskracht en heeft derhalve slechts een geringe vermogensbehoefte. In Nederland komt deelpacht echter niet veel voor.

⁶⁸⁾ Dit in tegenstelling tot een mobiele pacht prijs waarbij de hoogte van de pacht afhankelijk wordt gesteld van de gemiddelde verkoopprijs van in het pachtcontract genoemde produkten.

⁶⁹⁾ Betaling vooraf komt voor de pachter eigenlijk neer op een actief afnemerskrediet en betaling achteraf op een passief leverancierskrediet door de grondeigenaar.

Naast de gewone pachtovereenkomsten waarbij de pachtende boer de financieringslast voor grond en gebouwen van zich heeft afgewenteld komen erfrecht en beklemrecht als andere pachtvormen voor. Erfpacht heeft ten opzichte van gewone pacht het voordeel dat de gebruiker van de grond door de lange duur van het contract minder risico heeft ontijdig het gebruiksrecht te verliezen. Het beklemrecht wordt in ons land hoofdzakelijk in Groningen aangetroffen. Het geeft de gebruiker tegen een vaste onveranderlijke huurprijs het volle genot van de grond en heeft een altijddurend en onopzegbaar karakter.

ad b. Naast pacht van grond en gebouwen moet nog worden gewezen op een vorm van huur terzake van landbouwwerktuigen. Indien een boer lid is van een coöperatieve werktuigenvereniging kan hij tegen een bepaald tarief een machine of een werktuig in gebruik krijgen in die tijden van het jaar, dat hij deze nodig heeft.⁷⁰⁾ Ook sommige coöperatieve aan- en verkoopverenigingen bewegen zich op het terrein van de werktuigencoöperatie.

De mogelijkheden voor coöperatieve exploitatie zijn groter naarmate het gebruik der werktuigen minder aan bepaalde tijdstippen is gebonden, het gebruik over een lange periode kan worden verdeeld, men niet al te zeer van de weersgesteldheid afhankelijk is en voorts de bedrijven niet een te verspreide ligging hebben. De coöperatieve werktuigenverenigingen zijn dan ook met grondbewerkingswerktuigen, dorsmachines, aardappelschers en zaadreinigingsmachines begonnen. Het gebruik van aardappelrooimachines en zaaimachines is al moeilijker onder de leden te verdelen, terwijl dit bij werktuigen voor de hooibouw, ploegen en tractoren bijna onmogelijk wordt, omdat de deelgenoten veelal te zelfder tijd de betreffende produktiemiddelen begeren. Daarom zal coöperatieve exploitatie van deze produktiemiddelen vaak op onoverkomelijke moeilijkheden stuiten.

De laatste jaren hebben de boeren een toenemend gebruik gemaakt van de diensten van zogenaamde loonbedrijven, aan welke bepaalde werkzaamheden worden uitbesteed. De boer koopt bij inschakeling van werktuigencoöperaties of loonbedrijven dezelfde prestatie-eenheden van het produktiemiddel. De verschillen tussen coöperaties en loonbedrijven doen zich momenteel in hoofdzaak voor ten aanzien van de prijsbepaling, de prijshoogte en de bediening.⁷¹⁾

⁷⁰⁾ Gelet op de coöperatieve organisatievorm zou in dit verband ook van deelkoop kunnen worden gesproken. Van deelkoop is sprake wanneer boeren voor gemeenschappelijk gebruik werktuigen kopen. Bij „zuivere” deelkoop wordt de aankoop prijs echter op het moment van aanschaffing over de deelnemende boeren verdeeld, terwijl bij werktuigencoöperaties deze vermogensbehoefte meestal eerst door een krediet wordt gedekt en pas daarna in de loop van de tijd door de in rekening te brengen gebruikstarieven over de boeren wordt omgeslagen.

⁷¹⁾ R. A. de Widt („Landbouwmechanisatie, economische en sociale aspecten van de mechanisatie van de landbouw in de Verenigde Staten van Noord-Amerika en Nederland” (Zwolle 1955), blz. 266) noemt als rechtvaardiging van de oprichting der werktuigencoöperaties het feit, dat de loonwerker geneigd is de bediening van de kleine boer tot het laatste toe uit te stellen in verband met de geringe oppervlakte en de verspreide ligging der bedrijven (en dus het relatief hoge percentage improductieve uren). Vooral bij ongunstige weersomstandigheden loopt de kleine boer het risico dat hij helemaal niet, of te laat wordt bediend.

Terwijl het pachten van cultuurgrond en bedrijfsgebouwen in hoofdzaak moet worden verklaard uit onvoldoende geldmiddelen om de eigendom zelf te financieren en eventueel ook uit een geringe geneigdheid van de eigenaars om bij de toegestane maximumprijzen van boerderijen tot verkoop ervan over te gaan, spelen bij beslissingen inzake koop en huur van werktuigen en machines of uitbesteding van bepaalde werkzaamheden, rentabiliteitsoverwegingen een grotere rol.⁷²⁾ Doordat vele werktuigen slechts gedurende een klein deel van het jaar kunnen worden gebruikt, drukken de vaste kosten bij eigen beheer in hoge mate op het exploitatieresultaat. Verschillende machines kunnen daarom althans bij de kleinere bedrijven goedkoper worden gehuurd dan voor eigen rekening gekocht. Een andere mogelijkheid is nog het mandelig gebruik, waarbij een werktuig in deelkoop met nog één of meer boeren wordt gekocht. Welk alternatief moet worden gekozen is in eerste aanleg afhankelijk van de invloed die de keuzehandeling op de rentabiliteit van het bedrijf zou hebben. Gegeven de verwachte rentabiliteitswijziging zal de omvang der financieringsmiddelen aangeven, welk alternatief voor realisatie vatbaar is.

Besluit men tot pacht c.q. huur van produktiemiddelen, dan beperkt men zich tot de koop van één of meer door de contractperiode nader omschreven jaarprestaties, waartegenover als offer een regelmatig te betalen huurprijs staat.⁷³⁾ In de plaats van een éénmalige grote vermogensuitgave bij aankoop van het gehele produktiemiddel (met de daaraan verbonden uitgaven wegens eigenaarslasten), treden nu dus verschillende op achtereenvolgende tijdstippen te verrichten kleinere gelduitgaven — de huur- of pachtsommen —, die over de gehele levensduur van een produktiemiddel kunnen zijn verdeeld. Dit heeft tot gevolg, dat de totale vermogensbehoefte van een landbouwbedrijf drastisch wordt beperkt. Zo kan bijvoorbeeld uit grafiek 15 worden afgeleid dat bij het pachten van grond en gebouwen de totale vermogensbehoefte wordt

⁷²⁾ Wanneer, zoals thans het geval is, het pachtsprijspeil van overheidswege kunstmatig laag wordt gehouden, verkrijgt het rentabiliteitsaspect ook bij beslissingen betreffende pacht of eigendom van onroerend goed een grotere nadruk.

⁷³⁾ A. I. Diepenhorst: „Huur als financieringsfiguur” verschenen in het Maandblad voor Accountancy en Bedrijfs-huishoudkunde van november 1953.

Diepenhorst spreekt over „huur als financieringsfiguur”, dat wil dus zeggen over huur als een middel ter dekking van een vermogensbehoefte. Deze gedachtengang vloeit voort uit het uitgangspunt van deze schrijver, dat het bij financiering gaat om de wijze waarop de beschikkingsmacht over kapitaalgoederen kan worden verkregen, dus om dekking van de behoefte aan kapitaalgoederen. Als zodanig is geldverschaffing slechts één facet van het financieringsvraagstuk, terwijl daarnaast inbreng in natura en huur andere wijzen van kapitaalverschaffing (verschaffing van kapitaalgoederen) zijn. Hiertegen kunnen, gelet op het uitgangspunt van deze schrijver, geen logische bezwaren worden aangevoerd. Aangezien wij echter onder financiering meer verstaan het geheel van vraagstukken, die verband houden met de aanpassing van het vermogen aan de vermogensbehoefte en derhalve letten op de handelingen van een bedrijf waarvoor geldverschaffing nodig is, zien wij pacht en huur in ons vraagstuk niet als een wijze van financiering, doch als een mogelijkheid tot verkleining van de vermogensbehoefte. Dit komt ons doelmatiger voor; aan de beslissing tussen huur en koop kunnen soms uitsluitend rentabiliteitsoverwegingen ten grondslag liggen en het is niet zinvol deze zuivere rentabiliteitsbeslissingen onder het financieringsvraagstuk te rangschikken.

Zelfs wanneer een eigeengeërfde boer in verband met een tekort aan geldmiddelen zijn grond en gebouwen verkoopt en deze vervolgens pacht, kan men beter nog niet spreken van huur als „financieringsfiguur”. Het is dan in de eerste plaats door de verkoop en niet door huur dat men middelen vrijmaakt voor andere investeringen in het bedrijf.

teruggebracht tot ongeveer $\frac{1}{4}$ van de toestand bij volledige eigendom. Dit gaat met name gepaard met een aanzienlijke verlaging van de constante en langdurige vermogensbehoefte. De kortstondige vermogensbehoefte ondergaat door pacht c.q. huur geen grote verandering. Zij wijzigt slechts, in zoverre het betalingspatroon en de hoogte van de huur- en pachtbetalingen afwijken van het patroon en de hoogte der te betalen eigenaarslasten.

§ 7. DE BETEKENIS VAN HET RISICO VOOR DE VERMOGENSBEHOEFTE

Bij de in voorafgaande paragrafen gegeven analyse van de vermogensbehoefte hebben wij de factoren buiten beschouwing gelaten, die de uitkomsten in de landbouw een onzeker karakter geven. Wij zijn hierdoor in de gelegenheid geweest een goed inzicht te verkrijgen in de structuur van het vraagstuk waar het ons in dit hoofdstuk om gaat. Afgerond is het onderwerp nochtans niet. Wij zullen nog enige aandacht moeten schenken aan het risico in de landbouw. Het risico-aspect is om twee redenen voor het financieringsvraagstuk van belang. In de eerste plaats omdat onverwacht verliezen kunnen optreden, waardoor men over extra vermogen zal moeten beschikken om het bedrijf in de bereikte omvang en intensiteit van bedrijfsvoering te handhaven. In de tweede plaats, omdat het risico invloed uitoefent op de mate waarin en de voorwaarden waartegen kredietgevers bereid zijn krediet te verstrekken. Wij zullen in dit hoofdstuk hoofdzakelijk kunnen volstaan met een beschouwing van de onvoorzienbare omstandigheden die de vermogensbehoefte beïnvloeden. Daarbij moeten wij ons beperkingen opleggen aangezien een diepgaande analyse van het risicovraagstuk een omvangrijke behandeling zou vergen. Allereerst zullen wij aandacht schenken aan de met de produktie en produktiemiddelen samenhangende risico's (a) en daarna aan de risico's, die meer aan de persoon van de boer en de gezinsleden zijn verbonden (b).

a. Met de produktie en de produktiemiddelen samenhangende risico's

Deze kunnen worden onderscheiden in technische en economische risico's. De technische risico's hebben betrekking op het gevaar van fysieke aantasting van produktiemiddelen en produkt, terwijl de economische risico's verband houden met de dynamische aard van het economische leven.

Tot de technische risico's kunnen vooral worden gerekend het gevaar van verwoesting of beschadiging van produktiemiddelen of eindprodukten door brand en overstroming, ongelukken met werktuigen en machines, ziekte of sterfte van vee, naar verhouding slechte oogsten tengevolge van ongunstige weersomstandigheden tijdens de groeiperiode en/of de oogst, slechte grasgroei en de noodzaak vee vroeg in het najaar in de stallen te brengen.

Wanneer deze omstandigheden zich voordoen, zal extra vermogen nodig

zijn om de continuïteit van het bedrijf bij eenzelfde omvang en structuur te handhaven.

Sommige risico's zijn door middel van verzekering afwentelbaar op gespecialiseerde instellingen. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de kans op brand en hagelschade. Ook voor rundvee is tot op zekere hoogte risicodekking mogelijk, zoals tegen schade veroorzaakt door sterven, ziekten, ongevallen, mond- en klauwzeer, verwerpen, bliksem en brand.⁷⁴⁾ Vooral kleine boeren maken gebruik van de mogelijkheden tot veeverzekering. Naarmate de veestapel groter is, treedt een grotere spreiding in het risico op. Veehouders met meer dan 20 koeien dragen daarom het risico meestal zelf. Naast particuliere als naamloze vennootschappen georganiseerde verzekeringsmaatschappijen zijn in ons land op dit gebied plaatselijke veeverzekeringsfondsen van grote betekenis. Zij werken doorgaans op coöperatieve basis. Kostbare dieren zijn bij deze plaatselijke fondsen veelal niet verzekerbear.

Vele andere technische risico's, zoals slechte opfokresultaten bij rundvee- en varkenshouderij, gevolgen van plantenziekten op de akkerbouwproductie, hoeveelheds- en kwaliteitsverliezen van gewassen tengevolge van ongunstige weersomstandigheden zijn niet verzekerbear.

De oogsten vertonen grote schommelingen. Dit blijkt wel uit een oriënterende berekening die door G. Hamming is uitgevoerd op basis van de oogstgegevens van 24 L.E.I.-bedrijven in de Noordelijke Bouwstreek over de periode 1948/'49 tot en met 1954/'55.⁷⁵⁾ Bij wintergerst, haver en suikerbieten is gebleken, dat de gemiddelde opbrengst per ha bij slechts $\frac{2}{3}$ van de onderzochte bedrijven minder dan 10 à 15 % van de gemiddelde opbrengst per ha afwijkt. Bij winter- en zomertarwe bedraagt deze standaardafwijking 15 à 20 %, bij koolzaad 20 à 25 % en bij strovlas en groene erwten 25 à 30 %. In $\frac{1}{3}$ van de gevallen is de standaardafwijking van het gemiddelde dus nog groter dan deze percentages.

De economische risico's houden verband met de schommelingen in de prijzen van eindprodukten en produktiemiddelen, met economische veroudering van produktiemiddelen en met in de persoonlijke sfeer gelegen verplichtingen wegens borgtocht en aansprakelijkheid.

Voor ons vraagstuk van de vermogensbehoefte zijn uitsluitend de prijsschommelingen van eindprodukten van belang voorzover deze tot vermogensverliezen aanleiding geven. Prijsschommelingen boven het kostprijsniveau van voortgebrachte produkten veroorzaken weliswaar risico's doch slechts risico's die verband houden met de grootte van de winst. Het kan namelijk blijken, dat men een hogere winst had kunnen behalen wanneer op een ander tijdstip zou zijn verkocht. De winsten zijn wel voor de vermogensvoorziening in een bedrijf van betekenis, doch beïnvloeden niet de vermogensbehoefte. Prijsschommelingen in de prijszone, waar de produktiekosten niet worden gedekt, beïnvloeden echter wel de vermogensbehoefte van een bedrijf. Door verliesgevende productie zal

⁷⁴⁾ Kalveren jonger dan 6 maanden kunnen meestal niet worden verzekerd, zodat het risico voor deze dieren niet afwentelbaar is.

⁷⁵⁾ Deze berekening is uitgevoerd op het L.E.I.

immers een gedeelte van het geïnvesteerde vermogen niet de kringloop in het bedrijf kunnen voltooien, zodat dan additioneel vermogen nodig is om de continuïteit van de onderneming te handhaven.

Dit onderdeel van het prijsrisico is uiteraard het sterkst aanwezig onder vrije prijsvorming. De specifieke omstandigheden in de landbouw hebben echter in vele landen de overheid aanleiding gegeven in het marktmechanisme in te grijpen door beïnvloeding van prijs of produktie-omvang. In ons land wordt getracht de boeren door middel van prijsregelingen voor de belangrijkste landbouwprodukten een redelijk bestaan te waarborgen. De prijsregelingen, bestaande uit garantieprijzen of vaste prijzen — berekend op basis van een gemiddeld, goed geleid bedrijf —, beperken het prijsrisico voor de boer.

Tot de belangrijke produkten waarvoor prijsgaranties van kracht zijn behoren tarwe, voedergranen, suiker,⁷⁰⁾ aardappelen (met ingang van oogst 1956), melk en baconvarkens (richtprijs). In het algemeen worden de garantieprijzen afgestemd op de gemiddelde kostprijzen. De prijsregelingen sluiten dus niet de mogelijkheid uit, dat een deel van de producenten met verlies produceert. In enkele gevallen, zoals voor tarwe en suiker bevatten de prijzen echter een winstmarge.

Prijsrisico kan in beginsel ook door het bedrijfsleven zelf worden beperkt, indien prijsegaliserende fondsen worden gevormd. De produktenfondsen in de tuinbouw zijn hiervan een bekend voorbeeld.

Het bezwaar, dat in de landbouw geen systematisch marktonderzoek plaats heeft aan de hand waarvan de boer zijn bouwplan met meer marktkennis zou kunnen vaststellen, wordt door prijsregelingen enigszins ondervangen. Ongunstige uitslagen van de geldelijke opbrengst, die worden veroorzaakt door onjuiste keuze van het bouwplan, worden hierdoor bij de vermelde produkten voorkomen.

Bij produkten waarvoor geen prijsgaranties door de overheid worden verstrekt wordt het prijsrisico geheel door de boer gedragen. Bij deze produkten komen grote prijsverschillen voor.

Ook schommelingen in de prijzen der duurzame produktiemiddelen geven tot prijsrisico en dus tot een kans op vermogensverliezen aanleiding. De mate waarin hieruit echter risico voor de ondernemer voortvloeit, is vooral afhankelijk van de wijze waarop de produktieapparatuur is gefinancierd. Ten einde het prijsrisico op duurzame produktiemiddelen te kunnen bespreken, moeten wij derhalve iets vooruitlopen op wat in de volgende hoofdstukken zal worden behandeld.

In tijden van algemene prijsdaling zal het eigen vermogen van een bedrijf reëel — dus in koopkracht gemeten — in stand blijven, indien de in prijs dalende produktiemiddelen geheel met eigen vermogen zijn gefinancierd. Voor zover afschrijvingsgelden uit het produktieproces zijn vrijgekomen en in kas gehouden omdat zij niet onmiddellijk voor herinvestering behoeften te worden gebruikt, zal het reële vermogen zelfs toenemen; de koopkracht van dit geld neemt immers geleidelijk toe.

⁷⁰⁾ Ofschoon de telersprijs van suikerbieten in beginsel vrij kan schommelen, is deze in feite gekoppeld aan de door de overheid aan de suikerfabrieken gegarandeerde suikerprijs. De bietenprijs is een hiervan afgeleide prijs.

Het is door gebruikmaking van vreemd vermogen, dat in het veronderstelde geval van prijsdaling verliezen (deflatieverliezen) kunnen ontstaan. Terwijl de beschikbaar komende afschrijvingsgelden in nominale geldeenheden uitgedrukt zullen dalen — aannemende dat op basis van vervangingswaarde wordt afgeschreven — blijft de schuldenlast op de vroegere nominale waarde gefixeerd, zodat voor aflossing meer koopkracht dient te worden opgeofferd dan voorheen, hetgeen verliezen impliceert.

In tijden van een algemene *prijsstijging* — op langere termijn gezien een meer reële veronderstelling dan prijsdaling — is de kans op vermogensverliezen voor de ondernemer echter juist het grootst, indien de gehele vermogensbehoefte door eigen vermogen zou zijn gedekt. Verliezen zullen optreden, indien de vrijkomende afschrijvingsgelden nominaal worden aangehouden of indien zij niet worden belegd in goederen die tenminste dezelfde prijsverandering ondergaan als de straks te vervangen produktiemiddelen. Naarmate nu met meer vreemd vermogen wordt gefinancierd, kan een groter deel van de afschrijvingsgelden voor aflossing worden besteed en zullen tenslotte de overige vrijkomende afschrijvingsgelden geheel voor vervangingsinvesteringen kunnen worden gebruikt. In dit geval zullen voor de gebruikers van de produktiemiddelen geen verliezen wegens prijsstijging der produktiemiddelen optreden, enerzijds omdat de afschrijvingsgelden dan in produktiemiddelen worden omgezet die de prijsstijging ten volle meemaken en anderzijds omdat afschrijvingsgelden worden besteed voor aflossing van schulden, in welk geval de vreemde vermogensverschaffer dus eigenlijk het prijsrisico draagt. Het feit, dat bij prijsstijging der produktiemiddelen geleidelijk per prestatie-eenheid meer afschrijvingsgelden beschikbaar komen — ook nu calculatie op basis van vervangingswaarde veronderstellende — terwijl anderzijds de schulden nominaal gelijk blijven en derhalve in koopkracht gemeten dalen, leidt er zelfs toe dat inflatiewinsten ontstaan. Deze zijn groter naarmate een groter deel van de door de produktiemiddelen veroorzaakte vermogensbehoefte door vreemd vermogen is gedekt. De verliezen, die vreemde vermogensverschaffers in tijden van stijgende prijzen lijden, vinden hun tegenpool in winsten van het bedrijf, dat van vreemd vermogen gebruik maakt.⁷⁷⁾

⁷⁷⁾ De gangbare opvatting met betrekking tot het prijsrisico bij stijgende prijzen van duurzame produktiemiddelen luidt: dat prijsstijging leidt tot verliezen op reeds vóór de prijsstijging verbruikte werkeenheden. Als regel adviseert men daarom de „tekorten” aan afschrijvingen in te halen door middel van extra afschrijvingen (reserveringen) ten laste van de verlies- en winstrekening. „De vervangingsplicht ten aanzien van de verbruikte werkeenheden stelt de producent bij de prijsstijging voor een verlies, dat als een onvermijdelijk gevolg van het prijsrisico moet worden aangemerkt”. (Van der Schroeff, „De leer van de kostprijs” 1952/53, bladzijde 182). De juistheid van deze opvatting is o.i. terecht in twijfel getrokken door S. A. de Vries (Maandblad voor Accountancy en Bedrijfs-huishoudkunde, maart 1949) en vooral door Van Kampen Jr. (Maandblad voor Accountancy en Bedrijfs-huishoudkunde, februari 1956).

Bedoelde verliezen treden niet op in twee extreme (theoretische) gevallen. Het eerste is bij een harmonische opbouw van het produktieapparaat: De curve van de totale vermogensbehoefte vertoont dan bij gelijkblijvende prijzen een horizontaal beloop, hetgeen inhoudt, dat de vrijkomende afschrijvingsgelden onmiddellijk voor herinvestering worden gebruikt. Hoe de vervangingsprijzen ook mogen stijgen, bij calculatie op basis van vervangingswaarde en kostendeekkende produktie zal steeds zoveel aan afschrijvingsgelden worden ontvangen, als

Er kan met betrekking tot duurzame produktiemiddelen nog op een ander risico-aspect worden gewezen. Snelle technische ontwikkeling op het gebied van bijvoorbeeld landbouwwerktuigen kan tot snelle economische veroudering van bestaande werktuigtypen leiden. Ofschoon hier- tegenover rentabiliteitsvoordelen in de toekomst staan, zal economische veroudering veelal tot vermogensverliezen in het heden aanleiding geven.

Bij pacht of huur van duurzame produktiemiddelen doet zich voor de huurder geen prijsrisico voor. Door de in een kapitaalgoed belichaamde voorraad werkeenheden te huren in plaats van te kopen, beperkt de huurder zijn economische voorraad aan werkeenheden tot bijvoorbeeld „één jaarlaag”. Hij ontgaat hierdoor het prijsrisico over de resterende voorraad prestatie-eenheden.⁷⁸⁾ Daartegenover komt echter een ander risico te staan, namelijk het risico dat verlenging van de pachtovereenkomst onmogelijk zal zijn, of dat niet op tijd de beschikking over de te huren werktuigen kan worden verkregen.

b. Aan de persoon verbonden risico's

In de eerste plaats dient te worden gewezen op het zuiver in de persoonlijke sfeer liggende risico van ziekte en invaliditeit van de boer of leden van het boerengezin. Dit kan belangrijke financiële spanningen veroorzaken, die ook het bedrijfsgebeuren nadelig kunnen beïnvloeden, met name wanneer men genoodzaakt is ten behoeve van de persoonlijke sfeer vermogen aan het bedrijf te onttrekken.

Vervolgens moet worden gewezen op de risico's voortvloeiende uit verplichtingen, die boeren jegens particuliere personen of landbouwcoöperaties aanvaarden: de borgtocht respectievelijk de aansprakelijkheid.

Wanneer een boer als borg voor iemand optreedt — en in de landbouw komt dit meer dan eens voor — loopt hij voortdurend gevaar te worden aangesproken. Weliswaar treedt de boer dan in de rechten van de schuldeiser, doch in vele gevallen zullen desondanks vermogensverliezen niet zijn te voorkomen, daar anders de schuldeiser de borg niet zou aanspreken. Gezien de onzekerheid of de borg zal worden aangesproken, kan niet bij voorbaat worden aangegeven hoe groot de uit de borgtocht voortvloeiende vermogensbehoefte zal zijn.

Bij deze vorm van aansprakelijkheid kan de boer het bedrag bepalen tot welk hij risico loopt. Bij de aansprakelijkheid, die boeren door lidmaatschap van een landbouwcoöperatie aanvaarden, is dit maximum in veel gevallen echter niet bekend. Dit is met name zo bij lidmaatschap

voor vervanging der produktiemiddelen nodig is. Ook bij algehele financiering met vreemd vermogen — het tweede geval — zullen geen verliezen voor de ondernemer ontstaan, omdat het risico dan op de vreemde vermogensverschaffers is afgewenteld. Integendeel, bij algemene prijsstijging zou juist nieuw eigen vermogen ontstaan.

In werkelijkheid is sprake van een vermenging van beide gevallen: een deel van de vermogensbehoefte is constant, zodat een deel van de afschrijvingen voor directe herinvestering in aanmerking komt, terwijl een ander deel variabel is. Voor zover deze variabele behoefte door amortiseerbaar vreemd vermogen wordt gedekt, vindt afwenteling van prijsrisico plaats en ontstaat bij prijsstijging zelfs de mogelijkheid tot vermogensvorming (zie ook het slot van § 2 van Hoofdstuk II).

⁷⁸⁾ Vergelijk ook A. I. Diepenhorst (zie noot 73).

van coöperaties, die een onbeperkte aansprakelijkheid der leden kennen. Dit kan zowel wettelijke aansprakelijkheid (w.a.) zijn (hetgeen betekent onbeperkte aansprakelijkheid naar gelijke delen) als gewijzigde aansprakelijkheid (g.a.), waarbij andere verdeelsleutels kunnen gelden. Bij g.a. is ook beperkte aansprakelijkheid mogelijk.⁷⁹⁾ De aansprakelijkheidsregeling is voor een coöperatie veelal een belangrijke grondslag voor het verkrijgen van krediet. Kredietgevers achten beperkte aansprakelijkheid vaak een onvoldoende basis voor kredietwaardigheid. Het is daarom in de laatste jaren meer dan eens voorgekomen, dat van de zijde van boerenleenbanken bij coöperaties is aangedrongen op het aanvaarden van onbeperkte aansprakelijkheid der leden, voor zover van beperkte aansprakelijkheid sprake was. Daartegenover zijn evenwel ook stemmen opgegaan tot beperking van de aansprakelijkheid.

Uit het oogpunt van een doelmatige financiële dekking door boeren van het met de aansprakelijkheid samenhangende risico verdient een beperkte aansprakelijkheid de voorkeur. Dit klempt te meer omdat vele boeren van verschillende coöperaties lid zijn, waardoor een cumulatie van aansprakelijkheid optreedt.

Nu dient hierbij te worden opgemerkt, dat onder de tegenwoordige omstandigheden uiterst zelden van de aansprakelijkheid der leden gebruik behoeft te worden gemaakt. Uitwinning van leden zal doorgaans een zo nadelige werking op de coöperatieve gezindheid der boeren hebben, met de hieraan verbonden weerslag voor het gehele coöperatieve bedrijfsleven, dat de centrale instellingen op het gebied van de landbouwcoöperatie veelal tijdig hun invloed zullen aanwenden om ongewenste liquidaties te voorkomen.

Het risico, dat door boeren met het lidmaatschap van coöperaties wordt aanvaard, is te beschouwen als de prijs voor de prijscorrigerende werking waartoe de aanwezigheid van coöperaties aanleiding geeft. Niet coöperatief georganiseerde boeren lopen dit risico uiteraard niet.

Met deze korte bespreking van enkele risico's zullen wij hier volstaan.

Onze beschouwingen mogen voldoende zijn om aan te tonen, dat het risico-aspect bij de bedrijfsvoering niet kan worden verwaarloosd. Voor het waarborgen van de continuïteit van het landbouwbedrijf is het gewenst zich tegen kwade risico's te wapenen door middel van verzekeringen — wij denken hierbij met name aan brand-, hagel- en veeverzekeringen — en/of door de vorming van buiten het bedrijf belegde reserves die zo nodig gemakkelijk en tegen zo weinig mogelijk verlies liquideerbaar zijn: zonder dat de continuïteit van het landbouwbedrijf wordt gestoord. Men zou dit als een interne verzekering kunnen be-

⁷⁹⁾ Uit de Coöperatiestatistiek 1948 van het C.B.S. blijkt, dat uitgesloten aansprakelijkheid slechts zelden voorkomt.

Bij enige belangrijke takken van landbouwcoöperatie komen de volgende vormen voor:

suikerfabrieken: g.a. (beperkte aansprakelijkheid)

zuivelfabrieken: als regel g.a. (onbeperkte aansprakelijkheid)

boerenleenbanken aangesloten bij de centrale boerenleenbank te Utrecht: w.a.

boerenleenbanken aangesloten bij de centrale boerenleenbank te Eindhoven: g.a. (onbeperkte aansprakelijkheid)

aan- en verkoopverenigingen: 175 verenigingen w.a.; 947 verenigingen g.a. (als regel onbeperkt); 2 verenigingen u.a.

schouwen. Het voorzorgsmotief zal voorts aanleiding kunnen geven tot het aanhouden van liquide middelen naast de gelden waarvan de kas-houding is gebaseerd op het transactiemotief. Zowel de bedoelde liquide middelen als de in verband met het voorzorgsmotief noodzakelijk te achten buiten het bedrijf belegde reserves doen een extra vermogens-behoefte ontstaan.

Volledigheidshalve dient er op deze plaats op te worden gewezen, dat ook in het open houden van de mogelijkheid tot kredietneming — het-geen dus betekent, dat men bij de financiering met vreemd vermogen niet tot de uiterste grens zal moeten gaan — een middel kan worden gezien tot opvang van risico's. Voor zover mogelijk dient evenwel aan verzekering en vorming van buiten het bedrijf belegde reserves de voor-keur te worden gegeven, omdat hierdoor de afhankelijkheid van derden wordt verminderd.

Over de omvang van de noodzakelijke reserves kunnen moeilijk alge-meen geldende normen worden gegeven, omdat hiervoor meer gegevens bekend moeten zijn omtrent de grootte, de frequentie en het samen-treffen van risico's. Op deze punten moet nog nader onderzoek worden verricht. Een bedrijfsleider zal er goed aan doen zich aan de hand van bedrijfsgegevens over een reeks van jaren een beeld te verwerven van de risico's waaraan het bedrijf is blootgesteld, teneinde hiermede bij de keuze van de produktieplannen en bij de financiering rekening te kunnen houden. Men zal echter nooit ten volle met alle omstandigheden rekening kunnen houden, die voor een bedrijf van betekenis zijn — zoals bijvoorbeeld wijzigingen op de afzetmarkt, handelspolitieke maatregelen van de binnenlandse en buitenlandse overheid, e.d. —, zodat de bepaling van de noodzakelijke financiële armslag in laatste aanleg een kwestie is van subjectief inzicht.

HOOFDSTUK II

DE MOGELIJKHEID TOT VERMOGENSVERWERVING

§ 1. INLEIDING

In dit hoofdstuk zullen wij de mogelijkheden nagaan, waarover de Nederlandse landbouwbedrijven beschikken om in de vermogensbehoefte te voorzien. Onze aandacht zal vooral zijn gericht op de verschillende financieringsbronnen. De principes voor de dekking van de vermogensbehoefte worden eerst in een volgend hoofdstuk besproken, nadat wij derhalve inzicht zullen hebben verkregen in de structuur van zowel de vermogensbehoefte, als het vermogensaanbod.

Ter dekking van de vermogensbehoeften van een bedrijf kan gebruik worden gemaakt van vreemd en eigen vermogen. Met Polak⁸⁰⁾ verstaan wij onder vreemd vermogen (kapitaal in diens terminologie) beschikkingsmacht, die is verstrekt op zulk een conditie, dat de verlener bij liquidatie tenminste met een gewoon crediteur wordt gelijkgesteld. Eigen vermogen is beschikkingsmacht, welke op zulk een voorwaarde is verkregen, dat zij bij liquidatie slechts hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk kan worden teruggegeven, indien de verlener van vreemd vermogen ten volle zijn voldaan.

In plaats van over de termen eigen en vreemd vermogen spreekt men wel over risicodragend en risicomijdend vermogen. Uiteindelijk draagt het gehele in een bedrijf geïnvesteerde vermogen risico ten aanzien van hoofdsom en rendement, zodat de aanduiding „risicodragend” en „risicomijdend” hoofdzakelijk wijst op een gradueel verschil in risico.

In de volgende paragrafen zullen de componenten eigen en vreemd vermogen aan een nadere beschouwing worden onderworpen. De vele nuanceringen van en de vele alternatieve verkrijgingsmogelijkheden bij het vreemde vermogen enerzijds en het ongecompliceerde karakter van het eigen vermogen anderzijds hebben tot gevolg, dat nagenoeg het gehele hoofdstuk aan het vreemde vermogen⁸¹⁾ zal zijn gewijd.

§ 2. FINANCIERING MET EIGEN VERMOGEN

Eigen vermogen is als financieringsmiddel van grote betekenis. De omvang van het eigen vermogen is een belangrijke factor voor de weerstandskracht van een bedrijf. Hoe groter dit vermogen is, des te gemakkelijker zal een bedrijf als regel tegenslagen kunnen opvangen, zonder de

⁸⁰⁾ N. J. Polak: „Enige grondslagen voor de financiering der onderneming”, Haarlem, 1946 (achtste druk), bladzijde 84.

⁸¹⁾ Veelal wordt het pachten of huren van produktiemiddelen als een vorm van vermogensverschaffing opgevat. Dit is in ons boek niet geschied. De betekenis van pacht of huur voor het financieringsvraagstuk is hier gezien in de mogelijkheid tot beperking van de vermogensbehoefte (vergelijk hoofdstuk I, blz. 86-90).

continuïteit van de produktie aan te tasten. De grootte van het eigen vermogen is algemeen gesproken medebepalend voor de mate waarin en de voorwaarden waartegen men erin zal slagen vreemd vermogen aan te trekken. Het vervult ten opzichte van de vreemde vermogensverschaffers een functie als garantiefonds voor nakoming van de financiële verplichtingen. De kans, dat vreemde vermogensverschaffers verliezen zullen lijden, neemt *ceteris paribus* af, naarmate de omvang van het „risico-dragende” vermogen van het kredietnemende bedrijf groter is, hetgeen aan de mogelijkheden, tot aantrekking van vreemd vermogen ten goede komt. Men zou deze waarborgfunctie de indirecte financieringsfunctie van het eigen vermogen kunnen noemen.

De directe financieringsfunctie van eigen vermogen houdt verband met het kenmerk, dat het in beginsel — aantasting van het vermogen door privé-opnamen of verliezen daar gelaten — onvoorwaardelijk en voor onbeperkte duur ter beschikking staat. Het is hierdoor bij uitstek geschikt voor dekking van de constante vermogensbehoefte van een bedrijf.

Een belangrijke omstandigheid is voorts, dat aan financiering met eigen vermogen geen vaste rente- en aflossingslast is verbonden, zodat in tijden van dalende bedrijfsuitkomsten gemakkelijker spanningen in de financiering kunnen worden ontgaan naarmate meer van eigen vermogen gebruik wordt gemaakt.

De persoonlijke ondernemingen, waaruit de Nederlandse agrarische bedrijfstak vrijwel uitsluitend is opgebouwd, zijn voor de verwerving van eigen vermogen aangewezen op besparingen, hetzij van vorige generaties — door middel van vererving — hetzij van de tegenwoordige generatie boeren. Het tempo, waarmede door middel van zelffinanciering expansie van het eigen vermogen kan plaats hebben, wordt enerzijds bepaald door de spaarneiging en anderzijds door de hoogte van het inkomen van het boerengezin. Dit inkomen is samengesteld uit het inkomen uit vermogensbezit, het arbeidsinkomen en het ondernemersinkomen. Laatstgenoemde grootheden zijn afhankelijk van de rentabiliteit van het landbouwbedrijf.

Op deze plaats kan niet uitvoerig op de hoogte van het inkomen in de landbouw en de factoren, die hierop van invloed zijn, worden ingegaan. Wij zouden ons dan o.m. moeten verdiepen in het vraagstuk van de rentabiliteit in de landbouw, een vraagstuk waaraan voor een volledige behandeling een afzonderlijke studie zou moeten worden gewijd. Er moge worden volstaan met de opmerking dat de bijzondere positie van de landbouw de overheid in vele delen van de wereld en ook in Nederland, aanleiding heeft gegeven tot markt- en prijsregelend optreden. Dit beleid is dan ook mede van invloed op de mate waarin boeren zelffinanciering door middel van besparingen kunnen toepassen.

Voor zover de besparingen ontoereikend zijn om nieuwe investeringen te financieren, is men op de aantrekking van vreemd vermogen aangewezen. Het is dan ook van groot belang, indien de landbouw over een doeltreffende kredietorganisatie beschikt.

Er moet nog op worden gewezen, dat het eigen vermogen van een

bedrijf ook buiten toedoen van de boer een wijziging kan ondergaan. De grootte van het eigen vermogen van een bedrijf is zowel afhankelijk van de waarde van het produktieapparaat, als van de mate waarin derden door middel van een schuldverhouding bij de financiering van een bedrijf zijn betrokken. Doordat de schulden normaliter in vaste nominale bedragen luiden, doch daarentegen de waarde der aanwezige activa onder invloed van prijsschommelingen aan wisselingen onderhevig is, verkrijgt het op een bepaald moment aanwezige eigen vermogen van een bedrijf boekhoudkundig het karakter van een restpost. Bij prijsstijging — bijvoorbeeld als gevolg van een geleidelijk voortgaande geldontwaarding — zal het totale in het bedrijf geïnvesteerde vermogen nominaal stijgen. Zolang door vermogensverschaffers vreemd vermogen ter beschikking wordt gesteld, dat niet waardeverloopt, zal het eigen vermogen nominaal toenemen met het bedrag van de prijsstijging der in een bedrijf aanwezige prestatie-eenheden van het produktieapparaat. Het eigen vermogen van een bedrijf zal hierdoor ook relatief — in % van de totale vermogensbehoefte — en soms bovendien reëel — in koopkracht gemeten — worden vergroot ^{81a)}. Bij prijsdaling treedt een tegengestelde ontwikkeling op. Het eigen vermogen zal dan nominaal afnemen. Algehele financiering van een bedrijf met eigen vermogen zal het in dit geval nochtans mogelijk maken het vermogen reëel, dus in koopkracht gemeten, in stand te houden. Hoe meer vreemd vermogen echter in een bedrijf aanwezig zal zijn, des te meer het eigen vermogen bij prijsdaling in koopkracht achteruit zal gaan.

§ 3. FINANCIERING MET VREEMD VERMOGEN; ALGEMENE BESCHOUWING

In tegenstelling tot het eigen vermogen is aan het vreemde vermogen steeds een terugbetalingsplicht verbonden, waardoor de vreemde vermogensbestanddelen elk voor zich tijdelijk ter beschikking staan.

In de mogelijkheden tot verkrijging van vreemd vermogen en in de voorwaarden ten aanzien van aflossing, dekking en prijs komen, naar wij zullen zien, vele varianten voor. Over deze vermogenscomponent zijn daarom meer bijzonderheden te vermelden dan over het eigen vermogen. In deze paragraaf beperken wij ons tot een algemene beschouwing over de concurrentiepositie van de landbouw bij de verwerving van krediet. Aangezien voor de mate waarin met vreemd vermogen wordt gefinancierd naast de kredietmogelijkheden ook de geneigdheid der boeren tot opnemng van vreemd vermogen van betekenis is, besteden wij eerst aandacht aan de kredietgeneigdheid in de landbouw.

a. De kredietgeneigdheid

De mate, waarin men bereid is investeringen tot stand te brengen door middel van opnemng van vreemd vermogen, vertoont van gebied tot gebied verschillen. Over het geheel genomen zijn de boeren in de zee-kleigebieden minder terughoudend ten aanzien van kredietfinanciering dan elders in het land. Wellicht moet de verklaring hiervan worden ge-

^{81a)} Ook op lange termijn gezien (dus rekening houdende met vervangingsinvesteringen) kan prijsstijging het % eigen vermogen gunstig beïnvloeden. De kans hierop, en de mate, waarin het % eventueel zal toenemen, is groter naarmate met meer vreemd vermogen wordt gefinancierd.

zocht in de omstandigheid, dat men in deze gebieden vroeger met het ruilverkeer en dientengevolge met het geldverkeer in aanraking is gekomen. In de zeekelegebieden volgen meer agrarische jongeren voortgezet onderwijs, hetgeen als een indicatie kan gelden voor een meer rationele instelling van de boerenbevolking. Bij verschillende onderzoeken van de afdeling Streekonderzoek van het Landbouw-Economisch Instituut is gebleken, dat in bepaalde streken van Nederland — in het bijzonder bij boeren op de zandgronden — sterke weerstanden bestaan tegen het opnemen van krediet, zelfs in gevallen waarin door middel van krediet zeer rendabele investeringen tot stand zouden kunnen komen. Men kan de opvatting aantreffen, dat het aangaan van schulden de „standing” van de boer aantast. In deze gedachtengang zou men van kredietneming dus slechts in geval van uiterste nood gebruik behoren te maken. „Hier is een achterstand in de ontwikkeling van opvattingen, denkbeelden en normen bij (de) gewijzigde economisch-technische verhoudingen. Deze tegenstand stamt vermoedelijk nog uit de tijd, dat het boerenbedrijf op de zandgronden nog in overwegende mate zelfverzorgend was. Bij een zelfverzorgend bedrijf past geen krediet, omdat dit krediet dan in wezen het karakter draagt van consumptief krediet. Thans echter, nu ook de kleine boer volledig in de markt- en geldeconomie is ingeschakeld, ligt de zaak natuurlijk heel anders en is het nemen van krediet, wanneer dit rente afwerpt en winst kan opleveren, volkomen verantwoord”.⁸²⁾ Ongetwijfeld wordt de kredietgeneigdheid op het platteland vaak beheerst door conventionele en niet altijd rationele gedragspatronen, die nog niet door voldoende kennis van de financieringsmogelijkheden en/of voldoende bedrijfseconomisch inzicht zijn doorbroken. Aan de andere kant dient evenwel te worden beseft, dat een geringe kredietgeneigdheid ten dele ook door een rationeel te achten voorzichtigheid kan zijn ingegeven, welke is gegrond op ervaringsfeiten. In hoofdstuk I is bijvoorbeeld reeds gewezen op het moeilijk beheersbare natuurlijke produktieproces, dat aanleiding geeft tot een groot produktierisico. Dit risico kan aanleiding geven tot ernstige storingen in de inkomensstroom en derhalve moeilijkheden veroorzaken bij de schuldaflissing en rentebetaling. Daarnaast bewaart men in de landbouw een levendige herinnering aan de moeilijkheden in de jaren dertig. Verschillende boeren geraakten in deze periode in financiële moeilijkheden hetzij wegens beëindiging van de kredietverhouding door de geldverschaffer of door het feit, dat de prijzen en de inkomsten (en dus ook de gelden die voor schuldaflissing kunnen worden bestemd) aanzienlijk waren gedaald, terwijl de schulden- en aflossingslast nominaal gelijk waren gebleven en dus reëel — gelet op het lagere prijsniveau — zwaarder waren geworden.⁸³⁾

Het kan niet worden ontkend, dat aan financiering met vreemd vermogen altijd risico is verbonden. Het is immers onzeker, of de economische omstandigheden het in de toekomst mogelijk zullen maken de kredieten af te lossen, de vaste rentelasten te dragen en eventueel te

⁸²⁾ E. W. Hofstee, „Sociologische aspecten van de landbouwvoorlichtingsdienst” (1953).

⁸³⁾ Vergelijk ook § 7 van hoofdstuk I bladzijde 92/93, waarin het risico is behandeld dat bij prijsdaling van duurzame produktiemiddelen optreedt.

zijner tijd nieuwe kredieten op te nemen. Met name in tijden van dalende prijzen en inkomsten kunnen moeilijkheden rijzen.

De gesignaleerde gevaren mogen echter niet tot de opvatting leiden, dat men kredietneming daarom beter geheel achterwege zou kunnen laten. Aan het ondernemen is nu eenmaal altijd risico verbonden, ook al financiert men geheel met eigen vermogen.⁸⁴⁾ Men zal wél steeds het risico, dat aan aantrekking van vreemd vermogen is verbonden, moeten afwegen tegen de verwachte toeneming van de rentabiliteit, waarop kredietfinanciering het uitzicht kan openen. Dit risicogezichtspunt leidt er tevens toe, dat ten aanzien van de omvang van het vreemde vermogen en de hieraan verbonden voorwaarden bepaalde richtlijnen in acht dienen te worden genomen. Hieraan zullen wij in hoofdstuk IV meer aandacht besteden. Op deze plaats kan worden volstaan met de opmerking, dat onder inachtneming van de solvabiliteit en de liquiditeit kredietneming ten volle verantwoord kan zijn, indien hierdoor investeringen tot stand kunnen worden gebracht, die de rentabiliteit van een bedrijf gunstig zullen beïnvloeden. Het belang van de landbouw is er stellig niet mede gediend, indien bij de financiering oogmerken van sociaal aanzien een overwegende rol spelen. Hopkins schrijft terecht: „There is nothing dishonorable about the use of credit, nor is there any reason for a farmer's regarding the village banker as some superior sort of being. The farmer should realise that he is paying for the service he is getting and that his only obligation to his creditor is his financial one. When he has given good security, has agreed to pay the interest and installments and is meeting his obligations promptly, he is living up to his end of the bargain. The fact that he has borrowed the use of some person's credit is nothing that should affect his selfrespect.”⁸⁵⁾

Door middel van onderwijs en voorlichting zal veel kunnen worden bijgedragen tot vergroting van het inzicht der boeren terzake van een doelmatige financiering met vreemd vermogen.

b. De concurrentiepositie van het landbouwbedrijf bij de verwerving van vreemd vermogen.

Bij de beoordeling van de concurrentiepositie van het landbouwbedrijf op het gebied van de kredietverwerving ontmoet men een aantal omstandigheden, die dit bedrijf in het algemeen gesproken in een naar verhouding ongunstige positie plaatsen:

1. Het landbouwbedrijf draagt sterk het stempel van de boer

Het wel en wee van het landbouwbedrijf is in hoge mate afhankelijk van de persoon — bekwaamheid, betrouwbaarheid, gezondheid — van de boer. Dit heeft voor de kredietgever tot gevolg, dat hij terwille van een veilige kredietverlening in beginsel veel zorg aan de beoordeling van de persoon van de boer zal moeten schenken. Hij zal er zich voor hoeden

⁸⁴⁾ Vergelijk § 7 van hoofdstuk I bladzijde 92/93.

⁸⁵⁾ J. A. Hopkins: „Elements of farm management”, New York (1944), blz. 453.

geld ter beschikking te stellen aan onbetrouwbare en niet deskundige boeren.

De onpersoonlijke onderneming biedt in tegenstelling tot de persoonlijke meer waarborg ten aanzien van de continuïteit, hetgeen laatstgenoemde ondernemingsvorm bij de vermogensverwerving in een ongunstiger positie plaatst. Dit wordt geaccentueerd door het feit, dat bij boeren en tuinders niet altijd een comptabele scheiding is aangebracht tussen de financiële middelen van het bedrijf en die van het gezin, zodat niet duidelijk kan worden vastgesteld of een krediet voor produktieve dan wel consumptieve doeleinden dient. Bij een goede boekhouding zal een kredietgever zich sneller en beter een oordeel over het bedrijf kunnen vormen.⁸⁶⁾

2. Vele landbouwbedrijven hebben een kleine omvang

De geringe omvang van vele landbouwbedrijven heeft tot gevolg dat kredietgevers over het geheel genomen slechts kleine bedragen per bedrijf kunnen uitzetten. Dit betekent, dat de administratiekosten per krediet betrekkelijk zwaar gaan wegen, hetgeen in de rente tot uiting zal komen, of tot een geringe winstgevendheid — en dus geringe aantrekkelijkheid — der belegging voor de kredietgever aanleiding zal geven.

3. De landbouwbedrijven liggen zeer verspreid

De verspreide ligging vergt een wijdvertakt kredietapparaat, indien kredietgevers op enigszins ruime schaal kredieten aan de landbouw willen verstrekken. Ook deze factor leidt tot hogere kosten per krediteenheid en dus tot of hogere rente voor de boer of geringere winstgevendheid voor de kredietgever.

4. De bedrijfsuitkomsten in de landbouw zijn zeer wisselvallig

De afloop van het produktieproces is in de landbouw afhankelijk van biologische processen en van weersinvloeden. Bovendien reageert de prijs van landbouwprodukten in beginsel sterk op veranderingen in vraag en aanbod. Gezien de grote betekenis van de export voor de Nederlandse landbouw ondergaat de vraag naar landbouwprodukten sterk de invloed van handelspolitieke maatregelen in het buitenland. Dit maakt het moeilijk te beoordelen of de aan te gane verplichtingen kunnen worden nagekomen.⁸⁷⁾

⁸⁶⁾ Een goede boekhouding maakt het natuurlijk niet mogelijk zich een indruk te vormen hoe het krediet zal worden gebruikt. Kredietbewaking is daarom steeds nodig. Achteraf verschaft de boekhouding echter wel inzicht in het gebruik dat van het krediet is gemaakt. Dit kan voor beoordeling van nieuwe kredietaanvragen van betekenis zijn.

⁸⁷⁾ Door het ingrijpen van de overheid in het marktmechanisme is het prijsrisico voor de boer minder groot dan onder geheel vrije prijsvorming het geval zou zijn. Ook de technische en economische voorlichting door de overheid en de sterkere positie die de boeren dank zij coöperatieve samenwerking zijn gaan innemen, hebben enige vermindering van risico voor de boer teweeg gebracht. Deze factoren hebben daarom ook het aan kredietverlening aan de landbouw verbonden risico verkleind.

5. De vermogensbehoefte is veelal langdurig van aard ⁸⁸⁾

Dit betekent voor kredietgevers, dat het door hen te verstrekken vermogen in beginsel voor een lange termijn moet worden vastgelegd. Dit is uit liquiditeitsoverwegingen minder aantrekkelijk, indien de mogelijkheden beperkt zijn om door overdracht van vorderingen belegd vermogen vrij te maken. In het algemeen zijn de kansen voor plaatsvervanging van vermogensverschaffers bij kleine bedrijven minder gunstig dan bij grote bedrijven, die toegang hebben tot de eerstehands vermogensmarkt.

Bovengenoemde vijf factoren hebben een remmende werking op het toevloeien van geldmiddelen naar de landbouw. Een belangrijke groep kredietinstellingen — de algemene banken — hebben zich nagenoeg geheel van kredietverlening aan de landbouw afzijdig gehouden. Andere daarentegen verlenen weliswaar kredieten aan de landbouw, doch wensen zich tegen de risico's te dekken door goede zekerheidsstelling te verlangen.

De „earning capacity” van het landbouwbedrijf is vrijwel nimmer de enige basis op grond waarvan vreemd vermogen kan worden aangetrokken. In een in 1926 door het Engelse Ministerie van Landbouw uitgebracht rapport ⁸⁹⁾ wordt terecht geschreven: „It is not open to the farmer to borrow on 'estimated earning power', in the manner in which it is open to corporate industry; there is no commercial measure of these things in agriculture acceptable to the ordinary investor. Where therefore manufacture raises its capital by subscription, the farmer must raise much of his by credit. Agriculture must fall back on its tangible assets, its land, buildings, stocks and crops. To render these as fully available as possible as a basis of credit, should be the purpose of an agricultural credit system. In the absence of adequate credit facilities farming may be impoverished or forced on to a lower level of economic efficiency.”

§ 4. FINANCIERING MET VREEMD VERMOGEN; DE FEITELIJKE MOGELIJKHEDEN

In de voorgaande paragraaf hebben wij enige algemene factoren besproken, die de landbouw bij pogingen, om een deel van de nationale besparingen in de vorm van vreemd vermogen aan zich te binden, in een relatief ongunstige positie plaatsen. In deze paragraaf willen wij de thans bestaande kredietmogelijkheden nader in ogenschouw nemen en onderzoeken of de specifieke omstandigheden, waarin de landbouw verkeert, wellicht aanleiding hebben gegeven tot de totstandkoming van instellingen, die de remmingen bij de kredietverkrijging beogen op te vangen.

Hiertoe is het van belang eerst stil te staan bij de zekerheidsstellingen, waarover men in de landbouw de beschikking heeft. Daarna zal een bespreking volgen van de in de praktijk voorkomende kredietmogelijkheden.

⁸⁸⁾ Het vermogen loopt langzaam in het landbouwbedrijf om. Uit een door ons bij 259 bedrijven ingesteld onderzoek bleek, dat de omloopsnelheid van het vermogen voor eigenaarsbedrijven gemiddeld op 0,40 en voor pachtbedrijven op rond 0,80 per jaar kan worden gesteld.

⁸⁹⁾ Ministry of Agriculture and Fisheries: „Report on Agricultural Credit”, London (1926), bladzijde 8.

a. De zekerheidsstellingen

Er zal een onderscheid worden gemaakt in zekerheidsstellingen gelegen in de activa van het landbouwbedrijf en zekerheidsstellingen samenhangende met garanties door personen en instellingen. Deze laatste noemen wij kredietgaranties.

Het in onderpand geven van effecten, levensverzekeringspolissen e.d. laten wij voorlopig nog buiten beschouwing omdat dit geen specifieke zekerheidsstellingen van de landbouw zijn. Verderop in dit boek zal evenwel nog gelegenheid bestaan hierop nader in te gaan.⁹⁰⁾

1. Zekerheidsstellingen binnen het landbouwbedrijf

De boer heeft als potentiële zekerheden in beginsel zijn bedrijfsactiva — grond, gebouwen, inventaris, vee, oogst te velde, bedrijfs- en handelsvoorraden, bedrijfsporderungen e.d. — ter beschikking.

Grond en gebouwen

In deze activa heeft de boer de belangrijkste basis voor zekerheidsstelling aan de kredietgever, omdat deze kunnen dienen voor het vestigen van een hypotheekrecht.⁹¹⁾ Voorwaarde is, dat de boer eigenaar is van deze goederen. Naast onroerende goederen komen ook het vruchtgebruik op deze goederen, de rechten van opstal en erfpacht en het bekleemrecht voor vestiging van hypotheek in aanmerking. In de praktijk heeft het hypothecaire krediet op grond en gebouwen de grootste betekenis. Het vervult in de landbouw een belangrijke rol bij de financiering van de aankoop van landerijen en verbetering, vestiging of uitbreiding van bedrijfsgebouwen. In deze bestemming noemt men het hypothecaire krediet wel grondkrediet.

De mate waarin en het gemak waarmee hypothecair krediet kan worden verkregen, hangt vooral af van de courantheid en de aard van het onderpand. De vraag naar boerderijen is in de Nederlandse landbouw van dien aard, dat grond en gebouwen doorgaans gemakkelijk kunnen worden verkocht en in dezelfde bestemming kunnen blijven aangewend, indien tot executie zou worden overgegaan. In normale omstandigheden zal de verkoopwaarde daarom nagenoeg gelijk zijn aan — zo niet groter zijn dan — de bedrijfswaarde ervan. Indien de verkoopwaarde groter zou zijn, geeft dit uitdrukking aan het psychische inkomen dat men aan het „boeren” toekent.

Ten einde het risico van waardevermindering van het onderpand te dekken, pleegt de kredietgever een overwaarde van de verbonden goederen in acht te nemen van ongeveer $\frac{1}{3}$ der taxatiewaarde. De prijs van het onderpand kan dan tot $\frac{2}{3}$ van de aanvankelijke taxatiewaarde dalen, alvorens de hoofdsom van de hypotheeknemer — dit is de geld-

⁹⁰⁾ Zie het onderdeel over boerenleenbanken, bladzijde 136/137.

⁹¹⁾ De betekenis van het hypotheekrecht ligt voor de kredietgever vooral in het feit, dat het een zakelijk recht is en voorrang geeft om de schuld zonodig te verhalen op de opbrengst van het verbonden goed.

gever — in gevaar komt. Ook op andere wijzen kan de hypotheeknemer zijn risico beperken. De looptijd van de lening stelt hij zelden langer dan 5 jaar. Daarna kan dan beslist worden of de kredietverhouding al dan niet zal worden voortgezet. In de praktijk wordt een dergelijke clause weliswaar meestal slechts gehanteerd om zo nodig de rente aan de algemene rentestand aan te passen, doch de mogelijkheid tot beëindiging van de overeenkomst is niettemin aanwezig. Vele hypothecaire leningen zijn zelfs met 3 maanden opzegbaar. Wanneer bovendien in aanmerking wordt genomen, dat onroerende agrarische eigendommen over het geheel genomen gemakkelijk verkoopbaar zijn, dan is het duidelijk dat het risico voor de hypothecaire kredietgever betrekkelijk klein is. Dienovereenkomstig behoeft de rente slechts een geringe risicopremie te bevatten. Hier staan evenwel voor de hypotheekgever (kredietnemer) andere kosten (notariskosten, taxatiekosten en eventuele afsluitprovisie) tegenover. Deze bijkomende kosten nemen procentueel toe naarmate het kredietbedrag kleiner is.⁹²⁾ Bovendien kan worden opgemerkt, dat deze kosten per tijdseenheid zwaarder drukken, naarmate de kredietduur korter is. De hypothecaire kredietvorm is daarom voor kleine kredietbedragen en bij een korte looptijd naar verhouding duur.

Naast de gewone hypotheeken ter dekking van reeds bestaande schulden kent men de zg. krediethypotheeken, welke zekerheid vormen voor toekomstige schulden. Bij een krediethypotheek treedt een jaarlijkse inperking van het hoogst toelaatbare schuldbedrag in de plaats van een jaarlijkse aflossingsplicht. Daarbij is men gerechtigd met bijvoorbeeld tijdelijk overtollige geldmiddelen een deel van het krediet af te lossen en dit daarna zo nodig weer op te nemen tot het toegestane maximumbedrag. Men heeft dan een rekening-courant, die door hypotheek is gedekt. Wil men bij een gewone hypotheek een reeds afgelost kredietbedrag weer opnemen, dan gaat dit met extra kosten gepaard. Bij een krediet-hypotheek kan men echter zonder notariële akte weer geld opnemen tot het maximum, terwijl tevens de mogelijkheid bestaat zonder notariële akte een plaats gevonden inperking van het maximumkrediet ongedaan te maken. Men heeft dan alleen kosten van hertaxatie van het onderpand. De krediethypotheek is de laatste jaren steeds meer in gebruik gekomen in verband met de kostenvoordelen die er ten opzichte van de gewone hypotheek aan verbonden zijn. Wanneer men tijdelijk beschikbare gelden op een gewone rekening-courant bij een bank stort, verkrijgt men hiervoor een lage creditrente van $\frac{1}{2}$ à 1 %. Lost men daarentegen tijdelijk een deel van de krediethypotheek af, dan ontgaat men de veel hogere debetrente van bijvoorbeeld 4 %.

Overige bedrijfsactiva

Onze wet sluit roerende goederen van het vestigen van een hypotheek uit, doch verschaft wel een soortgelijk recht in de vorm van het pand-

⁹²⁾ Notarissen brengen voor de door hen te verrichten werkzaamheden een tarief in rekening, dat degressief verloopt bij toeneming van het kredietbedrag. Bij normale werkzaamheden bedraagt het tarief circa 2,5 % bij een bedrag van f 5.000,—, 2,0 % bij f 10.000,—, 1,2 % bij f 50.000,— en 0,8 % bij f 100.000,—.

recht. Evenals het hypotheekrecht geeft ook het pandrecht de schuldeiser voorrang op de goederen waarop zij zijn gevestigd. Het verschil is dat het pandrecht niet in openbare registers wordt ingeschreven en dat de verbonden goederen in de plaats hiervan in de macht van de schuldeiser of van een derde moeten worden gebracht.

Deze omstandigheid maakt het voor het met deze goederen producerende landbouwbedrijf onmogelijk door middel van het vestigen van pandrecht krediet op te nemen. De landbouwer is immers in zijn verwerving van inkomen juist op het bezit van inventaris en vee aangewezen. Door deze af te staan zou de boer zich de middelen ontnemen om te zijner tijd de schuld te kunnen aflossen. Overigens zal het voor de kredietgever in de meeste gevallen ook bezwaarlijk zijn deze goederen in bezit over te nemen.

De bezittingen, welke niet nodig zijn voor de produktieve verrichtingen, zoals effecten, hypothecaire vorderingen, verzekeringspolissen e.d., bieden deze moeilijkheden niet en kunnen daarom wèl als zekerheidsstelling voor het scheppen van een kredietverhouding dienst doen. Daar deze activa meer als beleggingen zijn te beschouwen en op de meeste landbouwbedrijven ten opzichte van de overige niet-vaste activa zoals vee, dode inventaris en oogst te velde of voorraden van slechts geringe betekenis zijn, kan de conclusie worden getrokken, dat het pandrecht in het algemeen voor de boer geen bruikbaar zekerheidsrecht is als grondslag voor kredietverwerving.⁹³⁾

Het is daarom begrijpelijk dat men in de praktijk heeft gezocht naar andere middelen om kredietgevers een bevoorrechte positie te verschaffen ten aanzien van roerende goederen, zonder dat deze goederen uit het bezit van de kredietnemer behoeven te geraken. Men heeft een vorm gevonden in de zg. eigendomsoverdracht tot zekerheid.

De kredietnemer verklaart dan zijn dode inventaris en/of de veestapel aan de kredietgever in eigendom over te dragen tot meerdere zekerheid voor de betaling van alles wat hij ten gevolge van de gebruikmaking van het betreffende krediet aan de kredietgever schuldig is of te eniger tijd schuldig zal zijn. De kredietgever geeft de goederen en/of de dieren echter gelijktijdig aan de kredietnemer in bruikleen, zodat de levering geschiedt, zonder dat zij in de macht van de kredietgever worden gebracht. Zodra de kredietnemer niets meer zal zijn verschuldigd, worden de op dat ogenblik nog aanwezige goederen en/of dieren aan de kredietnemer terug in eigendom overgedragen. Deze vorm van zekerheidsstelling treft men o.m. in de landbouw aan bij de kredietverlening door boerenleenbanken. Deze beschikken hiervoor over modelakten.

Nu zijn er enige bezwaren verbonden aan dit bezitloze zekerheidsrecht, zowel voor de kredietgever als voor andere crediteuren. Deze houden verband met de mogelijkheid van misbruik door de kredietnemer. De kredietgever kan namelijk bij insolventie van de kredietnemer voor de onaangename verrassing komen te staan, dat laatstgenoemde de tot zekerheid overgedragen goederen reeds heeft verkocht aan een te goeder

⁹³⁾ Vergelijk C. H. F. Polak: „Bezitloos pandrecht”, bijlage van „De Raiffeisen-bode” van januari 1953.

trouw zijnde derde jegens wie hij geen verhaalsrecht heeft.⁹⁴⁾

Voor andere crediteuren dan degene, aan wie goederen tot zekerheid zijn overgedragen is het bezwaar aanwezig, dat de schuldenaar op niet waarneembare wijze goederen aan zijn vermogen en dus aan het verhaal van de overige crediteuren kan onttrekken en aldus kredietwaardiger kan schijnen, dan hij in werkelijkheid is.

In verschillende landen is getracht deze bezwaren te ondervangen door invoering van een bezitloos pandrecht, dat in openbare registers wordt ingeschreven.⁹⁵⁾ Door de registratie vertoont deze zekerheidsvorm enige overeenkomst met hypotheek. De vrees voor een te grote administratieve rompslomp en de verwachting, dat inschrijving in openbare registers de kredietverlening eerder zal remmen dan vergemakkelijken — publiciteit wordt bij kredietverlening bij voorkeur zoveel mogelijk vermeden — hebben ertoe geleid dat ten onzent het registerpand geen ingang heeft gevonden.

Vee, inventarisstukken en voorraden kunnen als dekking van krediet alleen dienst doen met behulp van eigendomsoverdracht tot zekerheid, een zekerheidsvorm, die de kredietgever slechts een zwakke waarborg voor terugbetaling van het krediet biedt. Bij bedrijfsvorderingen biedt cessie nog een mogelijkheid tot zekerheidstelling. Veelal zullen kredietgevers bij deze zekerheidsvorm additionele zekerheid verlangen. Hoe zwakker de waarborgfunctie van een zekerheidstelling is, des te meer kredietgevers ook geneigd zullen zijn bij de kredietwaardigheidsbeoordeling aandacht te besteden aan de persoon van de kredietvrager, zijn vermogenspositie en de rentabiliteit van het bedrijf.

2. Kredietgaranties

Onder een kredietgarantie verstaan wij een door personen of instellingen ten behoeve van een kredietgever afgegeven verklaring dat aan de verplichtingen van een kredietnemer ten aanzien van schuldaflossing en rentebetaling zal worden voldaan, indien deze in gebreke mocht blijven.

Kredietgarantie verstrekt door personen: borgtocht

In de landbouw zijn in het verleden en worden ook thans nog vele kredieten tegen borgtocht verkregen. De indruk bestaat nochtans dat de borgtocht sinds de tweede wereldoorlog aan betekenis heeft ingeboet. De oorzaken hiervan liggen ten dele aan de kant van de borgen en ten

⁹⁴⁾ Polak (zie noot 93) voegt hier aan toe, dat de positie van de schuldeiser nog onzekerder is wanneer de zekerheid niet één of meer bepaalde zaken betreft, doch een complex van goederen, die bestemd zijn te worden verkocht en door andere moeten worden vervangen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de veestapel, waarvan grootte en samenstelling kunnen veranderen. De kredietgever verleent dan de kredietnemer de bevoegdheid de goederen of het vee op normale wijze te verkopen, waartegenover de kredietnemer zich verplicht het verkochte regelmatig aan te vullen en ook deze ten behoeve van de kredietgever onder zich te houden. „Of zulk een enkele clause t.a.v. toekomstige, slechts vaag geïndividualiseerde goederen zonder enige verdere nevenhandeling de schuldeiser werkelijk het eigendom verschaft van de later door de schuldenaar verkregen goederen is uiterst twijfelachtig, niet alleen in ons recht”.

⁹⁵⁾ Polak geeft in eerderevermeld artikel een duidelijk overzicht van de in het buitenland voorkomende vormen van registerpand.

dele aan de kant van de kredietgevers. De bereidheid zich borg te stellen is verminderd.

Voor de kredietgever heeft het aanvaarden van borgtocht als zekerheid het nadeel, dat de soliditeit van borgen en de handhaving van deze soliditeit moeilijk is te beoordelen en vaak ook in hoge mate afhankelijk is van de ontwikkeling van het economisch leven. Wanneer kredietnemers voor elkaar als borg optreden, heeft borgtocht als zekerheid weinig te betekenen. Het is ook mogelijk, dat een aanvankelijk gunstig beoordeelde soliditeit voor de kredietgever ongemerkt „wegsmelt”. Aan een stelsel van kredietverlening tegen persoonlijke borgtocht kleeft voorts het gevaar, dat de kredietgever gemakkelijker in de verleiding komt meer te letten op de kredietwaardigheid van de borg dan van de kredietnemer.

Voor de kredietnemer heeft borgtocht boven zakelijke zekerheid het voordeel, dat de procedure eenvoudig is en bovendien zeer goedkoop. Meer dan een zegel van f1,— (voor bedragen kleiner dan f100,— zelfs nog minder) en een handtekening van de borg zijn niet nodig. Dit verschil is heel duidelijk waar het vergelijking van borgtocht en hypotheek betreft.

Borgtocht wordt tegenwoordig vooral gebruikt bij kortlopende kredieten en kredieten van kleine omvang. Bij deze kredieten zou het vestigen van een hypotheek te duur zijn wegens de hieraan verbonden bijkomende kosten.

Kredietgarantie verstrekt door gespecialiseerde instellingen

Voor na de tweede wereldoorlog is door de Nederlandse overheid veel nadruk gelegd op de wenselijkheid van modernisering, mechanisering en intensivering van de landbouw. De ervaring had evenwel geleerd dat de financiering van op zichzelf beschouwd rendabele investeringen tot moeilijkheden aanleiding kon geven, indien een boer of tuinder niet de door de kredietgevers vereiste zekerheidstelling kon bieden. De door het boerenleenbankwezen zelf geschapen mogelijkheden tot kredietgaranties door speciale fondsen van deze banken⁹⁰⁾ konden niet afdoende de moeilijkheden opvangen.

Dit is dan ook de reden, waarom mede van overheidswege is gezocht naar een apparatuur, die het mogelijk maakt voor rendabele investeringen krediet te verkrijgen, juist ingeval zekerheidsstelling het struikelblok vormt. De oplossing is gevonden in de vorm van kredietgaranties door speciaal daartoe opgerichte organen. Deze figuur openbaarde zich het eerst in de tuinbouw met de oprichting in 1950 van het Waarborginstituut voor de Veenstreek. Dit instituut stelde zich tot taak vakbekwame en te goeder naam en faam bekend staande tuinbouwers in het gebied tussen Leiden en Amsterdam (de zg. „Veenstreek”) te helpen bij de opnemng van krediet voor rendabele investeringen, door aan de kredietverstreckende bank een garantie te verstrekken voor de terugbetaling van de hoofdsom plus rente en andere kosten.

⁹⁰⁾ Zie hiervoor de bespreking van de boerenleenbanken, bladzijde 138/139.

De eind 1951 opgerichte Stichting Borgstellingsfonds voor de Landbouw plaatst de kredietgarantie echter in een ruimer kader, doordat zij de mogelijkheid biedt over het gehele land garanties ten behoeve van zowel tuinbouw, akkerbouw als veehouderij⁹⁷⁾ te verstrekken. Hieraan zijn geen additionele kosten voor de kredietnemer verbonden.

De ratio van de oprichting van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw is vooral gezocht in de noodzaak tot verhoging van het producerend vermogen van de Nederlandse land- en tuinbouw. Dit doel moest worden bereikt door inhaling van de achterstand in de bedrijfsuitrusting, verbetering van stallen, de aanleg van mestplaten, gierkelders en elektrische weideafrastering, opvoering van de veebezetting per ha, e.d. „De grotere kapitaalbehoefte (vermogensbehoefte, schr.) door de boven aangegeven factoren”, aldus de Minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, „zal niet geheel in de niet-risicodragende kapitaalsfeer (vermogenssfeer, schr.) kunnen worden opgevangen. Zonder dat van een uitzonderlijk groot risico sprake is, zal toch kapitaal (vermogen, schr.) zonder onderpand moeten worden verstrekt, zowel aan eigenaren-gebruikers als aan pachters, indien ze bij de geldgever te goeder naam en faam bekend staan.”⁹⁸⁾

De Stichting Borgstellingsfonds voor de Landbouw⁹⁹⁾ tracht dit mogelijk te maken door aan kredietgevers — merendeels boerenleenbanken — voor bepaalde kredieten een garantie te verstrekken voor de betaling van rente en aflossing. Hiertoe is uit de tegenwaarderekening der Marshallhulp een bedrag van f 25 miljoen — onlangs verhoogd tot f 29 miljoen — ter beschikking gesteld.

Uitdrukkelijk werd echter gesteld¹⁰⁰⁾ dat garanties uitsluitend zouden kunnen worden verstrekt voor investeringskredieten, dus voor kredieten met behulp waarvan uitbreiding, modernisering en verbetering van het produktieapparaat tot stand zou worden gebracht. Door het Bestuur van het Borgstellingsfonds is een lijst van in aanmerking komende investeringsobjecten opgesteld. Tabellen 16 en 17 geven een overzicht van deze objecten met vermelding van de hiervoor verstrekte kredietgaranties.¹⁰¹⁾

Bij de beoordeling van de aanvragen tot borgstelling houdt men zich aan de volgende richtlijnen:¹⁰²⁾

- a. borgstelling kan niet worden verleend, indien de aanvrager zelf voor financiering kan zorg dragen;
- b. de aanvrager moet te goeder naam en faam bekend staan en in het verleden zijn financiële verplichtingen zijn nagekomen;

⁹⁷⁾ Volledigheidshalve zij vermeld, dat ook bepaalde takken van handel en loonwerkbedrijf voor een kredietgarantie in aanmerking kunnen komen.

⁹⁸⁾ Ontwerp van Wet tot wijziging van het 11e hoofdstuk der Rijksbegroting 1951, (Zitting 1951—1952, no. 2350).

⁹⁹⁾ Het Bestuur van deze Stichting wordt gevormd door een vertegenwoordiger van het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, een vertegenwoordiger van het Ministerie van Financiën, alsmede een vertegenwoordiger van de georganiseerde landbouw.

¹⁰⁰⁾ Nota naar aanleiding van het verslag no. 5, ingezonden op 28 maart, 1952, betreffende wijziging van het 11e hoofdstuk der Rijksbegroting 1951, (Zitting 1951—1952, no. 2350).

¹⁰¹⁾ Ofschoon de financiering van de tuinbouw in dit boek buiten beschouwing is gelaten, hebben wij volledigheidshalve ook de in de tuinbouw uitstaande garanties vermeld.

¹⁰²⁾ Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer, ingezonden 9 december 1955, No. 12, (Zitting 1955—1956, No. 4100) p. 17.

- c. de investering waarop de borgstelling betrekking heeft moet noodzakelijk en in het bedrijf passend zijn;
- d. van de aanvrager moet redelijkerwijze verwacht kunnen worden, dat hij ook na het uitvoeren van het beoogde project aan zijn verplichtingen tot betaling van rente en aflossing zal kunnen voldoen;
- e. de aanvrager moet in beginsel 50 % van de investeringskosten zonder borgstelling door het fonds financieren.

Bij de oprichting van het Borgstellingsfonds was de laatste voorwaarde strenger geformuleerd. Toen werd namelijk het maximum van de kredietgarantie jegens de kredietverstrekken bank op 50 % van het kredietbedrag gesteld. Voor de resterende 50 % moest de betrokken boer of tuinder derhalve altijd zelf zekerheid verschaffen. Dit betekende dus dat degenen, die zelf deze 50 % zekerheid niet konden opbrengen — een situatie, die zich bij jonge pachters maar al te vaak kan voordoen — bleven uitgesloten van een kredietgarantie door het Borgstellingsfonds.

Reeds spoedig werd de behoefte gevoeld aan een zodanige regeling, dat krediet ter bedrijfsverbetering kon worden gegarandeerd juist in die gevallen, waarin de betrokkene niet bij machte is de ontbrekende zekerheid geheel zelf te verschaffen. Men heeft hiervoor in de tuinbouw een oplossing gevonden in de stichting van provinciale waarborginstituten. Zo kwamen sinds 1954 enige provinciale waarborginstituten tot stand. Deze beogen het verstrekken van voorschotten mogelijk te maken ter verbetering van de produktie en rationalisatie van tuinbouwbedrijven, indien de tuinder geen 50 % zekerheid kan stellen.

Hiermede waren de akkerbouwers en veehouders evenwel niet gebaat. In december 1954 heeft het bestuur van het Borgstellingsfonds dan ook speciaal voor borgstellingsaanvragen uit de sector akker- en weidebouw een wijziging gebracht in de geldende richtlijnen. Weliswaar blijft de maximum-garantie in beginsel gehandhaafd op 50 % van het te investeren bedrag, doch de mogelijkheid is nu formeel opengesteld borgstellingen te verlenen voor een percentage groter dan 50 % van het te investeren bedrag. Dit is echter alleen mogelijk in gevallen waarin dit — gelet op de reeds eerder gedane investeringen — verantwoord lijkt en voorts in die gevallen waarin de aanvrager door aanzienlijke tegenslagen in het bedrijf of in het gezin de normale eigen bijdrage van 50 % niet kan opbrengen.¹⁰³⁾ Hiermede is ook voor veehouders en akkerbouwbedrijven 100 % borgstelling mogelijk geworden.¹⁰⁴⁾

¹⁰³⁾ Vergelijk de Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer, No. 93a, 3 maart 1955, zitting, 1954—1955, (3700).

¹⁰⁴⁾ Het bezwaar tegen de praktijk van het Borgstellingsfonds, dat het te lang zou duren alvorens het besluit valt of de gevraagde borgstelling al dan niet wordt verleend, lijkt ons in zijn algemeenheid niet gerechtvaardigd. Als regel zal een aanvrager 8 à 10 weken na het indienen van zijn verzoek het antwoord hierop hebben ontvangen. Deze tijd is nodig in verband met het te verrichten onderzoek, het verzamelen van de noodzakelijke gegevens, de bespreking van de kredietaanvraag in het bestuur van de boerenleenbank en de bespreking in de landelijke c.q. provinciale adviescommissie van het Borgstellingsfonds, die als regel tweemaal per maand vergadert. In slechts enkele gevallen laat de beslissing langer op zich wachten. Hiervoor bestaan dan meestal bijzondere redenen, zoals het ontbreken van de noodzakelijke boekhoudgegevens — hetzij als gevolg van het ontbreken van een boekhouding of door een achterstand bij het administratiekantoor, dat de boekhouding voor de boer ver-

Nu wij ons een beeld hebben gevormd van de zekerheidsstellingen, die door de landbouw ter dekking van een krediet kunnen worden verschaft, zullen wij de bestaande kredietmogelijkheden nader onderzoeken.

De kredieten, die aan landbouwbedrijven worden verstrekt, kunnen naar verschillende criteria worden onderscheiden. Uit deze criteria zullen wij een keuze moeten doen. Bezien wij eerst deze gezichtspunten.

Men kan kredieten indelen naar:

Looptijd

Er wordt veelal een onderscheid gemaakt tussen kort, middellang en lang krediet. Gewoonlijk legt men de grens ten aanzien van het korte krediet bij 1 jaar, terwijl men van lang krediet spreekt indien de looptijd meer dan 10 jaar bedraagt. Wij zullen ons bij dit spraakgebruik aansluiten.

In de landbouw gebruikt men wel andere termijnen, die meer op de duur van het agrarische produktieproces zijn afgestemd. Zo duidt A b e l¹⁰⁵⁾ kredieten met een looptijd van 6 tot 9 maanden als kortlopend krediet aan, die van $\frac{3}{4}$ tot 3 à 4 jaar als middellang en die met een langere looptijd als lang krediet. Hoe men echter ook tracht de begrippen kort, middellang en lang krediet op de landbouw af te stemmen, steeds zullen zij enigszins willekeurig blijven, omdat de produktieduur van verschillende produktieprocessen — vergelijk bijvoorbeeld het produktieproces in akkerbouw en veehouderij — uiteenloopt.

Vaak kunnen overigens kredieten niet in groepen van verschillende looptijd worden ingedeeld, omdat men leningen kan aantreffen waarvoor in het geheel geen looptijd is bedongen. Formeel zijn deze meestal wel op korte termijn opzegbaar, doch in de werkelijkheid is in vele gevallen noch bij de geldnemer noch bij de geldgever de gedachte aanwezig zulk een lening op korte termijn te laten aflopen.

Gebruik

Kredieten ter financiering van het produktieproces (bijvoorbeeld oogstkredieten), de levende en de dode inventaris pleegt men in de landbouw bedrijfskredieten te noemen. Het bedrijfskrediet omvat zowel het korte als het middellange krediet. Van grondkrediet spreekt men veelal, wanneer het kredieten betreft voor aanschaffing van grond en gebouwen. Wanneer krediet wordt gebruikt voor financiering van verbeteringen aan de grond, duidt men dit wel aan als melioratiekrediet. Bij melioratiekrediet stijgt vaak de waarde van het onderpand, zodat dit

zorgt — en het ontbreken van eenstemmigheid in de Adviescommissie in welk geval de aanvraag wordt voorgelegd aan het bestuur van het Borgstellingsfonds, dat normaliter 3 à 4 maal per jaar bijeenkomt. Wanneer uit een bepaald gebied regelmatig voldoende aanvragen voor borgstelling worden ontvangen, zal de oprichting van meer provinciale adviescommissies kunnen worden overwogen, hetgeen de behandeling der aanvragen wellicht zal kunnen versnellen. Beoordeling door een provinciale commissie heeft boven behandeling door een landelijke commissie nog het voordeel, dat de beoordeling dan zal kunnen geschieden door personen, die beter bekend zijn met de persoon van de aanvrager en met diens bedrijf. Dit zou evenwel geen schade mogen doen aan de objectiviteit van de beoordeling.

¹⁰⁵⁾ W. A b e l: „Agrarpolitiek” (1951) blz. 252.

Tabel 15

Borgstellingen aan akker- en weidebouw, verstrekt

Objecten	1952		1953	
	aantal	bedrag	aantal	bedrag
Bouw of verbetering van boerderij	—	—	4	63.700,—
Bouw of verbetering van stalruimte	19	43.595,—	21	59.737,50
Bouw of verbetering van varkenshokken	7	13.700,—	4	4.962,50
Bouw of verbetering van kippenhokken	5	27.501,—	5	2.775,—
Bouw of verbetering van bewaar ruimte oogstprod.	10	56.000,—	13	61.600,—
Bouw of verbetering van bruggen	—	—	—	—
Bouw of verbetering van gierkelders	4	6.780,—	2	1.550,—
Verbetering van de toevoer van gierkelders	—	—	—	—
Bouw van groenvoedersilo's	—	—	—	—
Bouw van aardappelsilo's	—	—	—	—
Drinkwatervoorziening in de stal	—	—	—	—
Drinkwatervoorziening in het weiland	—	—	—	—
Verbetering van de watervoorziening der cultuur- grond	3	9.270,—	3	12.750,—
Aanleg van drainage	—	—	—	—
Egaliseren, cultuurtechnische verbetering	1	500,—	1	2.000,—
Voorraadbemesting en compost	—	—	1	800,—
Aansluiting water en/of elektriciteit	—	—	1	2.750,—
Intensivering	20	36.200,—	29	89.769,—
Financiering van nieuw bedrijf ¹⁾	3	20.030,—	12	66.800,—
Aanschaffing van landbouwwerktuigen	1	3.650,—	12	40.825,—
T.b.c.-vrijmaking veestapel	—	—	60	157.940,—
Bouwprojecten	14	35.391,—	16	39.550,—
Bouwprojecten en intensivering	1	1.850,—	1	1.500,—
Bouwprojecten, intensivering en andere projecten	—	—	1	3.500,—
Intensivering en waterbeheersing	—	—	—	—
Intensivering en silobouw	—	—	—	—
Intensivering en verbetering cultuurgrond	1	4.103,—	2	1.400,—
Intensivering en andere projecten	—	—	4	19.413,—
Diversen	5	24.200,—	4	29.800,—
Totaal	94	282.770,—	196	662.922,—

¹⁾ Hieronder valt naast de financiering van een geheel nieuw bedrijf ook overname van een bedrijf en herfinanciering (bijvoorbeeld bij boedelscheiding).

voor het Borgstellingsfonds voor de Landbouw

1954		1955		Totaal per 31 december 1955			
aantal	bedrag	aantal	bedrag	aantal	bedrag	aantal in ‰	bedrag in ‰
24	171.735,—	42	398.288,—	70	633.723,—	4	7
19	39.200,—	8	30.900,—	67	173.432,50	4	2
15	35.025,—	11	36.750,—	37	90.437,50	2	1
11	23.200,—	11	23.250,—	32	76.726,—	2	1
29	861.675,—	19	109.790,—	71	1.089.065,—	4	12
—	—	—	—	—	—	—	—
1	2.000,—	2	2.700,—	9	13.030,—	0	0
—	—	—	—	—	—	—	—
2	2.400,—	—	—	2	2.400,—	0	0
—	—	—	—	—	—	—	—
1	970,—	2	2.000,—	3	2.970,—	0	0
—	—	—	—	—	—	—	—
9	26.750,—	—	—	15	48.770,—	1	0
—	—	—	—	—	—	—	—
5	10.837,50	3	21.785,—	10	35.122,50	1	0
1	600,—	—	—	2	1.400,—	0	0
—	—	—	—	1	2.750,—	0	0
07	268.810,—	130	430.655,—	286	825.434,—	15	9
45	334.900,—	147	1.203.183,—	207	1.624.913,—	11	17
36	181.200,—	93	423.430,—	142	648.905,—	8	7
46	235.500,—	13	59.600,—	119	453.040,—	6	5
32	189.250,—	35	396.650,—	97	660.841,—	5	7
54	525.267,—	245	893.355,—	401	1.421.972,—	22	15
24	159.555,—	34	172.030,—	59	335.085,—	3	4
1	2.000,—	3	24.000,—	4	26.000,—	0	0
6	21.975,—	2	8.000,—	8	29.975,—	0	0
5	39.625,—	3	6.000,—	11	51.128,—	1	0
37	190.725,—	50	214.375,—	91	424.513,—	5	5
27	163.104,50	66	516.430,—	102	733.534,50	6	8
37	3.486.304,—	919	4.973.171,—	1846	9.405.167,—	100	100

Tabel 16 Borgstellingen aan tuinbouw, verstrekt door het Borgstellingsfonds voor de Landbouw

	1952/1953		1954		1955		Totaal per 31 december 1955		
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag	Bedrag in %
Staannd glas, koud (uitbreiding)	142	680.547	210	1.141.629	156	880.996	508	2.673.172	24
Staannd glas, koud (platgl. omhoog) . . .	49	207.420	50	233.100	15	78.843	114	519.363	5
Staannd glas, warm (uitbreiding)	98	1.094.546	115	1.263.841	77	832.208	290	3.170.595	13
Staannd glas, warm (platgl. omhoog) . . .	45	448.125	24	250.400	5	48.900	74	747.425	3
Staannd glas, verrolbaar, koud }	47	191.845	55	305.344	37	213.010	139	710.199	6
Staannd glas, verrolbaar, warm }									
Platglas, onverwarmd }	67	105.965	85	236.046	117	310.795	269	652.806	13
Platglas, verwarmd }									
Aanleg van centrale verwarming (staannd glas) }	75	404.159	79	486.578	41	292.639	195	1.243.376	9
Aanleg van centrale verwarming (platglas) }									
Grondverbetering, e.d.	12	52.760	11	41.342	19	86.700	42	180.802	2
Koelhuizen en pakstations	10	1.288.750	19	1.371.050	4	96.500	33	2.766.300	2
Bewaarpiaatsen	12	78.000	43	371.530	20	139.205	75	588.785	4
Schuurbouw	8	15.699	18	49.222	34	238.975	60	303.896	3
Drogerijen	2	47.500	—	—	1	1.500	3	49.000	0
Championhuizen	3	14.000	14	110.800	2	10.000	19	134.800	1
Machines en werktuigen	38	60.187	64	126.508	67	137.462	169	323.157	8
Vervoermiddelen	2	1.800	13	17.199	12	23.700	27	42.699	1
Modernisering van boomgaarden	1	5.000	1	1.000	—	—	2	6.000	0
Nachtvorstschade	19	108.865	5	73.565	—	—	24	182.430	1
Hagelschade	3	28.000	—	—	—	—	3	28.000	0
Diverse combinaties	22	56.385	34	309.753	34	176.360	90	642.501	4
Modernisering bestaande bedrijfsuitrusting	—	—	—	—	23	137.240	23	137.240	1
Totaal	655	4.919.556	840	6.387.907	664	3.685.033	2159	14.992.496	100

krediet in zekere zin zijn eigen waarborg schept. Hiermede zal de kredietgever echter voorzichtigheidshalve vooraf niet te veel rekening kunnen houden.

Zekerheidsstelling

Kredieten zonder zekerheidsstelling en dus uitsluitend gebaseerd op het vertrouwen in de persoon van de kredietgever — zg. blanco kredieten — treft men in de landbouw in hoofdzaak slechts aan bij leningen van familieleden en kredieten van leveranciers. Voorts kunnen door zakelijke zekerheid gedekte kredieten worden onderscheiden. Hiervan zijn de hypotheaire kredieten de belangrijkste. Daarnaast onderscheidt men borgtochtkredieten. In de praktijk kan vermenging van zakelijk gedekte kredieten en borgtochtkredieten voorkomen.

Groepen geldgevers

De verlangde surpluswaarden der zekerheden, de formaliteiten, de bepalingen inzake looptijd en opzegbaarheid variëren naar groepen geldgevers, ofschoon ook binnen de groepen verschillen voorkomen. Daarom kan men leningen ook indelen naar kredietgevers, zoals kredieten van familieleden, kredieten van overige particuliere personen en liefdadige instellingen, kredieten van institutionele beleggers, kredieten van hypotheekbanken, kredieten van leveranciers en afnemers en kredieten van coöperatieve landbouwkredietinstellingen.

Wij kiezen voor onze analyse van de kredietmogelijkheden een indeling der kredieten naar het criterium van de geldgevers, die zich op het terrein van de landbouw bewegen. Deze wijze van indelen laat ons voldoende gelegenheid aan de belangrijke aspecten van de kredietverlening, zoals bijvoorbeeld looptijd en zekerheidsstelling, aandacht te schenken.

Achtereenvolgens zullen worden besproken de verschaffers van leningen met overwegend lange looptijd — familieleden, andere particulieren, liefdadige instellingen en kerken, institutionele beleggers en hypotheekbanken — en verschaffers van overwegend kort en middellang krediet, zoals leveranciers, afnemers en boerenleenbanken.

b. De kredietgevers aan de landbouw

1. Familieleden

Onder het vreemde vermogen, dat voor de financiering van landbouwbedrijven wordt gebruikt, treft men vaak familievermogen aan.

Dit kan bijvoorbeeld zijn grondslag vinden in een onverdeelde boedel. De indruk bestaat, dat dit evenwel minder vaak voorkomt dan vroeger, omdat door de erfgenamen in steeds meer gevallen op verdeling van de boedel wordt aangedrongen.

Voor de financiering van een bedrijf wordt veelvuldig gebruik gemaakt van leningen van familieleden. Deze leningen worden meestal verkregen

op onderhandse schuldbekentenis en zonder zekerheidsstelling door de kredietnemer. De voorwaarden met betrekking tot rente en aflossing zijn doorgaans soepel en worden vaak zelfs niet eens schriftelijk vastgelegd. Meer dan eens wordt familievermogen renteloos en zonder aflossingsbepaling ter beschikking gesteld. Weliswaar zijn deze gelden als regel direct opzegbaar, doch in de praktijk staan zij doorgaans voor onbeperkt lange duur ter beschikking. Het vreemde familievermogen vertoont vaak het karakter van een deelneming, hetgeen bijvoorbeeld het geval is bij geldverschaffing van ouders aan kinderen.

Familieleningen zijn daarom tot op zekere hoogte een aantrekkelijke vorm van vermogensverkrijging voor de landbouw, indien althans de familiebetrekkingen van dien aard zijn, dat een onverwachte terugvraag niet behoeft te worden gevreesd. De voorwaarden zijn hiervoor in het algemeen wel gunstig, omdat de familiebanden ten plattelande veelal hecht zijn. Toch moet het als een zwak punt bij deze financieringsvorm worden beschouwd dat niet bekend is, hoe lang het vermogen ter beschikking zal staan, zodat het op een voor de boer ongeschikt moment kan worden opgeëist. Een wijziging ten ongunste in een goede verstandhouding tussen familieleden of een achteruitgang in de welvaart ten plattelande kan bijvoorbeeld tot opeisen van vermogen aanleiding geven en dientengevolge financieringsmoeilijkheden veroorzaken. Wanneer een overeenkomst wordt gesloten, waarbij bij akte de duur, aflossing en rente worden vastgelegd, loopt het bedrijf minder kans, dat het onverwacht voor onaangename verrassingen komt te staan.

2. *Andere particulieren, liefdadige instellingen en kerken*

Behalve door familieleden worden ook geldleningen op lange termijn verstrekt door andere particuliere personen. Slechts een klein deel van deze leningen wordt onderhands zonder schuldbekentenis en op goed vertrouwen verstrekt, het merendeel echter door bemiddeling van notarissen, waarbij doorgaans zekerheidsstelling — meestal hypotheek — wordt verlangd. Daarnaast komt wel persoonlijke zekerheid voor in de vorm van borgtocht, ofschoon deze de laatste jaren meer op de achtergrond is gekomen. De leningen worden doorgaans voor onbepaalde tijd aangegaan met het recht de leningovereenkomst te beëindigen met een opzegtermijn van 3 maanden. Voor zover niet-hypothecaire geldleningen worden verstrekt, zijn deze vaak per maand opzegbaar.

Naast particuliere personen verlenen liefdadige instellingen en kerken hypothecaire geldleningen aan de landbouw. Deze beleggers wensen vooral een vaste en solide belegging van hun vermogen, welke zij vaak zoeken in tussentijds niet aflosbare leningen, die meestal voor onbepaalde tijd worden aangegaan met een opzegtermijn van 3 maanden. Zolang de kredietnemers de veelal lage rente regelmatig betalen, behoeft voor opzegging der lening door deze beleggers niet te worden gevreesd.

Particuliere personen — anderen dan familieleden —, liefdadige instellingen en kerken staan meestal geen geleidelijke aflossing op de verstrekte leningen toe. Het is voor deze vermogensverschaffers niet aantrekkelijk voor geleidelijk beschikbaar komende aflossingsbedragen be-

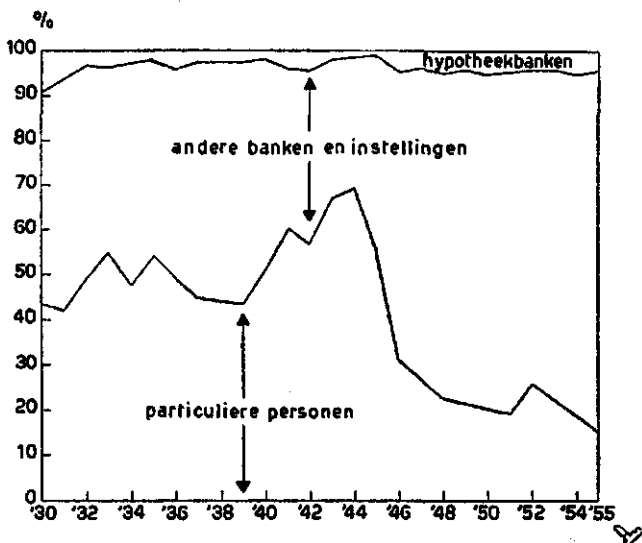
legging te zoeken, zodat zij bij voorkeur aflossing ineens verlangen. Bij grote leningbedragen komt echter wel de figuur voor, dat enige jaren na het aangaan van de lening een rond bedrag wordt terugbetaald.

In de opzegbaarheid der leningen afkomstig van particuliere personen, schuilt een gevaar met betrekking tot de liquiditeit van het landbouwbedrijf. Weliswaar wordt de leningovereenkomst slechts zelden door de kredietgever opgezegd, doch wanneer deze overlijdt, loopt de kredietnemer grote kans, dat de erfgenamen wel van de opzegbaarheidsclausule gebruik zullen maken.

De omvang van de door particuliere personen aan de landbouw verstrekte leningen is in en na de tweede wereldoorlog verminderd. Hierbij zal het hoge peil van de persoonlijke belastingen van invloed zijn. Daarnaast moet deze ontwikkeling worden toegeschreven aan de wijziging, die zich in de vorm van het sparen heeft voltrokken; men spaart thans in sterkere mate dan vroeger via verzekeringspolissen. Deze besparingen komen nu bij institutionele beleggers terecht, die op hun beurt belegging voor deze gelden zoeken. Een deel van deze besparingen vloeit, zoals wij later zullen zien, als hypothecaire leningen op landelijke eigendommen weer naar de landbouw.

Over de kredietverstrekking door particulieren zijn geen exacte cijfers bekend. Grafiek 17 — de procentuele ontwikkeling weergevende van de hypothecaire inschrijvingen op landelijke eigendommen, gesplitst naar

Grafiek 17 **Bedrag der hypothecaire inschrijvingen**
op landelijke eigendommen, gesplitst naar
kredietgevers (in %) ¹⁾

¹⁾ C.B.S.

kredietgevers — geeft evenwel een indicatie omtrent de mate, waarin de kredietverstrekking door particulieren ten opzichte van de kredietverlening door instellingen is teruggelopen.

Vroeger namen notarissen met een ambtsgebied ten plattelande bij de kredietverlening een belangrijke plaats in. Deze activiteit is evenwel sterk verminderd als gevolg van de ontwikkeling der boerenleenbanken en door het sinds 1931 bestaande wettelijke verbod aan notarissen om gelden te lenen tegen rentevergoeding met het oogmerk deze weer uit te lenen.

3. Institutionele beleggers

Institutionele beleggers — levensverzekeringsmaatschappijen, pensioenfonds, spaarbanken, spaarkassen, begrafenisfondsen — zijn voor de financiering van de landbouw van belang als verschaffers van leningen onder hypotheccair verband. Veelal beperken zij zich daarbij tot eerste hypotheeken. Hypothecaire leningen van institutionele beleggers hebben ten opzichte van leningen van particuliere personen het voordeel, dat veelal een aflossingsschema wordt overeengekomen. Dit werkt stimulerend op de spaarzin en kan als zodanig een gunstige invloed uitoefenen op de financiële kracht van landbouwbedrijven. Als regel wordt volstaan met een klein aflossingspercentage van circa 2 %, omdat de looptijd van deze leningen in beginsel langdurig wordt gedacht. Niettemin wordt door de institutionele beleggers terwille van de liquiditeit der belegging en terwille van regelmatige aanpassing van de rente aan de heersende rentestand, vaak bedongen, dat een lening ten allen tijde opzegbaar zal zijn met inachtneming van een opzeggingstermijn van drie maanden, óf dat een lening slechts voor een bepaald aantal jaren — een periode van 5 jaar komt veel voor — vast zal zijn. De verzekeringsmaatschappijen kiezen meestal de laatste figuur, terwijl vele spaarbanken, die de beleggingsmiddelen putten uit dagelijks opvraagbare spaarsaldi, aan de eerste mogelijkheid de voorkeur geven.

Blijkens van de Nederlandse Spaarbankbond ontvangen gegevens hadden 55 van de 79 dagelijks geopende spaarbanken (dit is 70 %) in 1954 hypotheekcontracten afgesloten, waarbij door beide partijen een opzegtermijn van 3 maanden in acht moest worden genomen. Bij 15 van de onderzochte banken werden de contracten voor het merendeel voor 5 jaar vast gesloten, terwijl ná deze termijn in de meeste gevallen door beide partijen per 3 maanden kon worden opgezegd. De overige 9 spaarbanken hadden afwijkende voorwaarden bedongen, zoals bijvoorbeeld 6 maanden, 1 jaar of 3 jaar vast.

Indien de kredietnemende boer regelmatig zijn verplichtingen nakomt, hebben deze bedingen normaliter slechts de betekenis voor de kredietgever dat het renteniveau der lening zonodig zal worden aangepast aan de heersende rentevoet. Voor het overige laat men de kredietverhouding veelal onaangetast en verlengt men desgewenst de looptijd. ¹⁰⁸⁾

¹⁰⁸⁾ Vergelijk bijvoorbeeld een zinsnede in „De beleggingen der bijzondere spaarbanken”, Haarlem 1942, van J. R. A. Buning op blz. 160: „Theoretisch zou op grond van de(ze) veel

Wij zullen thans iets nader ingaan op de omvang van de hypothecaire uitzettelingen door de institutionele beleggers in de landbouw. Het C.B.S. publiceert weliswaar jaarlijks een statistiek betreffende de beleggingen van institutionele beleggers, doch maakt daarbij helaas geen onderscheid tussen landelijke en niet-landelijke hypotheeken. Overigens blijkt wel uit deze statistiek, dat de levensverzekeringsmaatschappijen, de pensioenfondsen en de spaarbanken de grootste hypotheekportefeuille bezitten. Men mag aannemen dat deze instellingen ook bij de verstrekking van agrarische hypotheeken tot de belangrijkste moeten worden gerekend.

Ten aanzien van de beleggingen der verzekeringsmaatschappijen verschaffen de verslagen van de Verzekeringskamer nadere inlichtingen. Ultimo 1955 had bij deze instellingen circa 13 % der uitstaande hypothecaire gelden betrekking op landelijke hypotheeken.

Tabel 17 *De ontwikkeling van landelijke hypotheeken van levensverzekeringsmaatschappijen ¹⁾*

Jaren	Hypotheeken op landerijen		
	in miljoen guldens	in % van de totale hypothecaire beleggingen	in % van de totale beleggingen
1930	83,6	23,8	10,3
1935	70,0	16,3	6,7
1940	62,0	13,5	4,4
1945	25,9	10,4	1,1
1946	27,0	10,7	1,1
1947	30,5	11,6	1,1
1948	39,7	13,0	1,4
1949	50,1	13,7	1,6
1950	59,3	13,4	1,7
1951	74,4	13,5	1,9
1952	78,1	13,1	1,8
1953	83,7	12,8	1,8
1954	105,2	13,6	2,1
1955	125,1	13,2	2,2

¹⁾ Ontleend aan verslagen van de Verzekeringskamer.

Blijkens mededeling van de Nederlandse Spaarbankbond had bij de bondsspaarbanken ultimo 1954 26 % van het uitstaande hypotheekbedrag betrekking op landelijke eigendommen. Naar aantallen gerekend was het aandeel echter slechts 15 %; dit is het gevolg van het feit, dat het ge-

voorkomende mogelijkheid tot opzegging der leening van een groote liquiditeit kunnen worden gesproken, ware het niet, dat het praktisch ten eenen male onmogelijk is om een groot aantal hypotheeken gelijktijdig op korte termijn op te zeggen. Voor een spaarbank is zulks al dadelijk niet mogelijk, omdat zij daardoor haar positie in opspraak zou brengen, maar bovendien zouden de debiteuren in groote verlegenheid komen en zouden zij vermoedelijk in de onmogelijkheid geraken om hun aflossingsverplichtingen na te komen, omdat zulk een massale opzegging wel alleen zal voorkomen in tijden van onrust, wanneer de geneigdheid bij andere beleggers om geld op hypotheek te plaatsen niet groot zal zijn".

Ook de voor spaarbanken geldende liquiditeitsvoorschriften leiden ertoe dat opzegging uit liquiditeitsoverwegingen door de boer niet behoeft te worden gevreesd.

middelste bedrag der landelijke hypotheeken (f 15.200) aanzienlijk groter was dan bij hypotheeken op gebouwde eigendommen (f 7.900).

Opmerkelijk is, dat de portefeuille aan landelijke hypotheeken van levensverzekeringsmaatschappijen van 1930¹⁰⁷⁾ tot 1945 een geleidelijk voortgaande daling heeft vertoond.

Dat zich in de oorlogsjaren een daling in de uitstaande agrarische hypotheeken openbaarde, moet aan de ene kant worden toegeschreven aan de versterkte aflossingen, waartoe de kredietnemers dank zij goede verdiensten in staat waren en aan de andere kant aan een verminderde vermogensbehoefte als gevolg van een geringere intensiteit van de productie en uitstel van vervangingen en onderhoud. Bovendien was echter het aan de levensverzekeringsmaatschappijen opgelegde verbod, nieuwe hypothecaire beleggingen te plaatsen, van betekenis.

Sinds 1945 heeft zich niet meer een zo sterke ontwikkeling in de agrarische hypothecaire uitzettingen van de levensverzekeringsmaatschappijen voltrokken, dat de relatieve inkrimping ongedaan kon worden gemaakt. De oorzaak moet bij de volgende factoren worden gezocht:

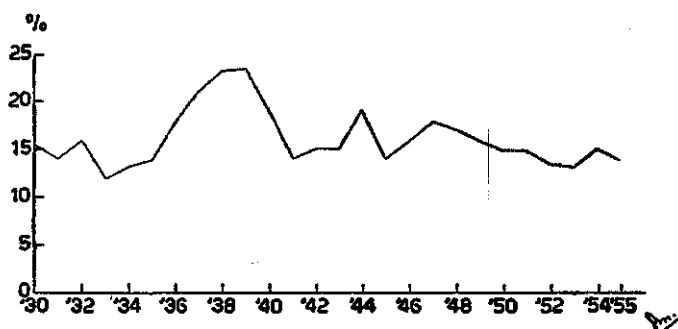
1. De behoefte aan vreemd vermogen was in de landbouw in de jaren direct na de oorlog gering. Zij is eerst geleidelijk weer toegenomen. Na de tweede wereldoorlog vonden echter als gevolg van de beheersing van de grond- en pachtprizen naar verhouding nog weinig overdrachten van landelijke eigendommen plaats, waardoor de vraag naar hypothecaire leningen in de landbouw van bescheiden omvang bleef.
2. De hoeveelheid land in handen van particulieren, die voor hypothecaire belegging in aanmerking kan komen, neemt vrijwel niet toe in tegenstelling tot het huizenbezit. Ten opzichte van 1930 is zelfs van een afnemende sprake als gevolg van overgang van gronden in de dode hand en onttrekkingen aan de cultuurgrond voor niet-agrarische doeleinden.
3. De prijzen van landbouwgronden zijn, als gevolg van de grondprijsbeheersing door de overheid, ten opzichte van 1940 slechts in geringe mate gestegen. Dit in tegenstelling tot de prijzen van huizen. De factoren 2 en 3 hebben veroorzaakt, dat het plafond voor belegging in landerijen aanmerkelijk is achtergebleven bij dat voor hypotheeken op niet-agrarische eigendommen.
4. De institutionele beleggers hebben in leningen op schuldbekentenis aan overheid en industrie een aantrekkelijke belegging van hun geldmiddelen gevonden, waardoor de neiging om in agrarische hypotheeken te beleggen in beginsel niet gunstig wordt beïnvloed.

Een globale indruk van de mate, waarin institutionele beleggers hypothecaire leningen op landelijke eigendommen hebben uitstaan, kunnen wij verkrijgen aan de hand van de gegevens omtrent de jaarlijkse hypothecaire inschrijvingen. Uit grafiek 18 blijkt, dat het bedrag aan nieuwe inschrijvingen van landelijke hypotheeken sinds 1945 schommelt rondom

¹⁰⁷⁾ Over de jaren vóór 1930 zijn geen gegevens beschikbaar.

15 % van de totale inschrijvingen op landelijke en gebouwde eigendommen. Gelet op het feit, dat in 1954 bij de eigenlijke institutionele beleggers (exclusief de boerenleenbankorganisaties) voor f 1.584 miljoen aan hypotheekleningen uitstond,¹⁰⁸⁾ mag daarom worden aangenomen, dat hiervan globaal f 240 miljoen betrekking had op landelijke hypotheekleningen.

Grafiek 18 Bedrag der hypothecaire inschrijvingen op landelijke eigendommen in % van de hypothecaire inschrijvingen op landelijke plus gebouwde eigendommen

Door middel van de hypothecaire beleggingen der institutionele beleggers vloeit dus een grote geldstroom naar de landbouw als vreemd vermogen. Wij moeten hierbij evenwel de kanttekening plaatsen, dat niet al deze hypothecaire leningen een functie zullen vervullen bij de financiering van landbouwbedrijven. Een deel kan een aanwending vinden die met het landbouwbedrijf niets uitstaande heeft. Dit zal vooral kunnen voorkomen bij hypotheekleningen, die zijn afgesloten op landerijen, waarvan de eigenaar niet tevens de gebruiker van de grond is. Het is echter niet mogelijk aan te geven, welk deel van deze uitstaande landelijke hypotheekleningen een rol vervult bij de financiering van landbouwbedrijven en welk deel niet.

Sommige boeren geven de voorkeur aan een hypothecaire lening van een institutionele belegger boven zulk een lening van een boerenleenbank, omdat men daarmee zou voorkomen, dat de bestuursleden van een boerenleenbank — meestal boeren uit de omtrek, waarin de kredietvrager is gevestigd — kennis krijgen van het feit, dat zij vreemd geld moeten aantrekken.

Hypotheekbanken

In tegenstelling tot het oorspronkelijk gestelde doel hebben de hypotheekbanken zich nagenoeg niet met het hypothecaire krediet op lande-

¹⁰⁸⁾ C.B.S., „Maandstatistiek van het Financieel wezen“, september 1956.

lijke eigendommen beziggehouden. Zij hebben zich in de plaats daarvan vooral geconcentreerd op de financiering van de stedenbouw. Deze ontwikkeling houdt verband met de groei van de grote steden, waardoor de hypotheekbanken aantrekkelijker beleggingsobjecten konden vinden dan de landbouw met zijn sterk gedecentraliseerde structuur.

Er is echter één instelling, die zich in het bijzonder beweegt op het terrein van de verstrekking van hypothecair krediet aan de landbouw, nl. de N.V. Boeren-Hypotheekbank te Eindhoven. Deze is in 1908 opgericht op initiatief van de Centrale Boerenleenbank te Eindhoven met de daarbij aangesloten boerenleenbanken, in wier bezit zich de aandelen van deze bank bevinden. Het voor hypothecaire kredietverlening benodigde bedrag wordt verkregen door in hoofdzaak bij boeren ondergebrachte pandbrieven.

De N.V. Boeren-Hypotheekbank verstrekt langlopende leningen op eerste hypotheek tot een maximum van de helft van de onderpandswaarde met een looptijd van ten hoogste 40 jaar en een verplichte aflossing van tenminste $2\frac{1}{2}\%$.¹⁰⁹⁾ Deze leningen kunnen niet door de bank worden opgezegd, zolang de kredietnemer zijn verplichtingen normaal nakomt. Het bestuur van de bank kan het bedrag der lening vaststellen op ten hoogste $\frac{2}{3}$ der geschatte waarde van het onderpand, indien de betrokken plaatselijke boerenleenbank voor het meerdere dan de helft borg blijft, of indien de geldnemer de verplichting op zich neemt het geleende vermogen in ten hoogste 10 jaarlijkse termijnen tot op de helft van de geschatte waarde af te lossen. De rentevoet der leningen kan tijdens de looptijd niet worden verhoogd; verlaging is echter wel mogelijk.

Van de oprichting af is de N.V. Boeren-Hypotheekbank een aanvullende taak toevertrouwd geweest ten opzichte van de krediet- en voorschotverlening door de boerenleenbanken. Ondanks de gunstige voorwaarden t.w. een lange looptijd, onopzegbaarheid en een stabiele rente heeft deze bank geen grote omvang verkregen; in 1955 stond voor een bedrag van f 11,8 miljoen aan hypothecaire leningen uit. Ter verklaring hiervan is in een rapport van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank op de volgende factoren gewezen.¹¹⁰⁾

- a. De N.V. Boeren-Hypotheekbank steunt op hetzelfde acquisitie-apparaat als de boerenleenbanken. De kassiers van deze banken zullen bij voorkeur een hypothecaire geldlening onderbrengen bij de eigen bank.
- b. De N.V. Boeren-Hypotheekbank werkt met duur geld vanwege de plaatsing van pandbrieven, waarvoor de op de vermogensmarkt gebruikelijke pandbriefrente moet worden betaald. Dit is ook een factor die de betekenis van de onopzegbaarheid der geldleningen vermindert. De opzegbaarheid van leningen biedt een kredietgever de mogelijk-

¹⁰⁹⁾ Hiervoor komen uitsluitend in aanmerking leden van plaatselijke boerenleenbanken die aandeelhouders zijn van de vennootschap. Dit kunnen slechts boerenleenbanken zijn, die aangesloten zijn bij de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank te Eindhoven.

¹¹⁰⁾ Zie „Taak en positie der N.V. Boeren-Hypotheekbank naast die van de boerenleenbanken op het stuk van het grondkrediet” in „Maandelijkse Mededelingen” van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank Eindhoven, maart 1953.

heid van rente-aanpassing. De kans, dat men bij het aangaan van een opzeggbare lening elders een hogere rente zal moeten gaan betalen, dan bij de N.V. Boeren-Hypotheekbank voor een onopzeggbare lening, wordt niet zo hoog aangeslagen.

- c. Het voordeel, dat de lange aflossingsduur van 40 jaar bij een lening van de N.V. Boeren-Hypotheekbank kan bieden, blijkt in de praktijk niet zo zwaar te wegen. Er kon namelijk worden vastgesteld, dat de bij de N.V. Boeren-Hypotheekbank uitstaande leningen in de periode 1920 tot 1940 in gemiddeld 18 jaar werden afgelost.

Uit de geschiedenis van deze hypotheekbank kan worden afgeleid, dat de institutionele beleggers, particulieren en de nog te bespreken boerenleenbanken, waarvan de N.V. Boeren-Hypotheekbank eigenlijk een verlengstuk is, in voldoende mate in de behoefte aan grondkrediet kunnen voorzien. Van een grote behoefte aan een gespecialiseerde instelling op het gebied van het grondkrediet heeft de praktijk geen blijk gegeven.

5. *Leveranciers en afnemers*

Het is in het handelsverkeer gebruikelijk — en de landbouw maakt hierop geen uitzondering — dat leveranciers aan afnemers na levering van de gekochte goederen een bepaalde periode toestaan, binnen welke de gefactureerde bedragen zonder extra kosten kunnen worden betaald. Na het verstrijken van deze periode wordt meestal rente in rekening gebracht of geen korting meer toegekend. Omgekeerd verlenen soms afnemers aan leveranciers krediet door vóór de levering der goederen reeds een deel van de prijs te betalen. In het eerste geval spreekt men van leverancierskrediet, in het tweede van afnemerskrediet.¹¹¹⁾ Beide zijn naar hun aard kort krediet.

In het voorgaande hoofdstuk¹¹²⁾ hebben wij reeds kennism gemaakt met het actieve, dus het vermogensverstreckende leveranciers- en afnemerskrediet; in dit hoofdstuk wordt gesproken over het passieve leveranciers- en afnemerskrediet, waarbij het derhalve gaat om de vermogensverrijking door de boer. Beide vormen van krediet hangen met goederentransacties samen.

Aan het passieve leverancierskrediet is het voordeel verbonden, dat men het verkrijgt, juist wanneer men het nodig heeft, namelijk op het tijdstip dat de goederen worden gekocht.

Nochtans kunnen aan deze soort kredieten ernstige bezwaren verbonden zijn. In de eerste plaats kan worden opgemerkt, dat het krediet

¹¹¹⁾ Wij beogen in deze studie niet een verklaring te geven van het verschijnsel van het leveranciers- en afnemerskrediet. Hiervoor zij verwezen naar N. J. Polak: „Enige grondslagen voor de financiering der onderneming”, Haarlem 1946, blz. 56 en 147; „Leer der financiering”, dictaat van de colleges van Th. Limpert J. r., bewerkt door G. D. Ribbius, Deel IV J. Zijlstra: „Marktvorm, kostenverloop en structuur van de handel”, verschenen in „De Economist” van april 1947.

¹¹²⁾ Zie hoofdstuk I, bladzijde 79/80.

vaak duurder is dan het lijkt. De prijs voor het leverancierskrediet is de op jaarbasis omgerekende korting bij contante betaling,¹¹³⁾ dan wel de in rekening gebrachte rente. Veelal zal men de rente betalen in de vorm van hogere prijzen voor of geringere kwaliteit van de produkten. In dat geval is het moeilijk een indruk van de werkelijke kosten te verkrijgen. Bij de speciale vorm van leverancierskrediet, die zich voordoet wanneer duurzame produktiemiddelen op afbetaling worden gekocht, bestaat vaak evenmin een maximale helderheid ten aanzien van de werkelijke rentekosten. Voor vergelijking van deze rentekosten met die bij alternatieve financieringswijzen dient men zich rekenschap te geven van het genoten kredietbedrag en de gemiddelde looptijd van het afbetalingskrediet.

Een tweede bezwaar, dat aan leverancierskrediet kan zijn verbonden is, dat men wegens de gemakkelijke verkrijging ervan wordt geprikkeld tot een overmatig gebruik, hetgeen de kredietnemende boer in een afhankelijke positie kan plaatsen. Dit heeft zich vooral in de 19e eeuw voorgedaan. De afhankelijke positie van de afnemende boeren kwam bijvoorbeeld tot uitdrukking in een contractuele verplichting alle produkten bij de betrokken leverancier — vaak een winkelier — af te nemen. Ook kwam het voor, dat een boer aan dezelfde handelaar, van wie hij de grondstoffen kocht, als tegenprestatie zijn eindprodukten moest verkopen. Hiervoor in de plaats ontving de boer dan leverancierskrediet. De boer kocht bijvoorbeeld zaden op krediet onder de conditie, dat de handelaar de eerste rechten op de oogst zou krijgen. Bij het ontbreken van andere financieringsmogelijkheden, waren vele boeren op den duur op voortzetting van het leverancierskrediet aangewezen. Dit leidde er vaak toe, dat de momenten van verkoop werden bepaald door het voor de handelaar gunstigste tijdstip; de boer kocht daarom vaak op de „duurste markt”, terwijl hij op de „goedkoopste markt” verkocht. Deze uitwassen, welke door het rapport¹¹⁴⁾ van de Landbouwcommissie 1886 in de openbaarheid werden gebracht, hebben o.m. aanleiding gegeven tot het ontstaan van boerenleenbanken, die gunstiger, alternatieve financieringsmogelijkheden openden.

Indien overmatig gebruik van passief leverancierskrediet wordt vermeden en wordt gewaakt tegen te hoge kosten is deze vorm van vermogensverschaffing een zeer bruikbare wijze van financiering van een deel der vermogensbehoeften van het landbouwbedrijf. Zolang de boer zich, wat het passieve leverancierskrediet betreft, beperkt tot wat usantiëel is, zal hij niet gemakkelijk in een afhankelijke positie geraken. In dit geval staat het de afnemer immers vrij een andere leverancier te kiezen, als de prijs die hij voor de prestaties moet betalen hem te hoog lijkt.

Wat in het bovenstaande over het passieve leverancierskrediet is geschreven, is mutatis mutandis ook op het passieve afnemerskrediet van

¹¹³⁾ De kosten per jaar zijn: $\frac{360}{\text{duur van het leverancierskrediet}} \times \text{korting}$.

¹¹⁴⁾ Landbouwcommissie benoemd bij K.B. van 18 september 1886: „Uitkomsten van het onderzoek naar den toestand van den Landbouw in Nederland” (1890).

toepassing. Het passieve afnemerskrediet houdt het gevaar in, dat voor een te lage prijs wordt verkocht. De boer bindt zich door een dergelijke faciliteit aan een bepaalde afnemer, zodat hij op het moment dat de producten marktrijp zijn, niet de afnemer zal kunnen zoeken, die de hoogste prijs biedt. Zou men een krediet van de boerenleenbank betrekken, dan is men wel vrij in de keuze van de afnemer.

Het passieve afnemerskrediet heeft thans in de Nederlandse landbouw over het geheel genomen slechts geringe praktische betekenis.¹¹⁵⁾ Voor zover dit toepassing vindt, beperkt het zich thans in hoofdzaak tot vlas en suiker. Wanneer de teelt van vlas wordt gecontracteerd, is het gebruikelijk, dat de afnemer de helft van de koopsom voldoet na het inzaaien, c.q. na tekening van het contract. Dit betekent dus, dat de boer afnemerskrediet ontvangt. De andere helft van de koopsom wordt terstond na levering betaald.

Bij suikerbieten doet zich een vorm van afnemerskrediet voor, die verband houdt met het zaaizaad, dat door de fabrieken in het voorjaar aan de boeren wordt verstrekt. De kosten van dit zaaizaad worden pas afgerekend na levering der bieten aan de suikerfabriek. Tijdens de groeiperiode kunnen de leden van coöperatieve beetwortelsuikerfabrieken voorts in beginsel een voorschot per aandeel ontvangen. Hiervan wordt evenwel weinig gebruik gemaakt. Ook voor z.g. „boven-maximum” bieten¹¹⁶⁾ en contractbieten kan als regel tijdens de groeiperiode tot een bepaald maximum een afnemerskrediet worden verkregen. In beide gevallen wordt rente in rekening gebracht. Dit afnemerskrediet wordt verrekend kort na levering van de bieten aan de fabriek.

Ook over de praktijk van het passieve leverancierskrediet kunnen wij hier kort zijn. Als regel worden door de leverancier — particulier of coöperatieve landbouwvereniging de kosten wegens geleverde kunstmest, zaaizaad en pootgoed, kracht- en ruwvoerders op een maandrekening geplaatst. De afrekening volgt meestal in de eerstvolgende maand, zodat het leverancierskrediet normaliter een gemiddelde looptijd heeft van een maand. Door de voortgaande mechanisatie van de landbouw is het leverancierskrediet in de vorm van koop op afbetaling in omvang toegenomen. In vele gevallen zijn niettemin voordeliger kredietvormen via een boerenleenbank voorhanden.

Dank zij het ontstaan van landbouwcoöperaties doen zich thans ten aanzien van het passieve leveranciers- en afnemerskrediet nagenoeg geen misstanden meer voor. Tot op zekere hoogte heeft zelfs een omkering van de machtsverhoudingen plaats gehad. Bevonden de boeren zich voor-

¹¹⁵⁾ De bij landbouwcoöperaties gebruikelijke uitbetalingstechniek volgens welke na een ontvangen levering aan de boer een „voorschot” wordt verstrekt in afwachting van een latere definitieve afrekening, kan bij buitenstaanders de misleidende indruk wekken, dat hierbij sprake is van een door de coöperatie aan de boer verstrekt afnemerskrediet. Van passief afnemerskrediet zou alleen sprake zijn, indien de coöperatie aan de boer zou betalen, vóórdat de producten door de boer geleverd zijn.

¹¹⁶⁾ Dit zijn bieten, welke aan een coöperatieve suikerfabriek worden geleverd boven de hoeveelheid, die een lid krachtens zijn aandeel in de coöperatie moet leveren.

heen met betrekking tot het leverancierskrediet in een afhankelijke positie ten opzichte van de handelaar, thans zijn het soms de boeren, die de duur van het leverancierskrediet van bijvoorbeeld de aan- en verkoopcoöperatie bepalen. In tijden van onbevredigende bedrijfsuitkomsten tracht men wel door uitstel van betaling financieringsmoeilijkheden op de aankoopvereniging af te wentelen.

6. Boerenleenbanken

In het voorgaande is bij de bespreking van de kredietgevers aan de landbouw niet ingegaan op de structuur en ontwikkeling der kredietgevende instellingen. Wij zullen voor de boerenleenbanken een uitzondering maken, omdat deze banken ten nauwste met de landbouw zijn verbonden. Daarbij zullen wij ons beperken tot enkele hoofdlijnen. Voor een meer uitvoerige beschouwing zij verwezen naar de algemene literatuur betreffende het boerenleenbankwezen.¹¹⁷⁾

Het onderzoek, dat de Staatscommissie van 1886 naar de economische toestand in de Nederlandse landbouw instelde, bracht aan het licht, dat de werking van het kredietwezen ten plattelande uitermate onbevredigend was. Zij typeerde de slechte regeling van het kredietwezen als één van de meest werkzame oorzaken voor de slechte toestand waarin onze landbouw verkeerde.

De bezwaren van de commissie waren niet in de eerste plaats gericht op de voorziening in de behoefte aan lang krediet (grondkrediet) ter financiering van grond en gebouwen. Vanouds hebben particuliere personen bij deze kredietvoorziening een belangrijke rol gespeeld, waarschijnlijk vanwege de aantrekkelijkheid van de hypothecaire geldbelegging. De invloed van de persoon van de kredietnemer op het risico van de kredietgever is hierbij als regel slechts klein. Vaak werd naar de mening van de commissie wel een te hoge rente in rekening gebracht.

De grootste bezwaren had de commissie tegen de wijze waarop in de behoefte aan kort en middellang krediet — bedrijfskrediet — werd voorzien. De instellingen die reeds op het gebied van de verstrekking van kort krediet werkzaam waren — de algemene banken — hebben zich nagenoeg niet met kredietverlening aan de landbouw ingelaten. Deze banken zijn ontstaan in de grote centra van handel, scheepvaart en industrie en zijn vooral bij de financiering van deze bedrijfstakken betrokken gebleven. Dat de landbouw daarbij vrijwel afzijdig is gelaten, moet voor een groot deel worden toegeschreven aan de factoren die door ons reeds in § 3 zijn vermeld met betrekking tot de ongunstige concu-

¹¹⁷⁾ Zoals Th. H. A. M. vander Marck: „Boerenleenbanken volgens het systeem Raiffeisen" (1924); H. van Haastert en G. W. M. Huysmans: „Veertig jaren landbouwkrediet" (1938); Gedenkboek ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Bank te Utrecht, 1898—1948; „Landbouw en Landbouwkrediet 1898—1948", jubileumboek Coöperatieve Centrale Boerenleenbank Eindhoven. Een duidelijke, korte uiteenzetting van wezen en werkwijze van het boerenleenbankwezen treft men aan in: „Co-operation in the Netherlands", Nationale Coöperatieve Raad, The Hague (1956). Wij hebben voorts gebruik gemaakt van de gepubliceerde jaarverslagen der landbouwkredietinstellingen en van door deze verstrekte inlichtingen.

rentiepositie van het landbouwbedrijf bij de verwerving van vreemd vermogen. Een gevolg van deze afzijdigheid was, dat de boer voor bedrijfskrediet vooral was aangewezen op handelaren. De machtspositie, die de handelaren hierdoor ten opzichte van de boer konden gaan innemen, leidde ertoe, dat de rente voor dit krediet vaak in ruime mate werd verhaald in de prijzen der produkten, namelijk in hoge prijzen der bedrijfsbenodigdheden en in lage prijzen voor de agrarische eindprodukten. Deze afhankelijkheid, die veelvuldig tot woekerrente aanleiding heeft gegeven, had naar de mening van de Staatscommissie een ongunstige invloed op het peil van de bedrijfsvoering in de landbouw.

Een mogelijkheid tot verbetering van de agrarische kredietvoorziening zag de commissie in de oprichting van kredietcoöperaties. Deze suggestie tot onderlinge bijstand bij de kredietverstrekking is de aanleiding geweest tot de ontwikkeling van het boerenleenbankwezen in ons land. De eerste boerenleenbank werd in 1898 opgericht volgens het systeem Raiffeisen.

Het vraagstuk, hoe men aan de voor kredietverlening nodige geldmiddelen zou kunnen komen, loste men op door de kredietfunctie der boerenleenbanken te koppelen aan een spaarbankfunctie. Een deel van de ingelegde spaargelden kan dank zij de werking van het eerder in dit boek genoemde diversiteitsverschijnsel aan de leden der boerenleenbanken als krediet worden doorgegeven.¹¹⁸⁾

Voor een goede vervulling van de kredietfunctie was een voorspoedige ontwikkeling van de boerenleenbanken als spaarbanken een essentiële voorwaarde. De boerenleenbanken hebben zich als spaarbanken inderdaad succesvol ontplooid, vooral dank zij het grote vertrouwen, dat de boerenleenbanken op het platteland hebben gewonnen. Verschillende factoren hebben dit vertrouwen in de hand gewerkt. In de eerste plaats moet worden gewezen op de onbeperkte aansprakelijkheid van de leden.¹¹⁹⁾ In de tweede plaats is dit vertrouwen geschapen door een gezond beheer, dat is gestimuleerd door de centrale boerenleenbanken: de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Bank te Utrecht en de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank te Eindhoven. Het boerenleenbankwezen is sterk gedecentraliseerd; het is opgebouwd uit ruim 1300 zelfstandige plaatselijke banken. De nadelen, die hieraan verbonden kunnen zijn, heeft men ondervangen door op enkele essentiële onderdelen van het beleid — bijvoorbeeld de liquiditeitsbewaking — vrijwillig centralisatie te aanvaarden. Deze centralisatie is belichaamd in beide centrale boerenleenbanken. Zij treden

¹¹⁸⁾ De ervaring leert, dat wanneer een bepaalde groep tot opvraging van spaargelden overgaat of krediet opneemt, een andere groep normaliter juist spaargelden inlegt of krediet aflost. Bij akkerbouwers zal het maximum in de geldbehoefte zich later in het jaar openbaren dan bij veehouders, die doorgaans in het voorjaar de grootste geldbehoefte ervaren. De diversiteitswerking is in de loop der jaren nog vergroot door uitbreiding van de activiteiten der boerenleenbanken tot verschillende typen landbouwcoöperaties.

¹¹⁹⁾ Daarbij is een belangrijke omstandigheid dat het lidmaatschap niet beperkt is gebleven tot de economisch zwakken, doch dat ook de beter gesitueerden ten plattelande het lidmaatschap hebben aanvaard. In de publikatie van de Nationale Coöperatieve Raad, waarnaar wij bij het begin van de bespreking der boerenleenbanken hebben verwezen, worden hiervoor de volgende verklarende factoren vermeld: de geringe sociale verschillen ten plattelande, een grote mate van verantwoordelijkheidsbesef onder de leidende personen in het dorp, de invloed van de kerk en de „love for social distinction”.

als toezichthoudende en adviserende organen op en vervullen bovendien een functie als bankiers der lokale banken. Als zodanig fungeren zij als girocentrale, als beleggingsinstituut voor gelden die bij de plaatselijke banken „overtollig” zijn en zorgen zij voor overheveling van gelden van boerenleenbanken met een overschot aan geldmiddelen naar boerenleenbanken met een tekort.¹²⁰⁾

Een derde factor, die spaarders en ook leden vertrouwen in de boerenleenbanken hebben ingeboezemd, is de persoonlijke bekendheid van de boerenleenbankbestuurders met de kredietnemende boeren en tuinders, waardoor de persoon van de boer of tuinder beter kan worden beoordeeld.

Een vierde factor die het vertrouwen van de spaarders heeft gestimuleerd is het feit, dat de kredietnemer passende zekerheidsstelling moet bieden. Beide laatste omstandigheden beperken het risico dat aan de kredietverlening is verbonden.

Dank zij de voorspoedige ontwikkeling van de boerenleenbanken als spaarbanken — ongeveer 40 % van de bij Nederlandse spaarbanken ingelegde gelden is thans aan de boerenleenbanken toevertrouwd — konden de boerenleenbanken ook als kredietbanken een belangrijke plaats in het Nederlandse bankwezen gaan innemen, zo zelfs dat de kredietverlening door de gezamenlijke boerenleenbankorganisaties thans rond de helft bedraagt van de kredietverlening door de 35 representatieve handelsbanken.

Het stelsel van het boerenleenbankwezen is in het verleden zeker geen kritiek bespaard gebleven.¹²¹⁾ Zo heeft men ten aanzien van de structuur van de banken op de volgende gevaren gewezen:

- a. De kredietvraag komt van dezelfde kant, als waar ook de spaargelden vandaan komen. Dit geeft aan de liquiditeit¹²²⁾ van de boerenleenbanken in beginsel een labiel karakter, wat nog wordt versterkt door het feit dat als gevolg van de eenzijdige aard van de dorpsbank geen compensatie van risico's plaats heeft;
- b. Door het niet nastreven van winst zullen weinig reserves kunnen worden gekweekt. De solvabiliteit¹²²⁾ van de boerenleenbanken zal dan ook vooral worden bepaald door de onbeperkte aansprakelijkheid der leden. Aan deze aansprakelijkheid kan echter weinig waarde worden gehecht, omdat bij economisch ongunstige omstandigheden in de landbouw ook de draagkracht der leden afneemt. Daarbij komt, dat aan het verlenen van krediet op borgstelling het gevaar kleeft, dat de debiteuren borg voor elkander zijn. Dit kan in een depressie tot een „sneeuwbalwerking” aanleiding geven.

Het kan niet worden ontkend, dat in deze kritiek een kern van waarheid schuilt. In de praktijk hebben deze aan het Nederlandse landbouw-kredietwezen verbonden gevaren echter niet tot moeilijkheden aanleiding

¹²⁰⁾ Deze laatste bezigheid heeft thans hoofdzakelijk nog betekenis bij de seizoenfinanciering. Overigens blijft de potentiële mogelijkheid tot overheveling van gelden altijd van betekenis.

¹²¹⁾ Vergelijk het jaarverslag 1925/26 van de Nederlandse Bank, blz. 25 en H. W. C. Bordenijk, „Leerboek der Landhuishoudkunde”, deel II, Haarlem 1938, blz. 263/264.

¹²²⁾ Zie voor deze begrippen Hoofdstuk IV.

gegeven. De verklaring hiervan dient men in hoofdzaak in drie factoren te zoeken. In de eerste plaats moet erop worden gewezen, dat de landbouwkredietbanken door een goed en voorzichtig beleid ten aanzien van liquiditeit en solvabiliteit hebben gewaakt tegen het actueel worden van potentieel aanwezige gevaren. Daarnaast is op indirecte wijze een gunstige invloed uitgegaan van de maatregelen, die de overheid in economisch moeilijke perioden heeft getroffen. Zo zullen de landbouwcrisismaatregelen in de jaren dertig via hun ondersteunende werking bij de boer zeker een gunstige invloed op de boerenleenbanken hebben gehad. In de derde plaats moet erop worden gewezen dat de landbouw in ons land een grotere verscheidenheid van produktierichting vertoont dan ogenschijnlijk het geval is. Onder de cliënten van de boerenleenbanken bevinden zich veehouderijbedrijven, akkerbouwbedrijven, tuinbouwbedrijven, gemengde bedrijven, boomkwekerijen, aan- en verkoopcoöperaties, zuivelfabrieken, coöperatieve suikerfabrieken, enz. Risicospreiding is hierdoor wel degelijk mogelijk. Bovendien kan nog worden opgemerkt, dat zowel de verminderde betekenis van de persoonlijke borgtocht bij de kredietverstrekking, als de aanwezigheid en werking van het eerder besproken Borgstellingsfonds voor de Landbouw in beginsel een stabiliserende werking op het agrarische kredietverkeer uitoefenen.

Wij zijn daarom van mening, dat zolang een voorzichtig beleid door de boerenleenbankinstellingen wordt gevoerd en de overheid niet passief bij een depressie zal toezien, geen vrees voor moeilijkheden bij het coöperatieve landbouwkredietwezen behoef te bestaan. Dit is voor de financiering van de landbouw van bijzonder belang, omdat juist de boerenleenbanken door de verschaffing van kortlopend krediet (krediet in lopende rekening) en middellang krediet¹²³⁾ (het z.g. voorschot, waarvan de gemiddelde looptijd ongeveer 7 jaar bedraagt) ter financiering van de levende en dode inventaris, in een essentiële behoefte van de landbouw voorzien en een leemte hebben opgevuld, die eertijds in de agrarische kredietvoorziening van Nederland bestond.

Het verschaffen van het zogenaamde grondkrediet is vooral tot het terrein van particuliere personen en institutionele beleggers blijven behoren. In verband met de grote liquiditeit der boerenleenbanken in de jaren na de oorlog zijn deze zich echter wel in sterkere mate in de richting van het grondkrediet gaan begeven, zodat men bij hypothecaire leningen thans wel gaat tot een looptijd van 40 jaar, voorzover de liquiditeit dit toestaat. De institutionele beleggers plegen vooral de grote beleggingsposten te nemen, terwijl de kleinere posten die voor deze beleggers minder aantrekkelijk zijn, meer naar de boerenleenbanken afvloeien.

Dank zij de gedecentraliseerde organisatie heeft iedere boerenleenbank een klein, overzichtelijk werkgebied. Hierdoor wordt een op de eisen van

¹²³⁾ In kringen van het landbouwkredietwezen pleegt men onder kredieten uitsluitend kredieten in lopende rekening te verstaan. Daarnaast onderscheidt men dan voorschotten, welke als regel een langere looptijd bezitten en in termijnen aflosbaar zijn. Wij gebruiken het woord krediet in ruimere betekenis en verstaan er dus onder zowel kredieten in lopende rekening als voorschotten.

het landbouwbedrijf afgestemde kredietverstrekking vergemakkelijkt. Voor de voorschotten wordt een aflossingsschema vastgesteld dat past bij het kredietnemende bedrijf. Vervroegde aflossing is daarbij te allen tijde mogelijk zonder dat extra rente betaald behoeft te worden. Voorts is een belangrijke omstandigheid, dat de boerenleenbanken naar verhouding goedkope kredieten kunnen verstrekken. Enerzijds is dit een gevolg van de lage exploitatiekosten — de afwezigheid van luxueuze bankgebouwen en het veelal niet bezoldigen van leden van de Raad van Toezicht en het Bestuur — en anderzijds van het ontbreken van winststreven.¹²⁴⁾ Het verschil tussen de creditrente op spaargelden en de debetrente op uitgaande gelden is hierdoor zelden groter dan 1 à 1½ %.

De door boerenleenbanken voor kredieten in lopende rekening en voor voorschotten in rekening gebrachte rente vertoont in het algemeen slechts kleine verschillen. Bij de boerenleenbanken, welke lid zijn van de Coöperatieve Centrale Raiffeisenbank bedroeg de rente voor kredieten in lopende rekening in 1955 bijvoorbeeld 3¾ % à 4¼ % tegen 3½ % à 4 % voor voorschotten. Dit betekent derhalve een verschil van gemiddeld ongeveer ¼ %. Blijkens inlichtingen van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank Eindhoven brachten de bij deze instelling aangesloten boerenleenbanken in hetzelfde jaar voor voorschotten, voor zover gedekt door courant hypotheccair onderpand 3¾ % rente in rekening. Voor de overige hypotheccaire voorschotten, alsmede borgtochtvoorschotten en voorschotten tegen andere zakelijke zekerheid, was de rente hoger gesteld en wel op 4 %.¹²⁵⁾ Voor rekening-courantkrediet werd echter ook 4 % in rekening gebracht.

Een gering verschil tussen de rente voor kort en lang krediet kan de tendens oproepen kort krediet te gebruiken waar lang krediet uit liquiditeitsoverwegingen voor de boer de voorkeur zou verdienen. Aan rekening-courantkrediet is immers boven het voorschot het voordeel verbonden, dat het hierdoor beschikbaar komende vermogen zich tot aan het toegestane maximum volkomen aanpast aan de verwachte en onverwachte schommelingen in de vermogensbehoefte van het kredietnemende bedrijf. Het krediet in lopende rekening laat altijd de mogelijkheid open tijdelijk overtollige geldmiddelen voor tijdelijke schuldaflossing te gebruiken, teneinde op deze wijze rentekosten te ontgaan. Aan verstrekking van rekening-courantkrediet is de eis verbonden, dat de rekening ten minste éénmaal per jaar een saldo nihil dan wel een creditsaldo aanwijst. Hiermede beoogt men juist te voorkomen, dat langdurige vermogensbehoeften met rekening-courantkrediet zouden worden gefinancierd. Deze bepaling wordt echter als regel soepel toegepast.

Alle kredieten — ook de „vaste” voorschotten — der boerenleenbanken zijn met drie maanden opzegbaar; de betekenis van deze bepaling moet vooral worden gezien in de mogelijkheid voor de boerenleenbank de

¹²⁴⁾ Statutair is vastgesteld, dat voor zover winst wordt behaald, deze moet worden gereserveerd.

¹²⁵⁾ De beheerders van de aangesloten boerenleenbanken kunnen in overleg met de Centrale Boerenleenbank differentiatie in de rente brengen, indien plaatselijke omstandigheden hiertoe aanleiding geven.

rente zo nodig aan te passen aan de ontwikkeling van de rentevoet. Indien de kredietnemende boeren zich aan hun verplichtingen houden, behoeven zij, evenmin als bij leningen van institutionele beleggers, bevreesd te zijn door opvraging van het krediet voor de noodzaak te staan elders de kredietbehoefte te dekken. De wijze van organisatie — de boerenleenbank is een vereniging van belanghebbende boeren — en het liquiditeitstoezicht door de centrale boerenleenbanken vormen voor de kredietnemende boeren een waarborg tegen het potentiële gevaar van opzegging van een krediet.

Om een indruk te geven van de omvang, waarin de plaatselijke boerenleenbanken voorschotten en kredieten in lopende rekening verstrekken, is het volgende overzicht opgesteld.

Tabel 18 *Voorschotten en debetsaldi in rekening-courant van de plaatselijke boerenleenbanken*¹⁾

Ultimo	Totaalbedrag aan voorschotten en debetsaldi in R.C.			Debetsaldi in R.C. in 0/0 v/d som van voorschotten en debetsaldi in R.C.		Totaalbedrag aan voorschotten en debetsaldi in R.C. in 0/0 van de toevertrouwde gelden	
	groep Utrecht (mln gld)	groep Eindhoven (mln gld)	boerenleenbanken tezamen (mln gld)	groep Utrecht	groep Eindhoven	groep Utrecht	groep Eindhoven
1	2	3	4	5	6	7	8
1930	278	74	352	45	33	73	51
1935	252	64	316	40	32	73	52
1940	239	50	289	32	24	63	39
1946	134	24	158	56	44	10	4
1950	376	100	476	51	37	30	18
1951	453	139	592	45	32	37	23
1952	499	151	650	42	27	37	23
1953	529	176	705	40	23	35	25
1954	608	218	826	39	23	38	27
1955	712	268	980	38	21	40	30

¹⁾ Zie ons artikel: „De ontwikkeling van de landbouwcredietinstellingen in Nederland“, verschenen in „De Economist“ van september 1953, blz. 593 en 594. De cijfers zijn exclusief voorschotten van publiekrechtelijke lichamen, daar deze meer als beleggingen zijn te beschouwen. De rente over het lopende jaar is in de bedragen begrepen. De vermelde cijfers bevatten ook de bedragen voor de beide zuivelbanken.

In de vermelde cijfers zijn kredieten begrepen die aan land- en tuinbouwers en aan landbouwcoöperaties zijn verstrekt, alsmede de kredieten aan middenstanders ten plattelande. Bij de kredietorganisatie Eindhoven stond ult^o 1955 68 % van de voorschotten¹²⁶⁾ bij boeren en tuinders uit. Voor uitstaande kredieten in lopende rekening bedroeg dit 52 %. De boerenleenbankorganisatie Utrecht publiceert deze gegevens niet. Wel kon uit verstrekte gegevens worden afgeleid, dat bij natuurlijke per-

¹²⁶⁾ Exclusief voorschotten aan gemeenten en waterschappen.

sonen tezamen (dus met inbegrip van niet-boeren) 83 % der voorschotten uitstond.¹²⁷⁾

Het merendeel van de uitstaande bedragen bestaat, althans op de ultimo, uit voorschotten. Wanneer een momentopname zou worden gemaakt op andere tijdstippen van het jaar — bijvoorbeeld april in de weidestrecken en augustus in de akkerbouwgebieden, zou vermoedelijk een groter aandeel van rekening-courantsaldi blijken.

De groep Eindhoven blijkt een kleiner deel van de toevertrouwde gelden in de vorm van voorschotten en debetsaldi te hebben uitgezet, dan de groep Utrecht. Voorts illustreert tabel 18 hoe na de Tweede Wereldoorlog een veel kleiner deel der toevertrouwde gelden een kredietbestemming heeft gekregen dan voordien. De liquiditeitspositie van de lokale banken is hierdoor sinds de jaren '30 gunstiger geworden. Sinds 1946 ontwikkelt het kredietuitzettingspercentage zich ten gevolge van de toegenomen kredietvraag ten plattelande weer in stijgende lijn.

Over de criteria, die door de boerenleenbanken worden aangelegd met betrekking tot de vraag in welke gevallen boeren en tuinders voor krediet in aanmerking komen, lezen wij bij Schröder¹²⁸⁾: „... de persoonlijke kredietwaardigheid van de aanvrager, zijn kunde, arbeidzaamheid en moraliteit moeten naast de verwachte mogelijkheid om uit de opbrengst van het bedrijf zijn verplichtingen te kunnen voldoen, de grondslagen zijn voor de kredietverlening. De te stellen zekerheid, hoewel onmisbaar, komt bij de beoordeling in de tweede plaats. Het verstrekken van voorschotten of kredieten alleen op grond van de gestelde zekerheid, zonder dat in de persoon van de aanvrager zelf voldoende vertrouwen kan worden gesteld, noch verwacht kan worden dat de opbrengst van het bedrijf voldoende zal zijn om aflossing en rente te voldoen, is niet in het uiteindelijke belang van de betrokkenen, dus in strijd met het karakter van onze boerenleenbanken”. Uit deze passage blijkt, dat bij de kredietwaardigheidsbeoordeling groot gewicht wordt toegekend aan de persoon van de kredietaanvrager en aan de economie van het bedrijf waarvoor krediet wordt gevraagd.

Dit neemt niet weg, dat van de kant van de boeren meer dan eens het bezwaar is geopperd, dat men voor op zichzelf bedrijfseconomisch verantwoorde kredietaanvragen niet altijd bij de boerenleenbanken terecht kan, met name wanneer de vereiste zekerheidsstelling ontbreekt. Er komen vanzelfsprekend tussen de plaatselijke boerenleenbanken verschillen voor in de soepelheid waarmede krediet wordt verstrekt; een feit is echter, dat het boerenleenbankwezen in verband met zijn bijzondere constructie op goede zekerheidsstelling voor zijn kredieten is gesteld. Een gunstige be-

¹²⁷⁾ De boerenleenbanken, aangesloten bij de centrale te Eindhoven hadden eind 1955 9 % voorschotten bij landbouwcoöperaties en verenigingen uitstaan. Voor de groep Utrecht bedroeg dit 13 %. Onder de debetsaldi in lopende rekening nemen de landbouwcoöperaties een veel grotere plaats in; voor de groep Eindhoven is het percentage 35 en voor de groep Utrecht 48.

¹²⁸⁾ H. H. Schröder: „Algemene voorlichting bestemd voor functionarissen van Coöperatieve Boerenleenbanken aangesloten bij de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Bank te Utrecht” (1955), blz. 17. De overige boerenleenbanken aangesloten bij de Centrale te Eindhoven stellen zich op een gelijk standpunt.

oordeling van de vakbekwaamheid en moraliteit van de boer en een goede „earning power” van diens bedrijf zijn weliswaar noodzakelijke voorwaarden voor kredietverschaffing, doch geen voldoende voorwaarden. Statutair is immers bepaald, dat voorschotten en rekening-courantkredieten slechts mogen worden verleend tegen door het bestuur voldoende geachte persoonlijke of/en zakelijke zekerheid. Blanco kredietverlening is dan ook niet mogelijk.¹²⁹⁾ Wel biedt de boerenleenbankorganisatie van Eindhoven voor kleine kredietbedragen van f 500 à f 1000 — zg. overbruggingskredieten — een faciliteit. In 1948 heeft men namelijk in de statuten de bepaling opgenomen, dat als blanco uitleningen niet worden beschouwd, kredieten aan leden ter instandhouding en verbetering van hun landbouwbedrijf, indien deze leden alle ontvangsten betreffende het bedrijf laten lopen over de lopende rekening waarop het krediet wordt geadministreerd, een en ander echter slechts voor zover zij in verband met hun vermogenspositie voor een dergelijk krediet in aanmerking komen.¹³⁰⁾ Ten behoeve van bestaande rekeninghouders, die alle inkomsten over de bank laten lopen, stelt men hiermede de mogelijkheid open tot beperkte overschrijding van een krediet dat men reeds geniet. De bank kan dit doen, omdat zij zich door de koppeling aan het rekening-courantverkeer gedekt weet door de zekerheid dat deze overschrijding weer kan worden afgeboekt uit de inkomsten die het bedrijf te wachten staan. Een andere faciliteit ten aanzien van de zekerheidsstelling bieden de boerenleenbankorganisaties in de kredietgaranties door speciale waarborgfondsen: het Onderling Waarborgfonds Afdeling C van de Coöperatieve Centrale Raiffeissen-Bank en het Garantiefonds voor Land- en Tuinbouw van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank.¹³¹⁾

Bij de kredietwaardigheidsbeoordeling wordt door de boerenleenbanken zelden overlegging van balansen en resultaten-rekeningen verlangd. Vele kassiers vertrouwen bij de beoordeling van een kredietaanvraag op hun lokale kennis van de boer en zijn bedrijf, alsmede op de aard en omvang van de gestelde zekerheden. Uitzonderingen komen echter stellig voor. Wil een kredietnemer in aanmerking komen voor een garantie van het Onderling Waarborgfonds Afdeling C van de Centrale Boerenleenbank te Utrecht, dan moet de kredietnemer aangesloten zijn bij een erkend landbouwboekhoudbureau. Betreft het kredieten van betekenis dan wordt niet nagelaten de rapporten van het boekhoudbureau te doen overleggen. Voorts wordt door de boerenleenbanken in de Noordoostpolder, die zijn aangesloten bij de organisatie te Eindhoven reeds geruime tijd gebruik gemaakt van gegevens van landbouwboekhoudbureaus. Bovendien is gebleken, dat bij de groep Eindhoven de toekenning van de z.g. „overbruggingskredieten” o.m. afhankelijk wordt gesteld van een „redelijke” vermogenspositie.

¹²⁹⁾ De kredietorganisatie te Utrecht overweegt een statutenwijziging die ongedekte kredietverschaffing voor kleine bedragen — gedacht wordt aan bedragen tot f 3000,— per persoon — open zal stellen.

¹³⁰⁾ Zie artikel 49 lid 2 van de statuten der boerenleenbanken van de groep Eindhoven. Vergelijk „Maandelijkse Mededelingen” van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank Eindhoven, oktober 1951, blz. 8320—8322.

¹³¹⁾ Zie ook bladzijde 138/139.

Uit enkele recente publicaties van de boerenleenbankorganisaties blijkt, dat de belangstelling voor balansen en resultatenrekeningen als hulpmiddel bij de beoordeling van de kredietwaardigheid groeiende is. In „De Raiffeisen-Bode” van augustus 1955 kan men lezen, dat inzage van jaarstukken geen regel is. „Niettemin”, zo vermeldt het blad, „zouden wij aan de boerenleenbanken ernstig in overweging willen geven dit te doen, aangezien men hierdoor beter in staat is de financiële positie van de aanvrager te beoordelen. Voor aanvragen om voorschot of crediet voor bedragen boven de f 25.000 voere men deze regel in. Slechts indien de dekking bestaat uit hypotheek op courante (d.w.z. gemakkelijk realiseerbare) onderpanden of uit andere zakelijke zekerheid en de waarde van de gestelde zekerheid niet mede afhankelijk is van de gang van zaken in het krediet of voorschot behoevende bedrijf, zou het overleggen van een balans achterwege kunnen blijven. In die gevallen, waarin men indertijd heeft gemeend bij de aanvragen van het voorschot of krediet inzage van een balans te moeten verlangen, verdient het aanbeveling door jaarlijkse overlegging van balans of accountantsrapport de gang van zaken bij het desbetreffende bedrijf te volgen”. Een accentwijziging blijkt ook uit een toespraak van de directeur van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank tot de Algemene Ledenvergadering. Spreker wijst erop „....dat de beheerders zich bij de beoordeling van de aanvraag niet meer alleen kunnen verlaten op de taxaties. Daarnaast komt een andere beoordelingswijze naar voren, nl. een bedrijfseconomische, waarbij wordt nagegaan de ontwikkeling van de eigen vermogenspositie van de kredietvrager in een reeks van jaren aan de hand van de exploitatieresultaten volgens de rapporten van de boekhoudbureaus”. Deze bedrijfseconomische beoordeling wordt onder meer wenselijk geacht vanwege het feit, dat in grotere mate dan vroeger kredieten worden verstrekt tegen eigendomsoverdracht van roerende zaken.¹³²⁾

Zekerheidsstelling is niettemin een onmisbare voorwaarde gebleven voor kredietverrijking van een boerenleenbank. Het lijkt ons dan ook nuttig op het aspect van de zekerheidsstellingen bij boerenleenbanken nog iets nader in te gaan.

Over het geheel genomen is de kredietverlening door boerenleenbanken tegen zakelijke zekerheid — in het bijzonder hypotheek — ten opzichte van de persoonlijke zekerheidsstelling — de borgtocht — meer op de voorgrond gekomen. Dit is voor een deel het gevolg geweest van de ontwikkeling van het stelsel van de krediethypotheek; de eigengeërfde boer helpt zich tegenwoordig eerder met een krediethypotheek, waarvan de kosten per saldo betrekkelijk laag zijn door de mogelijkheid van tijdelijke terugstorting, dan dat hij de hulp inroept van borgen. Daarnaast is van belang, dat tegenwoordig minder gemakkelijk personen zijn te vinden die borg willen staan. Afgezien hiervan leggen de boerenleenbanken echter vooral bij de grote kredietbedragen een voorkeur aan de dag voor zakelijke zekerheid boven borgtocht.

¹³²⁾ Zie „Maandelijkse Mededelingen” van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank Eindhoven, mei 1956, blz. 812/813.

Tabel 19 Aard der gestelde zekerheden van uitstaande boerenleenbankkredieten bij natuurlijke personen

Omschrijving	Jaar	Groep Utrecht						Groep Eindhoven					
		Voorschotten			Rekening-courant kredieten			Voorschotten			Rekening-courant kredieten		
		Hypo- theek	Borg- tocht	Diversen	Hypo- theek	Borg- tocht	Diversen	Hypo- theek	Borg- tocht	Diversen	Hypo- theek	Borg- tocht	Diversen
A. Aantal uitstaande voorschotten resp. kredieten in lopende rekening, gesplitst naar gestelde zekerheid, in % van het totale aantal uitstaande voorschotten, resp. kredieten in lopende rekening.	1950	64	36	.	.	.	.	58	40	2	42	53	5
	1951	67	33	.	.	.	.	62	36	2	43	52	5
	1952	67	33	.	.	.	.	66	33	1	43	49	8
	1953	68	32	.	.	.	.	67	33		46	54	
	1954	67	33	.	.	.	.	68	32		46	54	
	1955	65	35	.	.	.	.	68	32		49	51	
B. Bedrag der uitstaande voorschotten resp. kredieten in lopende rekening in % van het totaal uitstaande bedrag aan voorschotten, resp. kredieten in lopende rekening.	1950	88	14	.	.	.	.	82	16	2	64	32	4
	1951	87	13	.	.	.	.	86	13	1	65	32	3
	1952	87	13	.	.	.	.	88	11	1	64	32	4
	1953	88	14	.	.	.	.	88	12		65	35	
	1954	85	15	.	.	.	.	86	14		64	36	
	1955	83	17	.	.	.	.	85	15		70	30	
C. Gemiddeld uitstaand bedrag aan voorschotten resp. kredieten in lopende rekening gesplitst naar gestelde zekerheid (in gld.).	1950	4.700	1.300	.	.	.	.	4.300	1.200	2.000	5.000	2.000	2.700
	1951	5.100	1.500	.	.	.	.	4.800	1.200	2.400	4.600	1.900	2.200
	1952	5.300	1.600	.	.	.	.	4.900	1.300	2.400	4.400	2.000	1.300
	1953	5.300	1.800	.	.	.	.	5.100	1.500		4.400	2.100	
	1954	5.600	2.000	.	.	.	.	5.600	1.900		4.500	2.200	
	1955	6.100	2.200	.	.	.	.	6.100	2.300		4.900	2.000	

Tabel 19 geeft een indruk van de betekenis van de verschillende zekerheidsvormen bij de kredieten, die de boerenleenbanken hebben uitstaan.

Naar aantallen gerekend zijn de borgtochtkredieten van groter belang dan naar bedragen gemeten, hetgeen het gevolg is van de relatief kleine omvang der borgtochtkredieten.¹³³⁾

Het merendeel der vermogensverstrekkingen door boerenleenbanken geschiedt tegen zakelijke zekerheid. Daarbij worden als voornaamste onderpanden aanvaard: hypotheek op grond en gebouwen, effecten, hypothecaire vorderingen, polissen van verzekering en soms eveneens niet-hypothecaire geldvorderingen, veestapel en werktuigen (eigendomsoverdracht tot zekerheid, doch dan meestal slechts als aanvullende zekerheid). In sommige gevallen geven speciale fondsen van de centrale boerenleenbanken een kredietgarantie, terwijl, zoals wij hebben gezien, sinds enige jaren ook kredietgaranties van gespecialiseerde instellingen zoals het Borgstellingsfonds voor de Landbouw als zekerheidsstellingen voor de boerenleenbanken dienst doen.

Aan verschillende van bovengenoemde zekerheidsstellingen is in § 4 reeds een algemene beschouwing gewijd. In het nu volgende wordt aangegeven, hoe in het bijzonder de boerenleenbanken van genoemde zekerheidsstellingen gebruik maken:

a. Grond en gebouwen

Op deze activa kan tot $\frac{2}{3}$ van de getaxeerde waarde hypothecair krediet worden verkregen. Alleen in die gevallen, dat nog andere zekerheid wordt gesteld, zal het krediet het tweederde gedeelte van de getaxeerde waarde der onroerende goederen te boven kunnen gaan. Bij de taxatie van de waarde wordt rekening gehouden met de prijzen, die door de grondkamers worden aanvaard. De boerenleenbanken beperken zich in hoofdzaak tot eerste hypotheek, omdat een tweede hypotheekhouder groter gevaar loopt een eventuele waardedaling van het onderpand te moeten opvangen.

Pachters, die onroerende goederen hebben gebouwd, kunnen deze slechts tot zekerheid stellen ingeval recht van opstal of recht van erfpacht is verkregen. In alle andere gevallen is alleen de eigenaar in staat tot kredietverkrijging tegen zekerheid van het eventueel door de pachters gebouwde. Veelal wordt op deze activa niet meer dan tot $\frac{2}{3}$ van de getaxeerde waarde krediet verstrekt. Daarbij wordt de aflossing zo geregeld, dat het verleende voorschot of krediet zal zijn afgelost op het tijdstip, dat het zakelijk recht van de pachter zal zijn geëindigd.

Op het recht van beklemming, dat hoofdzakelijk in de provincie Groningen voorkomt, kan in beginsel tot $\frac{2}{3}$ van de verkoopwaarde een lening worden verkregen.

b. Effecten

Volgens de statutaire bepalingen der boerenleenbanken kunnen op officieel genoteerde obligaties van publiekrechtelijke lichamen of door

¹³³⁾ Het blad „Maandelijkse Mededelingen” van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank Eindhoven, april 1956, vermeldt op blz. 748, dat bij borgtochtvoorschotten een bedrag van f 10.000 niet spoedig zal worden overschreden.

deze gegarandeerde fondsen tot 80 % van de koerswaarde leningen worden verkregen. Het is evenwel ook mogelijk andere effecten in onderpand te geven, doch dan is de goedkeuring van de centrale boerenleenbank voor het hierop te verlenen krediet vereist.¹³⁴⁾ Als regel wordt het kredietpercentage dan echter lager gesteld dan voor de hiervoor bedoelde officieel genoteerde obligaties en wel doorgaans op 50 à 70 %. Het komt slechts zelden voor, dat aandelen van coöperaties als onderpand van leningen worden aanvaard. In verband met de leveringsplicht en de aansprakelijkheid van de ledenaandeelhouders van een coöperatie zijn deze aandelen als onderpanden minder geschikt. In sommige gevallen zouden deze aandelen ten hoogste als aanvullende zekerheid kunnen dienen.

c. Hypothecaire vorderingen

Deze komen als onderpand vrij veel voor. Vorderingen gedekt door hypotheek kunnen tot 90 à 100 % als zekerheid voor een lening dienen, mits het krediet niet $\frac{2}{3}$ van de waarde van het onderpand, dat voor die vorderingen is gesteld, zal overschrijden en de vordering gemakkelijk realiseerbaar en dus op korte termijn opzegbaar is.

d. Verzekeringspolissen

Als onderpand komen alleen verzekeringspolissen in aanmerking waarvan vaststaat, dat te eniger tijd (hetzij bij leven, hetzij bij overlijden van de verzekerde) het verzekerde vermogen zal worden uitbetaald. Lijfrentepolissen en polissen van risicoverzekeringen komen niet in aanmerking. In steeds meer gevallen worden levensverzekeringspolissen als onderpand voor een kredietverlening gebruikt. Op deze polissen wordt door boerenleenbanken tot 80 à 100 % der afkoopwaarde krediet verstrekt. Voor zover men overwaarde eist, doet men dit met het oog op eventuele achterstallige rente en kosten van invordering.

e. Niet-hypothecaire vorderingen

Deze kunnen alleen tot onderpand van een lening dienen, indien de vorderingen van goede kwaliteit zijn. In dit geval treedt de debiteur van de verpande vorderingen eigenlijk als borg voor de geldnemer van de bank op. Op onderpand van zulk een vordering kan ten hoogste tot ongeveer 60 % geld worden opgenomen.

Een op de zekerheidsstelling gelijkende figuur is de cessie van vorderingen. Bij cessie wordt de eigendom van de vordering aan de kredietgever overgedragen, terwijl bij verpanding de kredietnemer eigenaar blijft. Zo kan bijvoorbeeld de veehouder melkgelden en de tuinder veilinggelden aan de bank cederen.¹³⁵⁾ Indien cessie van de veilinggelden de

¹³⁴⁾ Bij de groep Eindhoven is altijd goedkeuring door de centrale boerenleenbank vereist voor kredietbedragen groter dan f 3000,—.

¹³⁵⁾ Bij het als zekerheid fungeren van veilinggelden en melkgelden kan juridisch eigenlijk niet van cessie worden gesproken, omdat cessie van toekomstige vorderingen niet mogelijk is, tenzij deze vorderingen ontstaan uit een reeds bestaande rechtsverhouding. In feite geschiedt de zekerheidsstelling dan ook door het geven van een volmacht aan de veiling of de fabriek om de bedoelde gelden aan de bank over te maken. Aangezien een dergelijke volmacht te allen tijde herroepbaar is en bij overlijden vervalt, zal deze vorm van zekerheid vrijwel nooit als uitsluitende zekerheid worden aanvaard.

enige zekerheid vormt, wordt het krediet bij de landbouwkredietorganisatie te Eindhoven als regel niet hoger gesteld dan 15 à 20 % van het in het voorafgaande seizoen geveilde bedrag. Bij de organisatie te Utrecht gaat men hierbij tot 20 à 25 %, echter steeds met gehele of gedeeltelijke garantie van het Onderlinge Waarborgfonds Afdeling C van de Centrale Bank; aan bloembollenkwekers worden wel overbruggingskredieten verstrekt tot 60 % van hun vorderingen op exporteurs.

Vorderingen, die een kredietvrager op de Cultuurtechnische Dienst heeft in verband met subsidiëring van een landverbetering kunnen onder bepaalde omstandigheden eveneens worden gecedeerd.

f. Veestapel en andere roerende goederen

Men kan vee, inventarisstukken, of geogste produkten niet als onderpand aanbieden, omdat, zoals wij reeds hebben gezien, de onderpanden volgens de wet uit de macht van de pandgever moeten worden gebracht, hetgeen hem de uitoefening van het bedrijf onmogelijk zou maken. Men behelpt zich in de praktijk met geldverstrekking tegen eigendomsoverdracht tot zekerheid; de eigendom gaat aan de bank over, doch deze geeft de goederen in bruikleen terug. Daarbij gaat men niet hoger dan tot een krediet van 25 à 50 % van de waarde van de veestapel en dan nog slechts als aanvullende zekerheid naast andere onderpanden of borgstelling. Dit zelfde geldt eveneens voor de dode inventaris, zoals trekkers en andere grote machines. Deze lage onderpandswaarde is het gevolg van het feit, dat de eigendomsoverdracht tot zekerheid de kredietverstreckende bank slechts een matige waarborg verschaft. Wanneer een debiteur het onder zijn berusting gebleven goed zou verkopen aan een te goeder trouw zijnde derde, kan de bank wel de debiteur aanspreken, doch het zal dan veelal twijfelachtig zijn of zij de waarde van het onderpand ten volle gerealiseerd krijgt.

Indien landbouwprodukten, zoals aardappelen, granen, zaaizaad en pootgoed, bij een derde zijn opgeslagen (bijvoorbeeld aardappelen bij een pootaardappelbewaarplaats), wordt wel krediet verstrekt tegen overdracht van deze produkten, al dan niet met aanvullende zekerheid of garantie van het Onderling Waarborgfonds, Afdeling C van de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Bank te Utrecht.

g. Kredietgaranties door speciale boerenleenbankfondsen, zelfstandige fondsen en de overheid

De centrale boerenleenbanken hebben fondsen in het leven geroepen — het Onderling Waarborgfonds Afdeling C van de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Bank en het Garantiefonds voor Land- en Tuinbouw van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank — die ten behoeve van kredietvragende boeren aanvullende zekerheid bieden in de vorm van een kredietgarantie.

Het Garantiefonds van de Centrale te Eindhoven wordt in hoofdzaak ingeschakeld bij „bijzondere kredietverleningen” in de Noordoostpolder en bij kredieten, verstrekt onder gedeeltelijke garantie van het Borg-

stellingsfonds voor de Landbouw en de Waarborginstituten voor de Tuinbouw. Dit fonds wordt als regel niet ingeschakeld bij kredieten tegen fiduciaire eigendomsoverdracht tot zekerheid, cessie van melkgelden, veilinggelden, e.d. De Centrale te Utrecht stelt zich echter op het standpunt dat het Onderling Waarborgfonds Afdeling C bij deze kredieten wel dient te worden ingeschakeld ter bescherming van de belangen van de boerenleenbank. Schröder¹³⁶⁾ vermeldt, dat de garanties van dit Waarborgfonds in hoofdzaak betrekking hebben op kredieten „ten behoeve van bedrijven, die wel levensvatbaar zijn, doch waarbij niet die zekerheid kan worden gesteld, welke op grond van de statuten van de boerenleenbanken nodig is. Wij noemen b.v. de overdracht van levende of dode inventaris, verpanding van tegoed op ledenrekening, overdracht van bloembollenkraam, cessie van veilinggelden. Waar deze zekerheden alleen onvoldoende moeten worden geacht, kan als aanvullende zekerheid vaak een garantie van de meergenoemde afdeling C. worden gegeven”. Voor posten die door het Waarborgfonds Afdeling C worden gegarandeerd, wordt over het volle kredietbedrag $\frac{1}{4}$ % rente extra in rekening gebracht. Aangezien het Waarborgfonds doorgaans slechts tot 50 % van het verstrekte bedrag garant is, wordt dus voor de garantie $\frac{1}{2}$ % rente extra berekend.

In 1955 hadden bovengenoemde fondsen voor respectievelijk f 5.500.000 en f 450.000 aan garanties uitstaan.

Naast garanties van deze boerenleenbankfondsen worden ook kredietgaranties van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw, de provinciale Waarborgfondsen voor de Tuinbouw en het Waarborginstituut voor de Veenstreek (eveneens ten behoeve van de tuinbouw) als zekerheidsstelling aanvaard.

De bijzondere plaats van de boerenleenbanken in de land- en tuinbouw heeft ertoe geleid, dat zij bij de verzorging van bijzondere financieringen plegen te worden betrokken. Wij denken bijvoorbeeld aan kredietverlening aan oorlogsslachtoffers, waarbij de overheid voor een groot deel garant was. Een meer recent voorbeeld biedt de kredietregeling in het kader van de waterschade in 1954. De landbouwers, die meer dan $\frac{1}{3}$ van de normale opbrengst ten gevolge van de wateroverlast hadden verloren (vooral in Noordoost-Overijssel en het aangrenzende gebied van Drente) konden aan bedrijfsvermogen worden geholpen, waarbij de overheid voor kredieten met een aflossing gedurende ten hoogste 10 jaar, de aflossing en rente garandeerde en voorts een deel van de rentelast van het overbruggingskrediet overnam, voor zover deze hoger was dan 2 % per jaar. Een ander voorbeeld is het krediet aan pioniers in de Noordoostpolder, dat eveneens onder gedeeltelijke garantie van de Staat wordt verstrekt.

Borgstellingen van instellingen zoals het Borgstellingsfonds voor de Landbouw of de speciale waarborgfondsen van een centrale boerenleenbank vertonen gelijkenis met kredietverzekeringen; zij verschaffen de boerenleenbanken een extra waarborg, dat de hoofdsom zal worden terugontvangen en vergroten daardoor hun actieradius in de landbouw,

¹³⁶⁾ (Zie noot 128) bladzijde 100/101.

omdat zij nu in beginsel meer kredietnemers kunnen bereiken, dan vóór het in werking treden van deze fondsen het geval was.

Wij zijn hiermede gekomen aan het slot van onze bespreking van de boerenleenbanken. Stellig kan de conclusie worden getrokken, dat de Nederlandse landbouw in de boerenleenbanken een waardevol kanaal bezit, waarlangs een deel van de besparingen van het platteland in de vorm van krediet naar landbouwbedrijven kan stromen.

Opvulling van de leemte die het kredietwezen aan het einde van de 19e eeuw vooral op het gebied van het bedrijfskrediet vertoonde, was een onmisbare voorwaarde voor een doelmatiger bedrijfsvoering in de landbouw. Deze voorwaarde is door de boerenleenbanken vervuld tot heil van de Nederlandse boeren en tuinders.

HOOFDSTUK III

DE VERMOGENSBESTANDDELEN, KWANTITATIEF BESCHOUWD

§ 1. INLEIDING

Nu wij ons in hoofdstuk I een beeld hebben gevormd van de vermogensbehoefte op landbouwbedrijven en in hoofdstuk II hebben nagegaan, hoe men in deze bedrijfstak in het algemeen aan de geldmiddelen ter dekking van de behoeften kan komen, rijst de vraag hoe in werkelijkheid in de vermogensbehoeften is voorzien. Het is deze vraag naar de financiële structuur die ons in dit hoofdstuk zal bezighouden.

De financiële opbouw van landbouwbedrijven wordt door vele economische factoren beïnvloed. Zo zijn de rentabiliteit, de plaatshebbende investeringen en schuldaflossingen, de ontwikkeling van het prijspeil en de privé-opnamen voor de ontwikkeling der financiële structuur van belang. Deze is dan ook voortdurend aan veranderingen onderhevig. Het feitenmateriaal ontbreekt echter om deze veranderingen op de voet te kunnen volgen. In dit hoofdstuk moet daarom in hoofdzaak worden volstaan met een analyse van een momentopname in het voorjaar van 1952. Daarbij wordt gebruik gemaakt van een eerder door ons verricht onderzoek, waarvan de resultaten zijn gepubliceerd in een in 1954 verschenen L.E.I.-rapport, getiteld: „De financiële positie van landbouwbedrijven in Nederland”. In dit hoofdstuk worden slechts enkele algemene gegevens vermeld. Voor uitvoeriger gegevens zij verwezen naar genoemd rapport. Op enkele onderdelen — bijvoorbeeld bij de behandeling van het eigen vermogen — zijn in deze studie daarentegen gedetailleerder gegevens opgenomen dan in het genoemde L.E.I.-rapport is geschied.

Ten einde over de ontwikkeling van het eigen vermogen sinds 1952 een globale uitspraak te kunnen doen, is met de hulp van landbouwboekhoudbureaus een kleine enquête uitgevoerd met als peildatum voorjaar 1955.

§ 2. DE OVER 1952 BESCHIKBARE GEGEVENS

Door middel van een enquête waaraan door landbouwboekhoudbureaus is medegewerkt, zijn balanscijfers verkregen van 5085 landbouwbedrijven met een bedrijfsgrootte variërende tussen 4 en 100 ha. Deze bedrijven zijn als volgt over de groepen van landbouwgebieden verdeeld:

Tabel 20 *Aantal onderzochte landbouwbedrijven per groep van landbouwgebieden ¹⁾*

Landbouwbedrijven gelegen in	Aantal onderzochte bedrijven per gebied		
	absolute santallen	In % van het totale aantal onderzochte bedrijven	In % van het aantal bedrijven ³⁾ tussen 4 en 100 ha volgens landbouw- telling 1950
1	2	3	4
Zeekleigebieden . . .	1128	22,2	5,6
Rivierkleigebieden . . .	625	12,3	4,6
Weidegebieden . . .	1072	21,0	3,9
Zandgronden . . .	2061	40,5	2,6
Veenkoloniën ²⁾ . . .	79	1,6	1,5
Tuinbouwgebieden . .	120	2,4	5,6
Totaal	5085	100	3,4

¹⁾ Bij het onderscheiden van landbouwgebieden is de indeling van 1912 gevolgd.

²⁾ Het aantal onderzochte bedrijven in dit gebied is betrekkelijk klein, zodat bij het interpreteren van de uitkomsten voorzichtigheid moet worden betracht. Het grootste deel (71 bedrijven) is in het „Veen- en Zandgebied” van Drente gelegen.

³⁾ Uitsluitend bedrijven waarvan het hoofdberoep van de bedrijfsleider landbouwer is.

Er zijn uitsluitend landbouwbedrijven onderzocht. Wanneer wij in het hiernavolgende de aanduiding Tuinbouwgebieden zullen gebruiken, wordt dus niet gedoeld op tuinbouwbedrijven, doch op landbouwbedrijven die zijn gelegen in de gebieden, die men als de groep „Tuinbouwgebieden” aanduidt.

Ofschoon in de verschillende groepen van landbouwgebieden wel een bepaald bedrijfstype overheerst, valt de vermelde gebiedsindeling niet geheel samen met een indeling naar bedrijfstype. Dit moge uit onderstaand overzicht blijken.

Tabel 21 *Indeling van het aantal onderzochte bedrijven naar bedrijfstype (in % per groep van landbouwgebieden)*

Landbouwbedrijven gelegen in	Weidebedrijven ¹⁾	Gemengde- bedrijven ²⁾	Akkerbouw- bedrijven ³⁾
1	2	3	4
Zeekleigebieden	5	42	53
Rivierkleigebieden	15	82	3
Weidegebieden	85	13	2
Zandgronden	20	77	3
Veenkoloniën	—	6	94
Tuinbouwgebieden	89	7	4

¹⁾ Bedrijven met 0 - < 20 % bouwland.

²⁾ Bedrijven met 20 - < 80 % bouwland.

³⁾ Bedrijven met 80 - 100 % bouwland.

De verzamelde gegevens zijn ontleend aan fiscale boekhoudingen en omvatten zowel eigendommen en schulden binnen als buiten het bedrijf. Bij nadere beschouwing van de toegepaste waardering van grond en gebouwen, alsmede van de veestapel, leek het wenselijk de op deze activa betrekking hebbende bedragen te herzien, ten dele om gelijkheid in de waarderingsmaatstaven te brengen (i.c. voor de waardering van de veestapel), ten dele om de waarde van de onroerende goederen meer op de werkelijkheid af te stemmen. Bij de waardebepaling van de onroerende goederen heeft als maatstaf gegolden de verkoopwaarde, die de Grondkamers op de datum van balansafsluiting zouden hebben toegestaan. Dit heeft geleid tot een gemiddelde waarde per ha als in onderstaand overzichtje is vermeld. Naast deze cijfers zijn de gemiddelde verkoopprijzen van boerderijen vermeld in de jaren 1952 en 1955/56.

Tabel 22 *Gemiddelde waarde in guldens per ha van
grond en gebouwen*

Landbouwbedrijven gelegen in	Boekwaarde van grond en gebouwen van de onderzochte bedrijven ¹⁾	Verkoopprijzen van boerderijen ²⁾	
		1952	1955/56
1	2	3	4
Zeekleigebieden	2900	2700	4000
Rivierkleigebieden	3300	4030 ³⁾	4810 ³⁾
Weidegebieden	2500	2510	3420
Zandgronden	2400	2410	3570
Veenkoloniën	2500	2470	3630

¹⁾ Voor de berekening zijn uitsluitend bedrijven genomen groter dan 7 ha, die voor ten minste 50 % in eigendom worden geëxploiteerd. De gemiddelde waarde is met behulp van een steekproef bepaald.

²⁾ C.B.S. „Maandstatistiek van de Landbouw” juli 1954 en augustus 1956.

³⁾ Deze bedragen zijn aan de hoge kant, omdat zij vooral betrekking hebben op kleine bedrijven en bedrijven met fruitteelt. In ons onderzoek zijn geen tuinbouwbedrijven begrepen.

De vermelde boekwaarde van het onroerende goed der bij het onderzoek betrokken bedrijven, blijkt dus met de werkelijkheid in het jaar waarop het onderzoek betrekking heeft, vrij goed in overeenstemming te zijn. Inmiddels zijn de verkoopprijzen van boerderijen aanmerkelijk gestegen.

De waardering van de veestapel is gebaseerd op de gemiddelde marktprijzen van het vee in de verschillende gebieden.

Over het geheel genomen geven de verzamelde balanscijfers, mede door de hiervoor genoemde correctie, een goed beeld van de werkelijke bezittingen en schulden. Een uitzondering moet evenwel worden gemaakt voor de dode inventaris, waarvan de fiscale boekwaarde in de meeste gevallen belangrijk beneden de vervangingswaarde ligt als gevolg van vervroegde fiscale afschrijvingen en waardering volgens historische aanschaffingsprijzen. Ook met betrekking tot de veldinventaris was herwaardering moeilijk uitvoerbaar, zodat deze achterwege moest blijven. Over-

rigens wordt de waarde van de conclusies hierdoor nagenoeg niet aangetaast. Op veel bedrijven maken deze activa slechts een klein deel uit van de totale vermogensbehoefte. Voor zover het achterwege laten van deze activa wel van invloed is, zal de vermogenspositie overigens eerder te ongunstig dan te gunstig zijn voorgesteld, omdat verhoging van de actiefzijde van een balans gepaard gaat met een toeneming van zowel de absolute als de relatieve grootte van het eigen vermogen.

§ 3. AARD EN HERKOMST DER GEBRUIKTE FINANCIERINGSMIDDELEN

a. Het eigen vermogen

Om te kunnen vaststellen in welke mate een bedrijf van eigen en vreemd vermogen gebruik maakt, dienen deze vermogensbestanddelen in verband te worden gebracht met de vermogensbehoefte van het betreffende bedrijf. Als regel drukt men daartoe deze vermogensbestanddelen uit in een percentage van het balanstotaal. Dit is ook door ons geschied. Voor elk onderzocht bedrijf is het percentage eigen vermogen vastgesteld.

Bij dit kengetal dient evenwel een kanttekening te worden geplaatst in verband met het feit, dat de hoogte ervan mede wordt beïnvloed door de ouderdom van het produktieapparaat van de bedrijven waarvoor de percentages zijn berekend. Deze ouderdom is immers van invloed op de boekwaarde van de aan slijtage onderhevige produktiemiddelen en hierdoor tevens op het balanstotaal waarmee het nominale bedrag aan eigen vermogen wordt vergeleken. Als afschrijvingsgelden worden bestemd voor schuldaflissing, stijgt het % eigen vermogen bij toenemende ouderdom van het produktieapparaat en wel meer naarmate de aan slijtage onderhevige produktiemiddelen een groter deel uitmaken van het balanstotaal. Bij beoordeling van de financiële structuur van bedrijven is dan ook de ouderdom van het produktieapparaat mede van belang. Het beschikbare cijfermateriaal der onderzochte landbouwbedrijven geeft hierover echter geen informatie, zodat niet kan worden nagegaan in welke mate en in welke richting het % eigen vermogen door deze factor is beïnvloed.¹³⁷⁾

Bezien wij nu de gevonden uitkomsten van het onderzoek. In tabel 23 is van de gevonden percentages eigen vermogen een frequentieverdeling samengesteld, waarbij de bedrijven naar verschillende gezichtspunten — gebied, bedrijfsgrootte, verhouding eigendom/pacht en leeftijd van de boer — zijn gegroepeerd.

Het blijkt, dat bij de helft van de bedrijven in 1952 de activa voor 85 % of meer met eigen vermogen waren gefinancierd. Bij $\frac{2}{3}$ der bedrijven

¹³⁷⁾ Wel kan worden aangenomen, dat de negatieve invloed op het % eigen vermogen van de inhaalinvesteringen in de jaren na de Tweede Wereldoorlog reeds in de vermogensstructuur per voorjaar 1952 zal zijn doorgewerkt. Voor bedrijfsgebouwen ligt de situatie echter waarschijnlijk anders, omdat de onrendabele top in de bouwkosten van boerderijen heeft geprikkeld tot uitstel van vervanging. Voorzover in de toekomst vernieuwing van bedrijfsgebouwen zal plaatshebben, zal de vermogensstructuur van eigenaarsbedrijven hierdoor in neerwaartse richting worden beïnvloed. Ook voortgaande mechanisatie zal het percentage eigen vermogen ongunstig beïnvloeden, indien deze niet door zelffinanciering tot stand kan worden gebracht.

ligt dit percentage tussen 85 en 96, terwijl bij $\frac{1}{6}$ van de bedrijven de eigen middelen 96 % of meer van het balanstotaal uitmaken. Bij $\frac{1}{6}$ der bedrijven is het eigen vermogen daarentegen gelijk aan of kleiner dan 62 %.

Tussen de verschillende gebieden komen echter verschillen voor. Zo zien wij in tabel 23, dat het percentage eigen vermogen in de specifieke akkerbouw- en veehouderijgebieden — de Zeekleigebieden, Weidegebieden en Tuinbouwgebieden — beneden het cijfer voor Nederland ligt, terwijl dit kengetal in de gebieden met gemengde bedrijven — Rivierkleigebieden en vooral de Zandgebieden — zich erboven bevindt.

bel 23 *Eigen vermogen in % van het balanstotaal
(voorjaar 1952)*

Indeling in groepen	Landbouwbedrijven gelegen in																				
	Zeeklei- gebieden			Rivierklei- gebieden			Weide- gebieden			Zand- gronden			Veen- koloniën			Tuinbouw- gebieden			Nederland		
	$\frac{1}{6}$	$\frac{3}{6}$	$\frac{5}{6}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{3}{6}$	$\frac{5}{6}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{3}{6}$	$\frac{5}{6}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{3}{6}$	$\frac{5}{6}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{3}{6}$	$\frac{5}{6}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{3}{6}$	$\frac{5}{6}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{3}{6}$	$\frac{5}{6}$
	van het aantal bedrijven heeft een percentage gelijk aan of groter dan																				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
aal	91	79	56	96	87	64	94	83	60	97	89	67	95	87	65	93	81	55	96	85	62
rijfsgrootte																					
1 - < 7 ha	97	89	69	98	92	70	96	88	62	98	91	77	.	.	.	.	.	.	98	91	67
7 - < 15 ha	96	86	64	97	90	69	94	83	56	97	90	68	94	84	62	91	80	39	97	88	65
15 - < 30 ha	91	76	52	95	85	62	93	83	60	96	88	69	95	90	71	94	77	55	94	84	61
30 - < 50 ha	90	79	54	94	85	65	93	83	64	89	75	59	.	.	.	.	.	.	91	81	59
50 - < 100 ha	86	76	59	87	74	55	82	77	52	.	.	.	.	.	.	.	.	.	87	76	57
inachte oppervlakte altuurgroond																					
1 - < 20 %	92	74	48	94	84	58	91	75	51	97	87	65	87	68	54	94	64	55	96	83	57
20 - < 40 %	94	79	62	96	84	61	95	79	55	97	89	69	.	.	.	.	.	.	96	85	64
40 - < 60 %	93	77	55	97	86	61	94	79	53	96	88	66	.	.	.	.	.	.	96	83	59
60 - < 80 %	92	81	63	98	88	60	96	81	60	96	89	70	.	.	.	.	.	.	96	85	63
80 - < 100 %	91	80	58	96	89	70	94	87	66	97	90	70	96	92	84	94	86	52	95	86	66
tijd van de boer																					
1 - < 30 jaar	81	57	23	88	75	55	92	67	40	95	76	49	.	.	.	.	.	.	92	72	41
30 - < 40 jaar	89	71	46	96	85	59	93	79	46	96	83	58	.	.	.	90	80	43	94	80	53
40 - < 50 jaar	91	80	57	95	87	69	94	83	64	97	89	68	96	90	71	91	75	61	96	85	65
50 - < 60 jaar	92	81	64	97	90	65	94	85	65	97	91	74	95	83	59	94	84	60	96	87	67
60 jaar en ouder	95	84	61	96	89	72	95	86	64	97	91	72	.	.	.	94	85	58	96	88	67

Bij toenemende bedrijfsgrootte loopt het aandeel van het eigen vermogen in de financiering terug. De grotere vermogensbehoefte zal hierbij van betekenis zijn. Wellicht is er bovendien een geringere terughoudendheid bij „grote” boeren om voor rendabele investeringen een beroep op vreemde vermogensverschaffers te doen, dan bij „kleine” boeren. Op de bedrijven van 4 - < 7 ha ligt de mediaan van het percentage eigen ver-

mogen bij 91; bij bedrijven van 50—100 ha echter bij 76. De invloed van de bedrijfsgrootte blijkt op de zandgronden het grootst te zijn.

Met betrekking tot de invloed van de juridische exploitatievorm kan worden opgemerkt, dat het aandeel van de eigen financieringsmiddelen op eigenaarsbedrijven kleiner is dan op pachtbedrijven. Dit moet vooral worden verklaard uit het feit, dat op de activa die op de eigenaarsbedrijven tot een grotere vermogensbehoefte aanleiding geven — grond en gebouwen — gemakkelijker en tot relatief hogere bedragen krediet kan worden verkregen dan op de activa, zoals vee en werktuigen, waarover pachtbedrijven in hoofdzaak de beschikking hebben. In de veehouderijgebieden loopt het percentage eigen vermogen op eigenaars- en pachtbedrijven het meest uiteen.

Het ligt voor de hand, dat de jonge boeren over het geheel genomen over relatief minder eigen vermogen zullen beschikken dan hun oudere collega's. Zij hebben immers nog minder kunnen sparen ten behoeve van het bedrijf en de oude dag. Bovendien zijn aan jonge boeren over het geheel genomen minder erfenissen ten deel gevallen dan aan oude. Er is echter wellicht nog een andere factor, die tot een relatief zwakkere vermogensstructuur onder de jonge boeren aanleiding geeft, namelijk grotere ondernemingsgeest en meer durf om risico's te aanvaarden. Dit kan er bijvoorbeeld toe leiden, dat men geneigd is in meerdere mate krediet op te nemen om het bedrijf te mechaniseren of te intensiveren, dan onder oudere boeren het geval is. Op de peildatum kon worden waargenomen, dat het verschil in vermogenspositie tussen de verschillende leeftijdsklassen kleiner wordt naarmate de leeftijd toeneemt; het verschil in de mediaan van het % eigen vermogen tussen de 20 tot 30-jarigen en de 30 tot 40-jarigen bedraagt 8 punten ten gunste van de laatste groep; tussen de 30 tot 40-jarigen en de 40 tot 50-jarigen 5 punten, tussen de 40 tot 50-jarigen en 50 tot 60-jarigen 2 punten en tussen laatstgenoemde leeftijdsgroep en de boeren van 60 jaar en ouder 1 punt. In eerste aanleg is men geneigd de vermelde toeneming van het % eigen vermogen als maatgevend te beschouwen voor de snelheid waarmede dit kengetal pleegt te stijgen bij opklimmende leeftijd van de boer. Bij nadere overweging blijkt hierbij evenwel voorzichtigheid geboden, omdat de gevonden cijfers invloed hebben ondergaan van uitzonderlijke omstandigheden in voorafgaande jaren. Zo zal bijvoorbeeld de vermogenspositie van boeren die in de Tweede Wereldoorlog reeds een bedrijf bezaten een gunstige invloed hebben ondergaan van de overwegend goede inkomsten in de oorlogsjaren, terwijl deze invloed aan de boeren, die na de oorlog een bedrijf zijn begonnen, is voorbijgegaan en zij bovendien de nodige produktiemiddelen tegen een hoge prijs hebben moeten aanschaffen. De waargenomen groei van het eigen vermogen bij toenemende leeftijd van de boer kan daarom waarschijnlijk niet geheel als „normaal” worden beschouwd.

In alle leeftijdsklassen komt op de Zandgronden het grootste eigen vermogen voor. In de Zeekleigebieden zijn de percentages het laagst. In laatstgenoemd gebied is het eigen vermogen op de helft van de bedrijven van boeren tussen 20 en 30 jaar kleiner dan 57 %, terwijl bij $\frac{1}{4}$ der bedrijven het percentage zelfs kleiner is dan 23.

Ofschoon geen feitenmateriaal beschikbaar is om de ontwikkeling op de voet te kunnen volgen, kan dit financiële kengetal in het jaar 1952 wel met een desbetreffend cijfer uit drie vooroorlogse jaren worden vergeleken. Hiertoe worden wij in de gelegenheid gesteld door een onderzoek dat het Landbouw Crisis Bureau in de jaren dertig heeft ingesteld naar de vermogenstoestand en de schulden van landbouwers op 1 mei 1932 en 1 mei 1933¹³⁸⁾ en door een soortgelijk onderzoek van het Economisch Statistisch Bureau „ESBU”¹³⁹⁾ naar de vermogenstoestand op 1 mei 1940. Om een goede vergelijking mogelijk te maken, zijn de cijfers voor het jaar 1952 in onderstaande tabel op dezelfde wijze berekend als in bovengenoemde onderzoeken is geschied.¹⁴⁰⁾ Daarbij werd het relatieve eigen vermogen (eigen vermogen in procenten van het balanstotaal) in 1940 op 100 gesteld.

Tabel 24 *Ontwikkeling van het percentage eigen vermogen
sinds 1932 (1940 = 100)*

Landbouwbedrijven gelegen in	1932 ¹³⁸⁾	1933 ¹³⁸⁾	1940 ¹⁴¹⁾	1952
1	2	3	4	5
Zeekleigebieden	64	59	100	107
Rivierkleigebieden	91	85	100	119
Weide- en Tuinbouwgeb.	84	80	100	122
Zandgronden	95	92	100	106
Veenkoloniën	89	80	100	114

Uit deze tabel blijkt, dat het relatieve eigen vermogen een belangrijke stijging heeft ondergaan. Deze ontwikkeling ligt eigenlijk wel voor de hand. De cijfers over de eerste twee jaren hebben betrekking op crisisjaren; de verbetering van de bedrijfsuitkomsten in de landbouw na de depressie heeft mede een gunstige invloed op de financiële structuur uitgeoefend.

Er is echter nog een andere zeer belangrijke oorzaak te noemen, die tot de waargenomen wijziging heeft bijgedragen. Deze is de van 1940 op 1952 opgetreden stijging van het algemene prijsniveau. Aan het slot van § 2 van hoofdstuk II is er reeds op gewezen, dat het eigen vermogen een gunstige invloed pleegt te ondervinden van een algemene prijsstijging en wel sterker naarmate met meer vreemd vermogen wordt gefinancierd. Op vele met vreemd geld financierende bedrijven zijn de in nominale bedragen luidende schulden dank zij de geldontwaarding voor de kredietnemers veel draagbaarder geworden en is het eigen vermogen zowel

¹³⁸⁾ Landbouw-Crisis Bureau: „Vermogenstoestand der landbouwers op 1 mei 1932 en 1 mei 1933”.

¹³⁹⁾ Dit is de afdeling Statistiek van het Landbouw-Crisis Bureau.

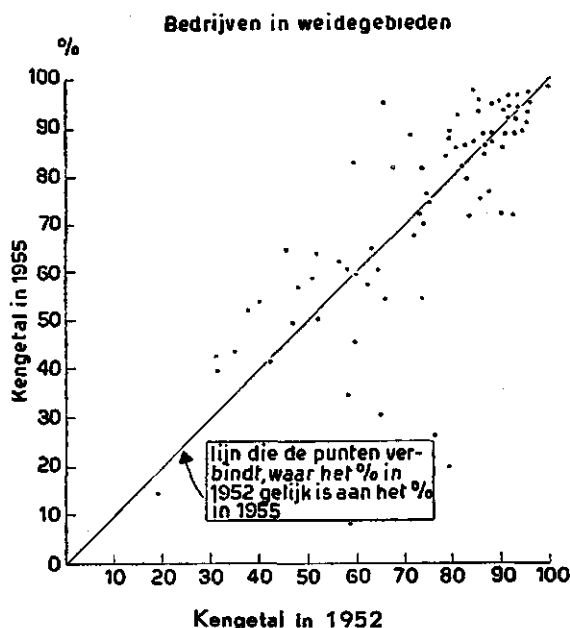
¹⁴⁰⁾ De percentages werden verkregen door de som van de schulden (in 1932 en 1933 aangeduid met „passief”) te delen door 1 % van de som van het balanstotaal der bedrijven (destijds aangeduid met „actief”).

¹⁴¹⁾ ESBU: Vermogenstoestand der landbouwers op 1 mei 1940.

nominaal als relatief toegenomen ten koste van de vreemde vermogensverschaffers.

Sinds 1952 zijn de bedrijfsuitkomsten in de landbouw aanmerkelijk teruggelopen ten gevolge van een sterke kostenstijging bij ongeveer gelijk gebleven geldelijke opbrengsten.¹⁴²⁾ Bij aanhoudend ongunstige bedrijfsresultaten zou een achteruitgang van de financiële positie kunnen worden verwacht. Om een indruk te verkrijgen van de mate, waarin de vermogensstructuur sinds 1952 is gewijzigd, is een kleine enquête ingesteld. Met medewerking van landbouwboekhoudbureaus, aangesloten bij de Vereniging van Landbouwboekhoudbureaus zijn van 259 over het gehele land verspreid liggende landbouwbedrijven balansgegevens verkregen per voorjaar 1955. Deze zijn vergeleken met de balansgegevens van dezelfde bedrijven in voorjaar 1952. Waarderen wij de grond met inbegrip van de gebouwen tegen de in 1952 geldende prijzen, zodat de invloed van de prijsontwikkeling op de boekwaarde grotendeels wordt uitgeschakeld, dan blijkt voor de onderzochte bedrijven de wijziging in het eigen vermogen van 1952 op 1955 te zijn zoals in de stippenkaarten 19a, b en c is uitgebeeld.

Grafiek 19a Eigen vermogen in % van het balanstotaal
in voorjaar 1952 en 1955

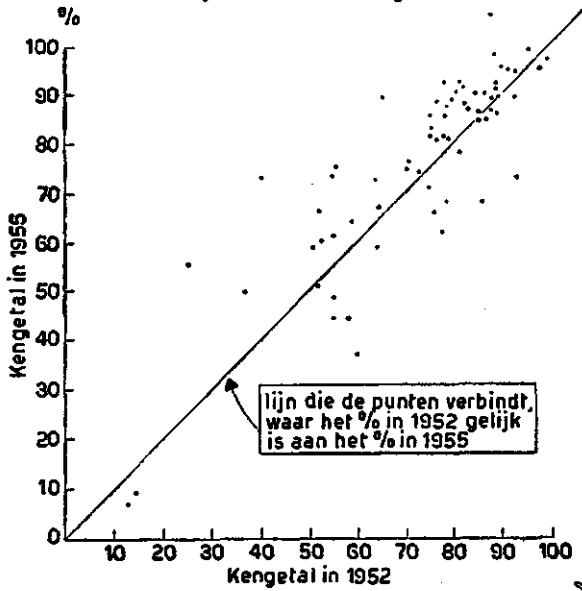

¹⁴²⁾ Zie J. Herring: „De landbouw in mineur” in „Economisch-Statistische Berichten” van 2 mei 1956 en „De resultatenrekening van de landbouw” van dezelfde schrijver in „Economisch-Statistische Berichten” van 19 december 1956.

Grafiek 19b

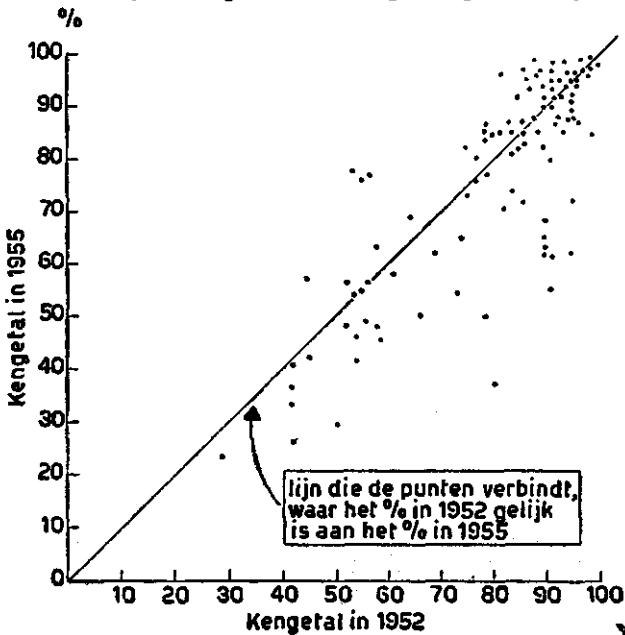
Eigen vermogen in % van het balanstotaal
in voorjaar 1952 en 1955

Bedrijven in akkerbouwgebieden

Grafiek 19c

Bedrijven in gebieden met gemengde bedrijven

De grafische voorstellingen illustreren, dat zich ondanks de ongunstige rentabiliteitsontwikkeling nog geen ingrijpende wijziging in de vermogenspositie heeft voltrokken; het percentage eigen vermogen is over het geheel genomen nagenoeg gelijk gebleven. Dit moet worden verklaard uit het feit, dat ook andere factoren dan de bedrijfsuitkomsten — inkomsten buiten het bedrijf, het niveau van de privé-uitgaven, investeringsuitgaven e.d. — de ontwikkeling van de financiële structuur beïnvloeden. Indien met de stijging van de grondprijzen rekening zou zijn gehouden, zou als gevolg van de hieruit resulterende herwaarderingsreserve eerder een verbetering van de vermogensstructuur ten opzichte van 1952 waarschijnlijk zijn, dan een achteruitgang.

Per leeftijdsgroep heeft de vermogenspositie van de 259 onderzochte boerenbedrijven van 1952 op 1955 zich echter uiteenlopend ontwikkeld. Dit blijkt uit tabel 25, waarin voor beide jaren de mediaan van het percentage eigen vermogen is vermeld.

Tabel 25 *Mediaan van het % eigen vermogen in 1952 en 1955 op 254 bedrijven¹⁾*

Leeftijdsgroep in 1952	Aantal bedrijven	Mediaan in 1952	Mediaan in 1955	Verskil tussen 1955 en 1952
1	2	3	4	5
20 - < 30 jaar	7	. ²⁾	. ²⁾	. ²⁾
30 - < 40 jaar	52	78,—	72,—	-7,6,—
40 - < 50 jaar	85	83,3	85,2	+1,9
50 - < 60 jaar	69	79,2	82,6	+3,4
60 jaar en ouder	41	86,—	88,4	+2,4

¹⁾ De door ons ingestelde enquête had betrekking op 259 bedrijven, doch bij 5 bedrijven is de leeftijd van de boer niet of onvoldoende bekend.

²⁾ Deze bedragen zijn niet ingevuld, omdat slechts van 7 bedrijven gegevens bekend zijn. Over het geheel genomen liggen in deze leeftijdsgroep de percentages in 1955 lager dan in 1952.

Terwijl de vermogenspositie van de boeren jonger dan 40 jaar per saldo een verzwakking heeft ondergaan, is deze bij oudere boeren over het geheel genomen gunstiger geworden. De oorzaak van de achteruitgang bij de eerstgenoemde groep boeren behoeft niet uitsluitend te worden gezocht in een ongunstige rentabiliteitsontwikkeling. Indien door deze boeren vele investeringen zijn verricht, is dit als zodanig reeds een factor die tot een relatieve daling van het eigen vermogen kan hebben geleid. Hierover staan ons echter geen gegevens ter beschikking.

Aangezien de vermogenspositie in het algemeen verbetert bij toenemende leeftijd van de boer, moet bij een vergelijking van de vermogenspositie van dezelfde boeren op verschillende tijdstippen eigenlijk rekening worden gehouden met het feit, dat zij inmiddels ouder zijn geworden en dus ceteris paribus een krachtiger vermogenspositie zullen moeten hebben. Wij hebben echter reeds opgemerkt, dat de in tabel 23 waar-

genomen groei van het % eigen vermogen vermoedelijk niet geheel als een „normale” groei kan worden beschouwd. Daar wij de „normale” groei niet kunnen vaststellen, zullen wij ons noodgedwongen met de beschikbare cijfers tevreden moeten stellen. Uit tabel 23 kan worden afgeleid, dat het % eigen vermogen van boeren in de leeftijdsgroepen 30—< 40 jaar, 40—< 50 jaar, 50—< 60 jaar en 60 jaar en ouder per jaar achtereenvolgens met 0,65, 0,35, 0,15 en 0,10 punten stijgt.¹⁴⁸⁾ Nemen wij deze groei onder het hierboven vermelde voorbehoud bij de vergelijking van de situatie in 1952 en 1955 in aanmerking, dan worden de cijfers in kolom 5 van tabel 25 — het verschil aangevende tussen het % eigen vermogen in 1952 en 1955 — achtereenvolgens $\frac{1}{2}$ 8,—, + 0,8, + 2,9 en + 2,1. De conclusie, dat de boeren jonger dan 40 jaar een achteruitgang hebben geboekt en de oudere boeren een vooruitgang, blijft dus gehandhaafd, met deze toevoeging, dat de achteruitgang bij de jonge boeren vermoedelijk groter is en de positieve saldi bij de oudere boeren kleiner zijn, dan uit tabel 25 blijkt.

b. Het vreemde vermogen

Aan de hand van tabel 23 kan reeds de conclusie worden getrokken, dat in het voorjaar van 1952 bij veel bedrijven het in totaal aanwezige vreemde vermogen betrekkelijk klein was. Wij kunnen ons dan ook verder beperken tot een afzonderlijke bespreking van de balansposten schulden op lange termijn en schulden op korte termijn, daarbij vooral lettende op de aard en de herkomst der leningen.

Bij een groot aantal bedrijven kwam in het geheel geen op lange termijn aangetrokken vreemd vermogen voor. Uitgedrukt in % van het aantal onderzochte bedrijven was dit aantal per groep van landbouwgebieden als volgt:

Zeekleigebieden	39 %	Zandgronden	42 %
Rivierkleigebieden	38 %	Veenkoloniën	49 %
Weidegebieden	36 %	Tuinbouwgebieden	32 %

In het algemeen neemt het aantal bedrijven, dat langlopende leningen heeft aangegaan, toe naarmate de bedrijfsomvang groter is en een groter deel in eigendom wordt geëxploiteerd — de geldbehoefte van deze bedrijven is groter dan van bedrijven, waarvan de omvang kleiner is en ten aanzien waarvan de pacht meer betekenis heeft — en voorts naarmate de boeren jonger zijn en dus nog relatief weinig kunnen hebben gespaard. Een en ander moge blijken uit tabel 26.

In tabel 26 kan voorts worden opgemerkt, dat in veel mindere mate leningen van boerenleenbanken worden betrokken dan van andere

¹⁴⁸⁾ In 1952 bedroegen de verschillen in het % eigen vermogen tussen de in tabel 23 vermelde leeftijdsgroepen achtereenvolgens 8, 5, 2 en 1 punt(en), of gemiddeld 0,8, 0,5, 0,2 en 0,1 per jaar. Deze cijfers kunnen worden beschouwd als gemiddelden voor de leeftijdsgroepen 25 - < 35 jaar, 35 - < 45 jaar, 45 - < 55 jaar en ten slotte 55 jaar en ouder. Voor de leeftijdsgroep 30 - < 40 jaar is de stijging per jaar derhalve te stellen op het gemiddelde van de groepen 25 - < 35 jaar en 35 - < 45 jaar, dat wil zeggen op $\frac{0,8 + 0,5}{2} = 0,65$. Voor de overige leeftijds-groepen is de groei op analoge wijze bepaald.

Tabel 26 Het gebruik van vreemd vermogen door eigenaars- en pachtbedrijven¹⁾
(voorjaar 1952)

Indeling in groepen	Aantal bedrijven met langlopende schuld		Aantal bedrijven met hypothe- caire schuld in % van het aantal bedrijven met langlopende schuld				Aantal bedrijven met niet-hypothecaire schuld in % van het aantal bedrijven met langlopende schuld				
	Alle bedrijven ongeacht eigendoms- en pacht- verhouding	Eigenaars- bedrijven	Pacht- bedrijven	Eigenaarsbedrijven		Leningen betrokken van		Eigenaarsbedrijven		Leningen betrokken van	
				Totaal 2)	Leningen betrokken van	Boeren- leen- banken	Personen en andere in- stellingen dan boeren- leenbanken	Boeren- leen- banken	Personen en andere in- stellingen dan boeren- leenbanken		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
A. Bedrijfstype: 3) Weidebedrijven Gemengde bedrijven Akkerbouwbedrijven	61 61 60	75 71 81	50 50 50	66 54 72	17 20 16	55 39 59	9 11 5	70 64 67	8 9 7	91 88 94	
B. Bedrijfstegrootte: 4 - < 7 ha 7 - < 15 ha 15 - < 30 ha 30 - < 50 ha 50 - 100 ha	53 58 64 65 61	61 69 80 83 85	43 45 51 53 59	57 55 62 68 75	22 19 18 16 11	41 40 49 59 64	7 11 10 5 7	64 73 75 69 75	10 12 9 6 7	83 83 93 94 96	
C. Leeftijdsgroep van de boer: 20 - < 30 jaar 30 - < 40 jaar 40 - < 50 jaar 50 - < 60 jaar 60 jaar en ouder	73 66 61 58 56	88 88 78 71 64	69 58 46 44 43	71 65 62 60 54	29 21 19 18 16	46 48 50 47 41	7 10 7 11 9	86 76 69 71 72	11 10 9 9 4	91 93 91 86 87	

¹⁾Als eigenaarsbedrijven zijn beschouwd bedrijven, die 0 - < 20 % van de cultuurgrond hebben gepacht en als pachtbedrijven, bedrijven waar de grond voor 80 - 100 % is gepacht

²⁾ De som van de getallen in de kolommen 6 en 7 is ongelijk aan de cijfers in kolom 5, omdat verschillende bedrijven gelden hebben opgenomen zowel van boerenleenbanken als van andere kredietgevers.

³⁾ De indeling in bedrijfstypen is geschied naar de oppervlakte cultuurgrond in gebruik als bouwland; onder weide-, gemengde en akkerbouwbedrijven worden verstaan bedrijven met onderscheidenlijk 0 - < 20 %, 20 - < 80 % en 80 - 100 % bouwland.

kredietgevers (personen en andere instellingen dan boerenleenbanken). Naarmate de bedrijfsgrootte stijgt, komt het meer voor dat met andere kredietgevers dan boerenleenbanken zaken worden gedaan. (Vergelijk kolom 6 met 7 en 10 met 11). Daarbij valt het op, dat het vooral de jonge boeren zijn, die in een kredietbetrekking tot de boerenleenbanken staan.

Dat de landbouwkredietinstellingen op de onderzochte peildatum bij de financiering van de individuele landbouwbedrijven over het geheel genomen een bescheiden betekenis bleken te hebben, heeft een gunstige zijde. Juist dank zij de omstandigheid, dat een groot deel van de behoefte aan vreemd vermogen door andere(n) is gedekt, hebben de boerenleenbanken potentieel ruimte voor additionele kredietverstrekking. Dit kan in een periode van toenemende kredietvraag het financieren van de landbouw vergemakkelijken, tenzij deze kredietruimte zou worden tenietgedaan door een de kredietvraag vergezellende opvraging van spaargelden bij de boerenleenbanken.

Bij de helft der bedrijven, die gelden bij een boerenleenbank hebben opgenomen, was blijkens tabel 27 minder dan 10 % van de totale vermogensbehoefte door middelen van de boerenleenbank gedekt. Hierbij moet worden opgemerkt, dat in deze bedragen niet uitsluitend de langlopende voorschotten zijn begrepen, doch ook de opgenomen kredieten in lopende rekening.

Tabel 27 *De relatieve grootte der boerenleenbankschulden*
(voorjaar 1952)

Indeling in groepen	1/6	3/6	5/6
	van de bedrijven met boerenleenbankschuld heeft een schuldbedrag in 0/6 van het balans totaal gelijk aan of kleiner dan		
1	2	3	4
Eigenaarsbedrijven	3	11	28
Pachtbedrijven	3	9	19
Boeren van 20 - < 30 jaar	5	19	32
„ „ 30 - < 40 jaar	3	12	26
„ „ 40 - < 50 jaar	3	10	21
„ „ 50 - < 60 jaar	3	8	21
„ „ 60 jaar en ouder	2	10	22

Het beschikbare cijfermateriaal maakt het helaas niet mogelijk soortgelijke tabellen samen te stellen met betrekking tot de leningen, die van andere kredietgevers zijn betrokken. Bij het onderzoek in 1952 werd geen verdere splitsing aangebracht in de groep „Personen en andere instellingen dan boerenleenbanken”.

De door ons ingestelde enquête betreffende 259 over het gehele land verspreid liggende landbouwbedrijven heeft het echter wel mogelijk gemaakt een indicatie te verkrijgen omtrent de frequentie, waarin door boeren in 1955 op de verschillende groepen kredietgevers een beroep was gedaan.

Tabel 28 Aantal leningen dat in voorjaar 1955 bij verschillende groepen vermogensverschaffers was aangegaan

Groepen Vermogensverschaffers	Aantal hypothecaire leningen		Aantal niet-hypothecaire leningen	
	Absoluut	In % van het totale aantal	Absoluut	In % van het totale aantal
1	2	3	4	5
Familieleden	15	16	114	66
Andere particuliere personen . .	30	31	37	22
Kerken en andere instellingen . .	4	4	3	2
Verzekeringsmaatschappijen . .	10	10	2	1
Spaarbanken	12	13	5	3
Boerenleenbanken	25	26	10	6
Totaal	96	100	171	100

De cijfers in tabel 28 bevestigen de indruk, dat de particuliere personen (andere dan familieleden) een zeer belangrijk aandeel hebben in de verschaffing van vermogen tegen hypothecair onderpand. Voor de aantrekking van niet-hypothecaire leningen blijken de boeren zich vooral tot familieleden te wenden.

De grote betekenis van particuliere personen bij de kredietverlening aan de landbouw is ook gebleken uit onderzoeken, die in het verleden door de afdeling Streekonderzoek van het L.E.I. in enkele gemeenten of groepen van gemeenten zijn ingesteld. Volledigheidshalve worden de betreffende gegevens in tabel 29 vermeld.

Tabel 29 Herkomst van leningen blijkens enkele gemeente-onderzoeken

Gemeente, gebied of naam van het onderzoek	Jaar van onderzoek	Aantal geënque- teerde be- drijven	Aantal hypothecaire leningen in % van het totale aantal					Aantal niet-hypothecaire leningen in % van het totale aantal				
			Absoluut	Boeren- leen- banken	Fa- milie	Andere particu- liere personen	Andere krediet- gevers	Absoluut	Boeren- leen- banken	Fa- milie	Andere particu- liere personen	Andere krediet- gevers
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Steenderen	1950	280	70	39	21	36	4	21	38	52	5	4
Wijhe	1950	269	61	11	18	64	7	22	9	46	36	4
Randgebied												
Noordoostpolder	1950	697	111	7	15	57	21	104	22	46	27	4
Vijfheerenlanden	1951	596	122	18	22	51	9	24	25	58	13	4
Kleine boeren onderzoek	1949	5576	1377	24	13	53	10	685	25	52	16	4
Weststellingwerf	1950	1046	238	23	15	49	13	123	29	43	23	4
Hoeven	1951	116	52	27	6	50	17	8	.	.	.	4
N.W. Veluwe	1950/51	1926	415	29	16	38	17	100	15	55	26	4

Deze cijfers zijn gezien de verschillende tijdstippen van onderzoek en de beperking tot specifieke gemeenten niet geheel met de door ons verzamelde gegevens vergelijkbaar. Niettemin springt ook nu het belangrijke aandeel van particuliere personen (anderen dan familieleden) bij de verstrekking van hypothecaire leningen in het oog en de belangrijke functie van familieleden bij de verstrekking van niet-hypothecaire leningen.

Over de kredieten op korte termijn zijn weinig bijzonderheden te vermelden. Het voornaamste bestanddeel werd gevormd door te betalen belastinggelden, namelijk 60 à 70 %. Debetstanden in rekening-courant bleken op de onderzochte balansdata bij meer dan 90 % van de bedrijven niet voor te komen. Hierbij moet evenwel in aanmerking worden genomen, dat de geldbehoefte gedurende het jaar vooral in de akkerbouwsector aan schommelingen onderhevig is; het is daarom zeker, dat het aantal bedrijven met debetsaldi in rekening-courant op data, die dichter bij het tijdstip van de oogst zijn gelegen, groter is dan op de peildatum het geval was.

HOOFDSTUK IV

CONFRONTATIE VAN BEHOEFTE EN MIDDELEN

§ 1. CONFRONTATIE IN ENGERE ZIN; BEOORDELING VAN DE FINANCIËLE STRUCTUUR DER BEDRIJVEN IN 1952

In hoofdstuk III is de omvang en herkomst der in de landbouw aangewende vermogensbestanddelen — eigen en vreemd vermogen — vastgesteld, zonder hieraan reeds een oordeel te verbinden. Een beoordeling van de financieringswijze kan eerst worden gegeven, indien de met de aanwezige activa verbandhoudende vermogensbehoefte en de ter dekking hiervan beschikbare financieringsmiddelen nader met elkander zijn geconfronteerd. Wij zullen daartoe thans eerst nagaan, welke beoordelingsnormen kunnen worden ontwikkeld en in hoeverre deze op het beschikbare cijfermateriaal kunnen worden toegepast.

a. De beoordelingsmaatstaven

Uitgaande van de wenselijkheid van bedrijfscontinuïteit en maximale rentabiliteit, zal een ondernemer niet op willekeurige wijze in de vermogensbehoeften mogen voorzien. Ook de financiële organisatie moet goede mogelijkheden bieden voor de continuïteit en maximale rentabiliteit. Dit betekent, dat moet worden gezorgd voor een voortdurende kwantitatieve aanpassing van het vermogen aan de ontwikkeling van de vermogensbehoefte en wel zodanig dat de financiering op de goedkoopste wijze geschiedt. Bij het financieringsvraagstuk kunnen dus twee gezichtspunten worden onderscheiden: in de eerste plaats dient ervoor te worden gezorgd, dat ten allen tijde voldoende vermogen ter beschikking staat om de noodzakelijke uitgaven te kunnen verrichten (dit is het zg. liquiditeitsgezichtspunt) en in de tweede plaats dienen de aan de financiering verbonden kosten zo laag mogelijk te worden gehouden (dit zullen wij het rentabiliteitsgezichtspunt noemen).

Om een goede financiële opbouw van een bedrijf te kunnen bewerkstelligen zal het nodig zijn een begroting van de toekomstige behoeften en middelen op te stellen. Men kan daarbij twee technieken toepassen. De eerste is die, waarbij het geschatte beloop van de totale vermogensbehoefte (vergelijk grafiek 15 op blz. 82) met het totale beschikbare vermogen wordt vergeleken. Bij de tweede, die eenvoudiger uitvoerbaar is, doch op hetzelfde neerkomt, wordt uitsluitend gelet op de mutaties die in behoeften en middelen optreden. Men kan dan volstaan met een confrontatie in de tijd van de verwachte uitgaven aan de ene kant en de verwachte ontvangsten aan de andere kant. Dit leidt tot een liquiditeits- of kasbegroting. Onder de liquiditeit van een bedrijf verstaan wij het vermogen om de noodzakelijke uitgaven te kunnen doen. Bedoelde cijferopstelling maakt het mogelijk de bestaande financiële structuur van een

bedrijf te beoordelen en tijdig maatregelen te beramen om de liquiditeit te garanderen. Ondanks de cijfermatige benadering van het vraagstuk behoudt een dergelijke begroting vanzelfsprekend een onzeker element, omdat ten aanzien van de toekomstige ontvangsten (met inbegrip van de te ontvangen kredieten) en uitgaven slechts schattingen kunnen worden gemaakt. In de praktijk zal men een begroting dan ook voortdurend aan zich wijzigende omstandigheden moeten aanpassen.

Een liquiditeitsbegroting zal enerzijds een gedateerd overzicht geven van de verwachte opbrengsten uit verkoop van produkten en eventuele andere baten en anderzijds een gedateerd overzicht van de uitgaven verband houdende met het produktieproces, de vervanging van produktiemiddelen, de eventueel noodzakelijke uitbreidingsinvesteringen, de te betalen rente, aflossingen en belastingen en de nodige privé-opnamen. Door de verwachte opbrengsten en uitgaven te salderen en vervolgens te cumuleren wordt een indruk verkregen omtrent de mate waarin kredieten moeten worden opgenomen en/of de mate waarin investeringen eventueel moeten worden uitgesteld, het privé-verbruik moet worden beperkt, of wijzigingen in de bedrijfsstructuur en bedrijfsomvang moeten worden aangebracht.¹⁴⁴⁾ Beperking van de uitgaven of bedrijfsinkrimping kan noodzakelijk zijn, indien de kredietmogelijkheden ontoereikend zijn.

Het zal duidelijk zijn, dat het praktisch niet uitvoerbaar is voor elk van de ruim 5.000 onderzochte bedrijven zulk een vergaande liquiditeitsbegroting op te stellen om hun financiële structuur te beoordelen. Er dient derhalve een andere beoordelingsmethode te worden gevolgd. Wij zullen op de beschikbare gegevens een balansanalyse toepassen. Het feit echter, dat wij geen begrotingen per bedrijf kunnen opstellen en dat wij ons derhalve moeten behelpen met een balansanalyse geeft aan ons onderzoek noodzakelijkerwijze een globaler karakter.

Voor het toepassen van een balansanalyse moeten wij over beoordelingsnormen beschikken. Om deze te vinden, zullen wij thans eerst een korte algemene beschouwing wijden aan de grondbeginselen van financiering. Wij zullen ons daarbij moeten beperken, omdat deze sectorstudie zich niet voor een volledige theoretische verhandeling leent. Voor een uitgebreider beschouwing moeten wij derhalve verwijzen naar de algemene handboeken over het financieringsvraagstuk. In het hiernavolgende zullen wij nagaan, welke consequenties het liquiditeits- en rentabiliteitsgezichtspunt hebben voor de vermogensstructuur, welke dient te worden nagestreefd.

Het liquiditeitsgezichtspunt verschaft ons een minimum-eis, waaraan de financiering moet voldoen, namelijk de eis, dat de omvang en de termijnen van het beschikbare vermogen dienen te worden afgestemd op de omvang en de termijnen in de vermogensbehoefte. Dit betekent, dat de constante, de langdurige doch niettemin tijdelijke, en de kortstondige vermogensbehoeften van een bedrijf als geheel ¹⁴⁵⁾ moeten worden gedekt door respectievelijk permanent, langdurig-tijdelijk en tenslotte kort-

¹⁴⁴⁾ Er kan bijvoorbeeld worden overwogen vee af te stoten, of over te schakelen van eigen beheer van grond, gebouwen en machines naar pacht of huur ervan.

¹⁴⁵⁾ Vergelijk § 5 van hoofdstuk I, bladzijde 81.

stondig beschikbaar vermogen. Daarbij dient te worden opgemerkt dat de vermogensbehoefte, die met het voorzorgsmotief samenhangt¹⁴⁶⁾, tot de maximaal te dekken behoefte moet worden gerekend. Als permanent vermogen komt in de eerste plaats eigen vermogen in aanmerking — het zal nog blijken dat vreemd vermogen hierbij evenwel niet behoefte te worden uitgesloten — terwijl voor de dekking van een tijdelijke behoefte vreemd vermogen in aanmerking komt, indien hierop kan worden afgelost. Dit kan zijn lang krediet voor dekking van een langdurig-tijdelijke behoefte en kort krediet ter dekking van een kortstondige behoefte.

Met deze minimum-eis, die uit het liquiditeitsgezichtspunt voortvloeit, is echter nog geen afgebakende financieringsregel gegeven. Op grond van de liquiditeit kan er geen bezwaar tegen worden gemaakt, indien een langdurig-tijdelijke behoefte met eigen en dus permanent beschikbaar vermogen zou worden gedekt; zo zou uit liquiditeitsoogpunt ook allerminst bezwaar kunnen worden gemaakt tegen het dekken van een kortstondige behoefte door langdurig vreemd of zelfs door eigen vermogen. Dit zal immers slechts leiden tot het ontstaan van een tijdelijke overmaat aan vermogen. Het rentabiliteitsgezichtspunt is nu nodig om tot een verdere afbakening van een rationele financiering te komen. Uit dit gezichtspunt vloeit voort, dat de lasten zo laag mogelijk dienen te worden gehouden. Het ontstaan van overtollig vermogen zal dan ook met het oog op de hiermede samenhangende vermijdbare rentelasten in het algemeen moeten worden vermeden. De minimum-eis, die uit het liquiditeitsgezichtspunt voortvloeit, zal derhalve op grond van rentabiliteitsoverwegingen tevens als maximum-eis moeten worden opgevat, zodat een zodanige wijze van financiering gezocht moet worden, dat in de toekomst geen overmaat aan vermogen zal ontstaan. Er is echter op deze regel een uitzondering. Wij denken hier aan het leerstuk van het „kapitaal-optimum”.¹⁴⁷⁾ Dekking van een kortstondige vermogensbehoefte door langduriger ter beschikking staand vermogen is rationeel, indien de aan dit vermogen verbonden rentekosten, verminderd met de opbrengst wegens tijdelijke belegging buiten het bedrijf in de tijd dat het overtollig is, lager zijn dan de kosten die aan de verkrijging van kortstondig vermogen verbonden zouden zijn. Deze financieringswijze heeft grotere betekenis naarmate de rente voor kortstondig vermogen meer boven de rente voor lang vermogen ligt. In het vorige hoofdstuk hebben wij geconstateerd, dat het renteverskil tussen kort en lang krediet in de landbouw slechts klein en soms zelfs geheel afwezig is. Dit geeft aan de theorie van het „kapitaaloptimum” voor de landbouw een geringe actuele betekenis.

Uit het streven naar een zo hoog mogelijke rentabiliteit — en dus het vermijden van overbodige rente-offers — vloeit voort, dat een langdurig-tijdelijke vermogensbehoefte het meest rationeel door vreemd vermogen kan worden gedekt. Door de aflossingen af te stemmen op de ontwikkeling van de vermogensbehoefte kan het ontstaan van overtollig vermogen worden vermeden en kunnen derhalve de rentelasten zo laag mogelijk worden gehouden.

¹⁴⁶⁾ Vergelijk van hoofdstuk I § 5 blz. 86 en § 7 blz. 96.

¹⁴⁷⁾ Vergelijk N. J. Polak, (zie noot 80) blz. 138 e.v.

Nu kan men opmerken, dat het vermogen van een boer wel eens zo groot kan zijn, dat hij hiermede behalve de constante vermogensbehoefte ook geheel of ten dele de langdurig-tijdelijke vermogensbehoefte kan dekken. Wanneer hij deze financieringswijze volgt, zal van tijd tot tijd een deel van dit vermogen voor belegging elders in aanmerking komen, omdat het in het bedrijf overtollig wordt. De omvang van de te beleggen gelden zal in dit geval wisselen met de contracties en de expansies in de vermogensbehoefte van zijn bedrijf. Er is evenwel ook een andere financieringswijze mogelijk. De betreffende boer zou voor de langdurig-tijdelijke vermogensbehoefte in zijn bedrijf amortiseerbaar vreemd vermogen kunnen aantrekken en het hierdoor overschietende privé-vermogen duurzaam voor belegging elders kunnen gebruiken. Deze laatste financieringswijze zal veelal voor hem voordeliger zijn dan de eerstgenoemde, omdat het rendement van in omvang voortdurend variërend belegbaar vermogen veelal lager zal zijn, dan het rendement van een constant bedrag aan buiten het bedrijf belegbaar vermogen. In het eerste geval ontstaan renteverliezen in de perioden dat men belegging zoekt, terwijl elke keer, dat vermogen moet worden belegd, veelal opnieuw beleggingskosten moeten worden gemaakt en men bovendien meer risico heeft dat niet tijdig het vermogen ten behoeve van het bedrijf kan worden vrijgemaakt zonder verliezen te lijden.

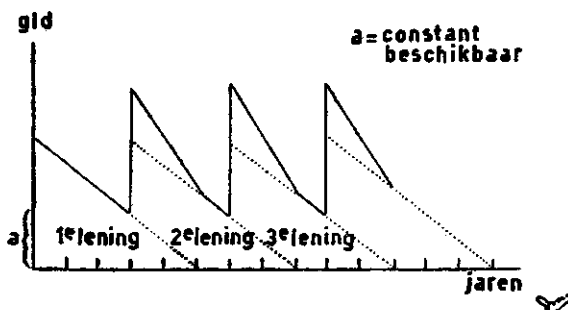
Men kan in kringen van de landbouw soms de mening vernemen, dat het landbouwbedrijf eigenlijk geheel met eigen vermogen behoort te worden gefinancierd. Blijkbaar weegt dan voor de betrokkenen het hieraan verbonden rentabiliteitsoffer minder zwaar dan de onlustgevoelens, die voor hen aan het hebben van schulden zijn verbonden, óók wanneer deze uit bedrijfseconomisch oogpunt rationeel kunnen worden geacht. Naast psychische en sociale factoren kan een deflatievrees hierbij van invloed zijn.

Bij de hierboven genoemde tweede financieringswijze kan het niet in het bedrijf geïnvesteerde privé-vermogen eigenlijk niet tot het bedrijfsvermogen worden gerekend. Het is in beginsel wenselijk een onderscheid te maken tussen het bedrijfsvermogen — opgevat als het totale vermogen (eigen plus vreemd) dat in een bedrijf is geïnvesteerd — enerzijds en het privé-vermogen van een boer anderzijds. Tot het bedrijfsvermogen zou dan gerekend moeten worden het vermogen dat uitsluitend dient ter financiering van de bedrijfsactiva en ter dekking van de specifieke bedrijfsrisico's (de belegde reserves die op grond van het voorzorgsmotief moeten worden aangehouden). In de praktijk is deze onderscheiding echter moeilijk te maken. De ons ter beschikking staande balansgegevens geven ook slechts het totale vermogen van de boer weer. De reservevorming in de persoonlijke sfeer — bijvoorbeeld voor de oudedagsvoorziening — kon hiervan niet worden afgesplitst. Op dit punt is nader onderzoek nodig.

Wij hebben hierboven uiteengezet, hoe in de tijdelijke vermogensbehoefte dient te worden voorzien. Welke richtlijnen kunnen nu met betrekking tot de dekking van de *constante* vermogensbehoefte worden ontwikkeld?

Er wordt wel gesteld, dat in de constante of permanente vermogensbehoefte uitsluitend door eigen vermogen kan worden voorzien.¹⁴⁸⁾ Deze gedachte berust o.i. op een misvatting. Om de kern in de vermogensbehoefte van een bedrijf vast te stellen, acht men het noodzakelijk te letten op de werking van het diversiteitsverschijnsel zoals dit in hoofdstuk I, bladzijde 32 e.v. is uiteengezet. Wanneer het echter gaat om het kiezen van de middelen ter dekking van deze vermogensbehoefte ziet men vaak ten onrechte over het hoofd, dat ditzelfde beginsel ook aan de kant van de financieringsmiddelen van toepassing is.¹⁴⁹⁾ Hierdoor komt men dan tot de conclusie, dat de vreemde vermogensbestanddelen zich door hun tijdelijke beschikbaarheid alleen voor dekking van tijdelijke behoeften lenen. Wordt ook bij de geldmiddelen van een bedrijf de werking van het diversiteitsverschijnsel erkend, dan moet men tot de gevolgtrekking komen, dat naast het eigen vermogen ook een deel van het vreemde vermogen constant beschikbaar kan zijn. Bij vreemd vermogen, waarop niet regelmatig kan worden afgelost doch dat na verloop van tijd in zijn geheel moet worden terugbetaald, is dit bijvoorbeeld het geval indien schuldopvolging mogelijk is. Zo kunnen in de landbouw hypothecaire leningen, waarbij een ruime overwaarde van het onderpand in acht wordt genomen, als regel gemakkelijk worden verkregen. Bij vreemd vermogen, waarop daarentegen geleidelijk wordt afgelost, kan een constante kern ontstaan door het overlappen van de looptijd van twee of meer kredieten, die te gelegener tijd weer kunnen worden vernieuwd. Vergelijk bijvoorbeeld grafiek 20.

Grafiek 20 Schema voor het ontstaan van een vaste kern in de vreemde geldmiddelen

Laatstgenoemde voorwaarde — namelijk dat de leningen kunnen worden vernieuwd zodra de oude zijn afgelost — is natuurlijk essentieel;

¹⁴⁸⁾ Vergelijk bijvoorbeeld S. Kleerekoper: „Grondbeginselen der bedrijfseconomie“, Amsterdam 1948, Deel I blz. 356 e.v. Andere schrijvers gaan veelal stilzwijgend van deze premisse uit. Vergelijk ook C. D. Scheer: „De financiering van land- en tuinbouwbedrijven“, verschenen in het „Landbouwkundig Tijdschrift“ van januari 1943.

¹⁴⁹⁾ Zie ook het artikel „Het jaarverslag en de liquiditeit“ van B. Pruyt in „De Naamloze Vennootschap“, april 1956 en de reactie hierop in het artikel „Financiering en liquiditeit“ door J. L. M. e. y in „De Naamloze Vennootschap“ van juli/augustus 1956.

het zal mede van de potentiële kredietgevers afhangen, in hoeverre het vreemde vermogen een constante kern zal bevatten. Wanneer de kredietneming wordt gebaseerd op algemeen aanvaarde en solide vormen van zekerheidsstelling en de kredietnemer niet tot het uiterste van zijn kredietcapaciteit gaat, zal evenwel aan de genoemde voorwaarde in vele gevallen voldaan kunnen worden. Een analoge opeenvolging van kredieten heeft vaak plaats bij het passieve leverancierskrediet.

Aan financiering met geleidelijk te amortiseren vreemd vermogen is niet alleen door de houding van de kredietgevers een grens gesteld, doch ook door het bedrag aan aflossingen dat een kredietnemend bedrijf uit vrijkomende afschrijvingen en besparingen vermag op te brengen. Wanneer wij ons het theoretische geval indenken, dat alle aan slijtage onderhevige produktiemiddelen met passende leningen zijn gefinancierd, dan zullen geen afschrijvingen meer beschikbaar zijn om hiermede leningen ter financiering van de grond af te lossen. De vraag of de aflossingsverplichtingen kunnen worden nagekomen, is dan afhankelijk van de mate, waarin besparingen uit het inkomen van de boer mogelijk zijn. Een dergelijke financiering maakt de liquiditeitspositie van een bedrijf kwetsbaarder. De ondernemer zal moeten beslissen of hij dit grotere risico aanvaardbaar acht. Zijn winstverwachting zal hierbij van groot belang zijn.¹⁵⁰⁾ Theoretisch is het denkbaar, dat het voor de financiering van de grond noodzakelijke permanente vermogen wordt verkregen door middel van elkaar overlappende leningen. Dit zou in de beschreven situatie evenwel aanleiding geven tot het ontstaan van overtollig vermogen¹⁵¹⁾, hetgeen op rentabiliteitsgronden bezwaren heeft.

Aan de andere kant moge het bovenstaande hebben aangetoond, dat de stelling, volgens welke de constante vermogensbehoefte uitsluitend door eigen vermogen kan worden gedekt, theoretisch niet ten volle houdbaar is. Bij de bestudering van de financiële structuur der onderzochte landbouwbedrijven kan hierop dan ook geen beoordelingsnorm worden gebaseerd.

Het loslaten van deze norm leidt tot een subjectivering van het oordeel. Het subjectieve inzicht van de ondernemer in zowel de kredietmogelijkheden waarover een bedrijf beschikt, de kredietvoorwaarden, als de winstmogelijkheden, is dan in hoge mate bepalend voor het antwoord op de vraag, welk deel van de constante vermogensbehoefte tenminste door eigen vermogen moet worden gedekt. De ondernemer zal een compromis moeten zoeken tussen het streven naar een zo klein mogelijk termijnrisico — het gevaar van illiquiditeit — en een zo hoog mogelijke rentabiliteit van het bedrijf. Daarbij dient in de overwegingen te worden betrokken de vraag, in hoeverre een verkleining van de vermogensbehoefte door middel van pacht of huur van duurzame produktiemiddelen kan bijdragen tot een verantwoorde oplossing van het financieringsvraagstuk. Vooral wanneer, zoals bij landbouwbedrijven vaak het geval is, de vermogensbehoefte

¹⁵⁰⁾ Vergelijk C. F. Scheffer: „Financieringstheorie en financieringspraktijk”, verschenen in *Economie* januari 1957.

¹⁵¹⁾ Dit blijkt bijvoorbeeld uit grafiek 20, indien wordt verondersteld, dat a de vermogensbehoefte voor de grond aangeeft.

bij volledige eigendom in vergelijking tot de inkomensstroom relatief groot is, verdient dit aspect bijzondere aandacht.

Uit de voorgaande beschouwingen volgt, dat voor een gedegen oordeelsvorming, ook bij een balansanalyse meer gegevens bekend dienen te zijn, dan louter één balans. Er staan ons echter niet meer gegevens ter beschikking. Een ideale en voor ons tevens praktisch hanteerbare beoordelingsnorm kan dan ook niet worden gevonden. Bovenstaande theoretische uiteenzetting biedt ons echter wel steunpunten om voor het ons ten dienste staande cijfermateriaal enkele globale beoordelingsmaatstaven te formuleren.

Met het oog op de kredietwaardigheid moet het van belang worden geacht, dat de waarde van de bezittingen voldoende is om bij liquidatie uit de opbrengst ervan alle schulden terug te betalen. Een bedrijf is dan solvabel. Kredietverkrijging zal moeilijk zijn voor bedrijven, die op het moment, waarop krediet wordt gevraagd, reeds insolvent zijn.

Als tweede vereiste voor een gezonde financiering zal er van worden uitgegaan, dat de langdurige vermogensbehoefte, die o.m. wordt veroorzaakt door investeringen in grond, gebouwen, inventaris, veestapel, alsmede de op lange termijn uitgezette gelden, gedekt moet zijn door voor lange termijn beschikbaar staande geldmiddelen (d.w.z. eigen vermogen en langlopende leningen). Indien hieraan niet is voldaan, zal een bedrijf gemakkelijk in liquiditeitsmoeilijkheden kunnen geraken.

In de derde plaats zal ervan worden uitgegaan, dat de bedrijven in staat moeten zijn de lopende produktie te financieren en de op korte termijn vervallende schulden te betalen. Daarbij is rekening gehouden met de op de balansdata aanwezige vlottende middelen en de op basis van zakelijke zekerheidsstellingen normaliter te verkrijgen kredieten. Men zou dit de liquiditeit op korte termijn kunnen noemen. Voor een beschouwing van de liquiditeit op lange termijn, waarbij bovendien rekening zou worden gehouden met noodzakelijke investeringen, aflossingen e.d. ontbreken ons de nodige gegevens.

Met deze, helaas onvolmaakte beoordelingsnormen zullen wij nu de onderzochte bedrijven aan een nader onderzoek onderwerpen.

Het kostengezichtspunt moet geheel buiten beschouwing blijven, omdat hieromtrent geen gegevens ter beschikking staan.

b. De solvabiliteit

Een bedrijf is insolvent, indien de liquidatie-opbrengst der bezittingen naar schatting onvoldoende zou zijn om alle bestaande schulden in geval van liquidatie te delgen. De volgens liquidatiewaarde opgestelde balans vertoont dan een negatief eigen vermogen.

De door ons gebruikte balansen zijn weliswaar geen liquidatiebalansen, doch zij zijn niettemin geschikt om een indruk van de solvabiliteit der onderzochte bedrijven te verkrijgen. Dit is mogelijk, omdat de grond en de gebouwen alsmede de veestapel zijn gewaardeerd tegen de op de peildatum geldende prijzen — maximaal toelaatbare prijzen respectievelijk

marktprijzen — en verkoop van activa, zoals voorraden en bedrijfsvorderingen, gewoonlijk niet tot liquidatieverliezen aanleiding zal geven. Sommige beleggingen in de vorm van uitgeleende gelden zullen wellicht minder gemakkelijk liquideerbaar blijken, doch hier staat tegenover, dat de dode inventaris over het geheel genomen tegen een lage fiscale waarde is geactiveerd.

Het aantal gevallen, waarin het eigen vermogen negatief was, blijkt uiterst klein te zijn. Op de peildatum was hiervan slechts bij 16 bedrijven of 0,3 % der onderzochte bedrijven sprake. In de Zeekleigebieden waren nog de meeste van deze bedrijven geconcentreerd, namelijk 10 (dit is 0,9 % van de in dit gebied onderzochte bedrijven). Dit aantal is zo klein, dat hieraan geen nadere aandacht behoeft te worden besteed.

c. De financiering van de duurzame activa

Onder duurzame activa zijn te verstaan grond, gebouwen, levende en dode inventaris. Ten einde een beeld te verkrijgen van de financieringspraktijk, is voor alle onderzochte landbouwbedrijven nagegaan, of het op lange termijn beschikbare vermogen — eigen en langdurig vreemd vermogen — toereikend is voor de dekking van de duurzame investeringen (a), alsmede voor de dekking van het totaal der investeringen in duurzame activa en de uitstaande gelden op lange termijn ¹⁵²⁾ (b). Voor een goede vergelijking zou de vaste kern in de bedrijfsvoorraden en de debiteuren eigenlijk ook in het bedrag aan investeringen op lange termijn begrepen moeten zijn, terwijl ook met een kern in de vlottende schulden rekening zou moeten worden gehouden. Het beschikbare cijfermateriaal maakt dit echter niet mogelijk. Daarom is volstaan met een vergelijking van de in duurzame activa geïnvesteerde bedragen met het eigen vermogen en de langlopende schulden. Wanneer de langdurig ter beschikking staande geldmiddelen kleiner zijn dan het in duurzame activa geïnvesteerde vermogen, is een deel van de langdurige vermogensbehoefte met voor slechts korte termijn beschikbaar vermogen gedekt, hetgeen een labiel karakter geeft aan de liquiditeit van een bedrijf.

Ofschoon, zoals uit het voorafgaande is gebleken, de langdurige vermogensbehoefte niet a priori uitsluitend met eigen vermogen behoeft te worden gefinancierd, is een bedrijf weerstandskrachtiger naarmate een groter deel van de langdurige vermogensbehoefte met eigen middelen is gedekt (c).

De hierboven bedoelde relaties a, b en c kunnen tot verhoudingsgetallen worden uitgewerkt. Deze zijn voor alle onderzochte bedrijven berekend en vervolgens in tabel 30 in verschillende groepen gesplitst, zoals groepen van landbouwgebieden, grootteklassen, pacht- en eigendomsverhoudingen, alsmede leeftijdsgroepen van de boer.

¹⁵²⁾ Tot de op lange termijn uitstaande gelden zijn gerekend de uitgeleende gelden (al dan niet tegen hypothecaire zekerheid), de vorderingen op coöperatieve verenigingen die op de ledenrekening zijn geboekt, de aandelen in coöperaties, de nog te ontvangen erfdelen en voorts de afkoopwaarde van verzekeringspoliszen.

Tabel 30

*Vergelijking van de duurzame investeringen met
het voor lange termijn beschikbare vermogen
(voorjaar 1952)*

Indeling in groepen	Landbouwbedrijven gelegen in																				
	Zeeklei-gebieden			Rivierklei-gebieden			Weide-gebieden			Zandgronden			Veen-koloniën			Tuinbouw-gebieden			Nederland		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
Totaal	90	85	65	92	87	63	79	68	53	86	82	60	100	99	78	87	64	43	86	80	
Bedrijfsgruotte:																					
4 - < 7 ha	91	84	73	94	89	68	83	80	54	84	82	62	—	—	—	—	—	—	86	83	
7 - < 15 ha	90	89	70	92	89	65	75	65	47	87	84	61	—	—	—	86	57	46	86	81	
15 - < 30 ha	84	79	50	91	86	60	80	69	54	87	81	61	100	100	85	88	65	41	85	77	
30 - < 50 ha	93	87	71	94	84	62	78	66	57	78	69	44	—	—	—	—	—	—	88	80	
50 - 100 ha	93	88	73	83	78	57	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	90	84	
Gepachte oppervlakte cultuurgrond:																					
0 - < 20 %	88	83	46	88	83	47	73	64	28	85	82	51	100	100	33	86	63	34	84	79	
20 - < 40 %	87	81	59	94	88	45	79	68	40	88	84	57	—	—	—	—	—	—	87	81	
40 - < 60 %	96	85	56	92	89	47	77	68	41	85	83	54	—	—	—	—	—	—	87	81	
60 - < 80 %	89	85	54	93	90	62	79	67	46	89	85	62	—	—	—	—	—	—	88	83	
80 - 100 %	90	86	74	93	87	76	82	70	67	85	80	73	100	100	100	87	67	58	87	80	
Leeftijd van de boer:																					
20 - < 30 jaar	88	85	44	85	81	50	61	55	23	77	72	41	—	—	—	—	—	—	78	73	
30 - < 40 jaar	87	83	58	89	82	63	75	62	50	84	79	53	—	—	—	80	55	35	84	77	
40 - < 50 jaar	90	85	65	94	88	62	80	67	53	86	82	62	100	100	86	90	69	31	87	80	
50 - < 60 jaar	93	87	72	92	87	64	81	75	56	86	83	63	100	95	55	86	69	56	88	82	
60 jaar en ouder	89	84	66	93	90	66	80	69	57	88	86	64	—	—	—	85	56	44	87	82	

Toelichting:

- a = % bedrijven waarvan de duurzame investeringen door eigen vermogen en schulden op lange termijn zijn gedekt.
b = % bedrijven waarvan de duurzame investeringen en de op lange termijn uitgezette gelden (vorderingen) door eigen vermogen en schulden op lange termijn zijn gedekt.
c = % bedrijven waarvan de duurzame investeringen door eigen vermogen zijn gedekt.

De meeste landbouwbedrijven bleken aan de gestelde eis voor een goede financiering — n.l. dekking van de langdurige vermogensbehoefte door langdurig ter beschikking staande middelen — te voldoen. Van alle onderzochte bedrijven had n.l. 80 % de duurzame investeringen, met inbegrip van de vorderingen op lange termijn, geheel met op lange termijn ter beschikking staand vermogen gefinancierd. Laat men de vorderingen op lange termijn buiten beschouwing, dan blijkt, dat bij 86 % van de bedrijven de duurzame investeringen door lang vermogen was gedekt, waarvan bij 70 % zelfs geheel door eigen middelen.

Niet in alle delen van Nederland waren deze verhoudingsgetallen echter even gunstig. In het algemeen was de financiële structuur van de bedrijven in de Weide- en Tuinbouwgebieden — en in het bijzonder die van de

weidebedrijven — het ongunstigst. In tabel 30 zijn weliswaar geen gegevens per bedrijfstype vermeld, doch uit de beschikbare, niet gepubliceerde, gegevens is nog wel gebleken, dat de gunstigste situatie met betrekking tot de financiële structuur van de weide- en gemengde bedrijven in de Rivierkleigebieden voorkwam.

Wanneer wij de cijfers in tabel 30 nader beschouwen, ten einde de invloed van de bedrijfsgrootte op de financiële structuur vast te stellen, blijkt van een continue invloed in een bepaalde richting nagenoeg geen sprake te zijn. Het beloop van de cijfers in de verschillende grootte-klassen heeft een wat grillig karakter. Vergelijken wij echter de uitersten — namelijk de kleinste met de grootste bedrijven — dan kunnen wij wel waarnemen, dat de financiële structuur van de bedrijven in de hoogste grootteklassen overwegend minder gunstig is, dan die van de kleinere bedrijven. De bedrijven in de Zeekleigebieden maken hierop een uitzondering.

Bij de pachtbedrijven (80—100 % van de cultuurgrond gepacht) was het aantal, dat de investeringen in duurzame activa met op lange termijn beschikbare gelden had gedekt, groter dan bij eigendomsbedrijven (0 - < 20 % van de cultuurgrond gepacht). De gegevens voor de mengvormen tussen eigendoms- en pachtbedrijven vertonen een onvast beeld, waaruit moeilijk algemeen geldende conclusies kunnen worden getrokken.

Kenmerkend zijn de verschillen tussen de bedrijven van jonge en oude boeren. Ofschoon niet geheel van toepassing op de berekende verhoudingsgetallen voor de bedrijven in de Zeekleigebieden, tonen de cijfers in tabel 30 duidelijk aan, dat er onder de bedrijven van oudere boeren meer voorkwamen, die aan de hier besproken financieringsregel beantwoordden, dan onder die van jonge boeren. Dit neemt echter niet weg, dat in de Zeeklei- en Rivierkleigebieden toch nog altijd 85 % respectievelijk 81 % van de bedrijven van boeren tussen 20 en 30 jaar de duurzame investeringen en beleggingen met langdurig ter beschikking staand vermogen had gefinancierd. Op de Zandgronden en de Weidegebieden waren deze percentages echter aanmerkelijk lager, n.l. 72 % en 55 %.

Het aandeel van het eigen vermogen in de financiering der duurzame investeringen bleek groter te zijn, naarmate een groter deel van het bedrijf is gepacht en de leeftijd van de boer hoger is. Onderstaande tabel geeft nog een overzicht van het gecombineerd effect van beide factoren.

Tabel 31 *Aantal eigenaars- en pachtbedrijven dat de duurzame investeringen met eigen vermogen heeft gefinancierd, ingedeeld naar leeftijdsgroep van de bedrijfsleider (in %) (voorjaar 1952)*

Leeftijd van de boer	Eigenaarsbedrijven	Pachtbedrijven
20 - < 30 jaar	28	43
30 - < 40 jaar	26	65
40 - < 50 jaar	42	77
50 - < 60 jaar	47	81
60 jaar en ouder	55	80

Bij de bespreking van het eigen vermogen in § 3 a van hoofdstuk III is de verklaring eigenlijk reeds gegeven voor de grote invloed van de juridische exploitatievorm en de leeftijd van de boer op de financiële structuur. De duurzame investeringen zullen op pachtbedrijven slechts van relatief kleine omvang zijn, terwijl bovendien de grotere moeilijkheden bij de kredietverkrijging wegens het gebrek aan door kredietgevers solide geachte zakelijke zekerheden de pachters dwingen tot financiering met eigen middelen, een noodzaak die gemakkelijker is te vervullen naarmate men meer tijd heeft gehad uit het inkomen te sparen.

d. De liquiditeit op korte termijn

Onder liquiditeit op korte termijn verstaan wij de mate, waarin bedrijven in staat zijn hun op korte termijn vervallende schulden te betalen en hun toekomstige behoefte aan geldmiddelen ter financiering van de seizoenproductie te dekken. Voor zover de beschikbare geldmiddelen — kas, bank, giro — en de op korte termijn liquideerbare activa — voorraden, bedrijfsporderingen en effecten — hiertoe ontoereikend zijn en een bedrijf dus illiquide is, zal een beroep op kredietgevers moeten worden gedaan om een normale voortgang van het bedrijf te waarborgen. Hierbij komt dus tevens de vraag naar voren tot welke grens de bedrijven in staat geacht kunnen worden krediet op te nemen.

Tot de kortlopende schulden zijn gerekend de privé-, bedrijfs- en belastingschulden en voorts de schuld in lopende rekening bij banken. Met de op korte termijn te betalen rente en aflossingen kon geen rekening worden gehouden, wegens het ontbreken van de daartoe nodige gegevens.

Als gevolg van de seizoenproductie in de landbouw zullen de ontvangsten (met name vooral in de akkerbouwsector) gedurende een deel van het jaar kleiner, in een ander gedeelte van het jaar groter zijn dan de uitgaven, met als gevolg, dat voor elk bedrijf een tijdstip is aan te wijzen, waarop de liquiditeitspositie het ongunstigst is. Indien dus vóór dit tijdstip een momentopname van de liquiditeitspositie wordt gemaakt, moet er rekening mede worden gehouden, dat in de nabije toekomst nog middelen ter financiering van het lopende productieproces uit het bedrijf zullen wegvloeien. Reeds eerder is gesteld, dat het wegens het grote aantal onderzochte bedrijven niet mogelijk was voor elk bedrijf afzonderlijk een liquiditeitsbegroting op te stellen; daartoe zou met de betrokken boeren persoonlijk contact moeten worden gezocht inzake de betalings- en afzetgewoonten, de invloed van het gekozen bouwplan op de ontvangsten en uitgaven, de vervaldatum van rente- en aflossingsverplichtingen e.d. In plaats hiervan is een globale werkwijze gevolgd door de ontvangsten en uitgaven, die met het lopende productieproces samenhangen, te begroten aan de hand van de productieomstandigheden van het typebedrijf in verschillende akkerbouwgebieden.¹⁵³⁾ Afwijkingen, die hierdoor per bedrijf

¹⁵³⁾ Hierbij is gebruik gemaakt van op de Afdeling Bedrijfseconomisch Onderzoek van het L.E.I. berekende normen voor de geldbehoefte ten behoeve van het productieproces. De hoogte van de gebruikte normen wisselt naar gebied en voorts naar gelang van de grootte van de bouwlandsector, de omvang van de bedrijven, alsmede de balansdatum waarop de liquide middelen en de schulden op korte termijn betrekking hebben. De gegevens zijn afgeleid uit het

kunnen optreden, heffen elkaar goeddeels op wanneer — zoals is geschied — groepen van bedrijven worden onderzocht.

Bedrijven, die onvoldoende geldmiddelen bezitten om de kortlopende schulden af te lossen en de seizoenproductie te financieren, doch die over de mogelijkheid beschikken deze liquiditeitsspanning door kredietneming op te vangen, kunnen gunstiger worden beoordeeld dan bedrijven welke zich op de grens van kredietwaardigheid bevinden. Deze laatste zullen op andere wijzen moeten trachten aan de liquiditeitsmoeilijkheden het hoofd te bieden, zoals door beperking van de privé-disposities en inkrimping van het bedrijf. Het is daarom van belang bij onze liquiditeitsbeoordeling de mogelijkheden tot kredietneming in de beschouwing te betrekken.

Voor een kredietgever is het bij vermogensverstrekking een belangrijk punt van overweging, of hij zal kunnen verwachten het uitgeleende geld te zijner tijd terug te ontvangen. Deze verwachting zal door verschillende factoren worden bepaald zoals door zijn oordeel over de persoon van de kredietvrager, de mate waarin zekerheden — persoonlijke of zakelijke — kunnen worden gesteld, de inkomenscapaciteit en de financiële positie van het boerenbedrijf. Al deze factoren tezamen beïnvloeden de mate, waarin een bedrijf alsnog over krediet zal kunnen beschikken. Een uiterste grens van de financiering met vreemde middelen wordt bereikt, wanneer de solvabiliteit in gevaar zal komen. De kredietlimiet zal echter doorgaans reeds veel eerder zijn bereikt.

Nu staan ons geen gegevens ten dienste met betrekking tot de persoon van de boer en de rentabiliteit van de onderzochte bedrijven. Het is voorts niet mogelijk gebleken bij de bepaling van de kredietruimte der bedrijven vast te stellen, hoe de kredietmogelijkheden zijn, die bijv. dank zij borgtocht of familiebetrekkingen realiseerbaar zijn. Wij moeten bij het onderzoek naar de kredietruimte noodgedwongen afzien van de invloed van subjectieve factoren en in de plaats hiervan een meer objectieve maatstaf aanleggen.

Als basis voor het vaststellen van de te verkrijgen kredieten is genomen de zakelijke zekerheid, die de boeren als dekking kunnen verschaffen en met name de zekerheden die door de boerenleenbanken worden aanvaard. De richtlijnen van boerenleenbanken zijn echter geenszins maatgevend voor hetgeen andere geldgevers verlangen. Dit is zeker niet het geval voor het vermogen dat van familieleden wordt verkregen. Toch verdient het de voorkeur bij onze berekeningen de normen van de boerenleenbanken aan te houden, aangezien deze banken in beginsel hun loketten voor elke boer openstellen, terwijl de mogelijkheid tot het betrekken van gelden van familieleden niet aan ieder is gegeven. Ten einde het beeld niet te gunstig voor te stellen, zijn uitsluitend activa als dekking aangenomen, welke door kredietgevers als solide dekking worden beschouwd. Over het geheel genomen zullen bij de berekening van de nog verkrijgbare kredieten op basis van de minimaal vereiste

onderzoek naar de kostprijzen en naar de rentabiliteit van het typebedrijf in resp. de Noordelijke Bouwstreek, het Oldambt, de Veenkoloniën en het Zuidwestelijk Zeekleigebied (zie de in 1952 verschenen L.E.I.-rapporten no. 163 t/m 166).

dekking tegen zakelijke zekerheid bij boerenleenbanken, eerder te lage dan te hoge uitkomsten worden verkregen. Dit geldt te meer daar ook bij de boerenleenbanken mogelijkheden aanwezig zijn tot opneming van kredieten tegen andere dan zakelijke zekerheidsstellingen, zoals persoonlijke borgtocht en gedeeltelijke zekerheidsstellingen door de speciale waarborgfondsen van de centrale landbouwkredietinstellingen of door het Borgstellingsfonds voor de Landbouw.

Het kredietplafond is in geval van dekking door grond en gebouwen op 66 % van de getaxeerde waarde gesteld, bij dekking door hypothecaire geldvorderingen op 80 % en bij verzekeringspolissen op 100 % van hun afkoopwaarde. Krediet op onderpand van effecten is buiten beschouwing gebleven, omdat door verkoop van deze effecten doorgaans meer geldmiddelen ter beschikking komen. De verkoopwaarde der effecten is daarom geteld bij de beschikbare liquide middelen.

In tabel 32 is nu nagegaan, hoeveel procent van de bedrijven in het voorjaar van 1952 de liquiditeitsspanning niet kon opheffen door kredietneming op basis van bovenvermelde zakelijke zekerheidsstellingen. Daarbij is uitsluitend gelet op de liquiditeit op korte termijn, namelijk op het vermogen de op korte termijn vervallende schulden te betalen en de toekomstige seizoenbehoefte aan geldmiddelen te dekken.

Tabel 32 *Percentage bedrijven met een ongunstige liquiditeit op korte termijn*

(Na aftrek van de bedrijven die de liquiditeitsspanning kunnen opheffen door kredietneming op basis van solide zakelijke zekerheidsstellingen).

(voorjaar 1952)

Landbouwbedrijven, gelegen in:		Bedrijfsgrootte:	
Zeekleigebieden	17	4 - < 7 ha	11
Rivierkleigebieden	11	7 - < 15 ha	11
Weidegebieden	21	15 - < 30 ha	14
Zandgronden	9	30 - < 50 ha	17
Veenkoloniën	0	50 - 100 ha	23
Tuinbouwgebieden	20		
Gepachte oppervlakte cultuurgrond:		Leeftijd van de boer:	
0 - < 20 %	7	20 - < 30 jaar	28
20 - < 40 %	6	30 - < 40 jaar	24
40 - < 60 %	7	40 - < 50 jaar	13
60 - < 80 %	8	50 - < 60 jaar	9
80 - 100 %	21	60 jaar en ouder	7

Voor een goed begrip van de vermelde gegevens zij er nadrukkelijk op gewezen, dat de liquiditeitspositie in de werkelijkheid gunstiger moet worden gacht, dan in tabel 32 tot uitdrukking komt, omdat de kredietmogelijkheden die hun grondslag vinden in kredietgaranties en bijstand van familieleden, vanwege hun onmeetbare karakter buiten beschouwing

moesten blijven. De cijfers zijn daarom in hoofdzaak van betekenis om tendenties aan te duiden, met andere woorden om aan te geven hoe de liquiditeitspositie der bedrijven varieert bij verschillen in bedrijfsgrootte, in pacht- en eigendomsverhoudingen en in ouderdom van de boer.

In de gebieden met veehouderijbedrijven (weidegebieden en tuinbouwgebieden) werden aanzienlijk meer „illiquide” bedrijven aangetroffen, dan in de gebieden met gemengde bedrijven (zandgronden en rivierkleigebieden).

Ten aanzien van de invloed van de bedrijfsgrootte en de leeftijd van de boer kan worden opgemerkt, dat onder de grote boerderijen en de bedrijven van jonge boeren er naar verhouding meer in een ongunstige liquiditeitspositie verkeerden dan onder de kleine bedrijven en de bedrijven van oude boeren. Bovendien blijken de eigenaarsbedrijven zich in een gunstiger positie te bevinden dan de pachtbedrijven, hetgeen hoofdzakelijk een gevolg is van het feit, dat zij meer zakelijke zekerheden bezitten en uit dien hoofde over een grotere kredietruimte beschikken.

De weergegeven cijfers wijzen erop dat de liquiditeit op de bedrijven van jonge pachters en op de grote bedrijven in sterkere mate tot moeilijkheden aanleiding gaf dan op de overige bedrijven.

§ 2. CONFRONTATIE IN RUIMERE ZIN; BEOORDELING VAN DE KREDIETAPPARATUUR

In de vorige paragraaf is getracht een beoordeling te geven van de financiële structuur van de individuele bedrijven, die bij het onderzoek waren betrokken. Daarbij is uitgegaan van de vermogensbehoefte, die samenhangt met de op de bedrijven aanwezige activa. Er is evenwel een ruimere probleemstelling denkbaar. Men zou behoeften en middelen kunnen confronteren tegen de achtergrond van wat als een optimale combinatie van produktiefactoren moet worden beschouwd. Een dergelijk onderzoek zou een analyse vergen ten eerste van het vermogen, dat additioneel nodig zou zijn om tot een meer optimale combinatie van produktiefactoren te geraken en ten tweede van de ter dekking hiervan beschikbare geldmiddelen. Daarbij zou zich de vraag voordoen, in hoeverre het begrip „optimale combinatie van produktiefactoren” gedacht moet worden binnen het individuele bedrijf, binnen de gehele agrarische bedrijfstak, binnen het kader van de gehele Nederlandse volkshuishouding of in het kader van de internationale arbeidsverdeling.¹⁵⁴⁾ Al naar gelang het standpunt, dat dienaangaande zou worden ingenomen, zou de rentabiliteit van investeringen verschillend worden beoordeeld en in samenhang hiermede ook verschillende uitkomsten worden verkregen voor de grootte van de additionele vermogensbehoefte.

¹⁵⁴⁾ Hierbij zij opgemerkt, dat men bij de bepaling van de privaat-economische rentabiliteit van investeringen onherroepelijk stuit op vragen die de grenzen van het individuele bedrijf overschrijden. Zo rijst de vraag in hoeverre gemeenschappelijk eigendom van produktiemiddelen, huur of gebruikmaking van de diensten van loonwerkbedrijven te verkiezen is boven algehele eigendom binnen het individuele bedrijf. Voorts zal men zich ter bepaling van de rentabiliteit een beeld moeten vormen van de ontwikkeling op de wereldmarkt en de toekomstige landbouwpolitiek (prijsgaranties, toeslagen e.d.).

Het is duidelijk dat een behandeling van dit vraagstuk de grenzen van onze studie verre zou overschrijden. De urgentie van een dergelijk onderzoek uit het oogpunt van financiering is overigens ook niet groot, indien de landbouw beschikt over een goed ontwikkeld en adequaat kredietwezen.

Sinds het einde van de vorige eeuw is veel in het agrarisch kredietwezen veranderd. De belangrijkste wijzigingen betreffen de totstandkoming van de boerenleenbanken rondom de eeuwwisseling en de introductie van het stelsel van kredietgaranties door gespecialiseerde instellingen. Wanneer het gehele terrein van de agrarische kredietverschaffing (met inbegrip van de kredietgaranties verstrekken instellingen) wordt overzien, is de conclusie gerechtvaardigd, dat onze landbouw over de vereiste kredietapparatuur beschikt. Voor grondkrediet kan men terecht bij particuliere personen (w.o. familieleden), institutionele beleggers en boerenleenbanken. Uit de ontwikkelingsgeschiedenis van de N.V. Boeren-Hypotheekbank kan worden afgeleid, dat de boeren weinig behoefte hebben aan een gespecialiseerde instelling voor onopzegbaar grondkrediet zolang de mogelijkheid bestaat elders goedkoper het nodige vreemde vermogen te betrekken. De hypothecaire zekerheidsstelling draagt ertoe bij, dat voor de genoemde kredietgevers als regel een lage rente aanvaardbaar is. Hoewel de boerenleenbanken zich ook op het gebied van het grondkrediet bewegen, ligt hun grootste activiteit bij de verstrekking van kortlopend en middellang bedrijfskrediet en het is juist op dit gebied, dat deze banken in een leemte van het kredietwezen hebben voorzien. Door de eenvoudige en gedecentraliseerde organisatie zijn zij in staat betrekkelijk goedkoop krediet te verstrekken en voorts rekening te houden met de eisen van de individuele bedrijven, o.m. door de looptijd van de voorschotten op het kredietnemende bedrijf af te stemmen en het recht tot vervroegde aflossing toe te kennen. Het nauwe contact met de bedrijven maakt het bovendien gemakkelijker bijzondere regelingen te treffen, indien een kredietnemer onverwacht en buiten zijn schuld niet in staat mocht blijken op tijd zijn rente- en aflossingsverplichtingen na te komen. Als sluitstuk van het agrarische kredietwezen is na de tweede wereldoorlog het Borgstellingsfonds voor de Landbouw ontstaan, waardoor voor moeilijkheden liggende op het gebied van de zekerheidsstelling door kredietgevers een principiële oplossing is gevonden. Voor zover in verband met rendabel geachte investeringen een latente additionele vermogensbehoefte bestaat, die niet langs de normale kanalen van het kredietwezen kan worden gedekt, zal deze behoefte zich bij het Borgstellingsfonds kunnen manifesteren.

De aanwezigheid van de nodige kredietapparatuur is één van de redenen, waarom naar onze mening in de financiering geen algemeen knelpunt is gelegen voor het totstandbrengen van verantwoorde investeringen. Een tweede reden zien wij in het feit, dat medio 1956 alleen reeds de boerenleenbankorganisatie Utrecht ¹⁵⁵⁾ zonder haar liquiditeit in gevaar te brengen f 250 miljoen op lange of f 400 miljoen op korte termijn

¹⁵⁵⁾ De Raiffeisen-Bode, juni 1956, bladzijde 151.

additioneel had kunnen uitlenen. Wanneer op het moment, waarop wij dit schrijven, minder vlot krediet kan worden verstrekt, is dit niet zo zeer een gevolg van een onbevredigend werkend agrarisch krediet-apparaat, maar een uitvloeisel van de algehele economische en monetaire situatie waarin ons land zich bevindt.

Ofschoon de structuur van het agrarische kredietwezen een bevredigend beeld te zien geeft, kunnen over de werking van het kredietstelsel nog wel enige kritische kanttekeningen worden gemaakt:

a. Als bezwaar tegen de voorwaarden, waartegen kredieten aan de landbouw worden verstrekt, kan worden aangevoerd, dat zowel grond- als bedrijfskredieten veelal op korte termijn opzegbaar zijn. Dit geldt zowel voor vermogensverschaffing door spaarbanken en boerenleenbanken, als voor geldverstrekking door particuliere personen. Dit is een omstandigheid die de financiële stabiliteit van met kredieten financierende landbouw-bedrijven formeel gezien bedreigt. Materieel gezien is het gevaar van onverwachte opzegging echter niet zo groot. De sociale gerichtheid van de spaarbanken en de nauwe verbondenheid van de boerenleenbanken met de agrarische gemeenschap alsmede een goede liquiditeitsbewaking door deze instellingen leiden ertoe, dat een boer in de praktijk niet bevreesd behoeft te zijn, onverwacht voor het feit te worden geplaatst dat het krediet wordt opgezegd. Voorwaarde is echter dat hij normaal aan zijn verplichtingen tot aflossing en rentebetaling voldoet. Bij geld-leningen afkomstig van particuliere personen is het aan de opzegbaarheid verbonden gevaar daarentegen aanzienlijk groter, vooral bij overlijden van de kredietgever. Een boer zal er daarom verstandig aan doen bij aantrekking van leningen van particulieren de looptijd contractueel vast te leggen.

b. De werkingsfeer van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw is beperkt gebleven tot borgstelling voor investeringskredieten. Voor bedrijfskredieten ter dekking van normale bedrijfsuitgaven — bijvoorbeeld financiering van de oogst — kan het Borgstellingsfonds formeel geen garanties verstrekken, hoewel deze voor de rentabiliteit van een kredietvragend bedrijf in even grote mate van betekenis kunnen zijn als investeringskredieten. Een verbreding van het werkterrein van het Borgstellingsfonds verdient daarom overweging. Het z.g. „Bijzonder Krediet” in de middenstand biedt hiervoor goede aanknopingspunten. Het zou te ver voeren op deze plaats over de middenstandsfinanciering uit te wijden. Er moge worden volstaan met erop te wijzen, dat het „Bijzonder Krediet” aan de Nederlandse Middenstandsbank de mogelijkheid biedt tegen een overheidsgarantie van 100 % krediet te verstrekken ter opvang van liquiditeitsmoeilijkheden, waarin volwaardige en naar goed koopmansgebruik beheerde middenstandsbedrijven buiten de schuld van de ondernemer zijn geraakt of zullen geraken.

Uit de volgende passage van de Middenstandsnota 1954 (blz. 56) blijkt, dat de kredietregelingen in de middenstand in een ruimer kader zijn geplaatst dan in de landbouw. „Het feit, dat de te bieden dekking voor de benodigde credieten niet bankabel is en dus voor de normale handels-

banken niet acceptabel, wil nog niet zeggen, dat zij onvoldoende is en dat het, wanneer ook met het rendement van de onderneming en met de persoonlijkheid van de ondernemer wordt rekening gehouden, maatschappelijk bezien, niet verantwoord zou zijn haar in aanmerking te nemen bij het verschaffen van crediet. In zoverre een dergelijk lacune in de credietvoorziening niet in de particuliere sfeer kan worden opgevuld, rekent de overheid het zich tot een taak daarbij de helpende hand te bieden door zich in bepaalde gevallen geheel of gedeeltelijk voor de opgenomen credieten garant te stellen. Als algemene voorwaarde voor deze overheidsgarantie is gesteld, dat de credietvragende onderneming als volwaardig kan worden aangemerkt, terwijl zoveel mogelijk zakelijke of persoonlijke zekerheid dient te worden verstrekt, met dien verstande, dat het ontbreken van z.g. bankabele dekking geen motief voor afwijzing van de aanvraag mag vormen. De credietregelingen van overheidswege zijn typisch afgestemd op de vermogensbehoeften van conjuncturele, structurele en incidentele aard en beogen hierin te voorzien door de mogelijkheid te scheppen voor het verlenen van als regel lang crediet". Ook in de landbouw zou het naar onze mening verantwoord zijn zulk een ruime grondslag voor kredietgaranties te aanvaarden. Voorwaarde is evenwel, dat de beslissingen inzake het verlenen van borgstelling eerst worden genomen na een nauwkeurige bedrijfseconomische analyse.

Het bezwaar tegen de praktijk van het Borgstellingsfonds, dat het te lang zou duren, alvorens het besluit valt of de gevraagde borgstelling al dan niet zal worden verleend, lijkt ons in zijn algemeenheid niet gerechtvaardigd.

c. Het wil ons voorkomen, dat bij de beoordeling van kredietaanvragen het aspect van de invloed der te financieren objecten op de rentabiliteit der landbouwbedrijven meer aandacht verdient. De investeringen, die dank zij kredietverschaffing tot stand komen, dienen tenminste de rentabiliteit van de betrokken bedrijven in stand te houden, doch bij voorkeur te vergroten. In het kader van de rentabiliteitsbeoordeling treedt de wenselijkheid naar voren van een intensieve samenwerking tussen de verschillende instellingen, die de boeren bij hun bedrijfsuitoefening diensten verlenen. Wij denken hierbij in het bijzonder aan de administrerende, adviserende en voorlichtende instanties, zoals de landbouwboekhoudbureaus en de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst enerzijds en de boerenleenbanken anderzijds. Het kredietwezen — zowel de eigenlijke kredietverschaffers als de kredietgarantie verstrekende instellingen — kan door selectie van kredietaanvragen naar het gezichtspunt van de rentabiliteit actief bijdragen tot het bereiken van een meer optimale combinatie van produktiefactoren in de landbouw.

De grootste bijdrage zal het kredietwezen echter eerst kunnen leveren, indien van de kant der boeren een kredietvraag zal komen, die op rentabiliteitsoverwegingen steunt. De kredietgeneigdheid is bij sommige boeren niet bijzonder groot. Deze omstandigheid kan ertoe leiden, dat investeringen achterwege blijven, zelfs in gevallen waarin deze de rentabiliteit van een bedrijf aanmerkelijk zouden kunnen vergroten. Wij zien

het daarom als een taak van onderwijs en voorlichting te trachten op dit punt bestaande ongemotiveerde vooroordelen weg te nemen, enerzijds door met behulp van bedrijfsbegrotingen de aandacht te vestigen op door investeringen te bereiken verbeteringen in de bedrijfsuitkomsten en anderzijds door te wijzen op de mogelijkheden, die het kredietwezen biedt voor een verantwoorde financiering van deze investeringen. Het is niet alleen nodig, dat de landbouw beschikt over een goed werkend kredietwezen, doch ook dat er een doelmatig gebruik van wordt gemaakt.

TOELICHTING BEHORENDE BIJ GRAFIEK 14

A. Als uitgangspunt hebben de volgende gegevens gediend:

1. Gemiddelde leeftijd van het jongvee bij dekking: 17,35 maanden;
2. Gemiddelde duur van de dracht: 9,3 maanden;
3. Gemiddelde leeftijd van de koe, waarop het eerste kalf wordt geboren: 26,65 maanden;
4. Gemiddelde periode tussen twee kalldata: 383 dagen.

B. Beloop van de vee prijzen.

1. In de loop van een lactatieperiode daalt de prijs van melkvaars of melkkoe. De noteringen voor een 3de, 4de en 5de kalfskoe met een lopende lactatieperiode van reeds 8 maanden zijn circa f 200,— lager dan van een hoogdrachtige of verse koe van dezelfde leeftijd.

Voor jonge en oudere dieren is dit verschil lager, t.w., circa

f 150,—	voor een vaars
f 175,—	voor een 2e kalfskoe
f 175,—	voor een 6e kalfskoe
f 150,—	voor een 7e kalfskoe
f 100,—	voor een 8e kalfskoe

2. De prijzen voor de verschillende soorten rundvee waren van juli 1953 t/m juni 1954 volgens de prijzenstatistiek van het L.E.I. gemiddeld:

- a. Nuchtere kalveren voor de fokkerij f 81,— per stuk;
- b. Graskalveren: van $\pm$ 5 maanden oud f 210,— per stuk;
van $\pm$ 8 maanden oud f 275,— per stuk;
van $\pm$ 11 maanden oud f 360,— per stuk;
- c. Guste pinken en vaarzen van $\pm$ 15 maanden oud f 410,— per stuk,
van ouder dan 18 maanden f 510,— per stuk,
(aangenomen leeftijd 24 maanden).
- d. Drachtige pinken en vaarzen (tot 2 jaar oud)
kennelijk drachtig (4½ maand) f 505,— p. st. (geschatte lft. 22 mnd.)
hoogdrachtig (7 maanden) f 605,— p. st. (geschatte lft. 24½ mnd.)

e. Melk- en kalfkoeien:

vaarzen hoogdrachtig of vers f 710,— p. st. (gesch. lft. ruim 26½ m.)
koeien, hoogdrachtig of vers:

van het 2e kalf	f 885,— p. st.	} aangenomen verdeling
van het 3e t/m 6e kalf	f 985,— p. st.	
van het 3e kalf	f 1040,— p. st.	
van het 4e kalf	f 1020,— p. st.	
van het 5e kalf	f 980,— p. st.	
van het 6e kalf	f 920,— p. st.	

oudere koeien, hoogdrachtig of vers:

van het 7e kalf en ouder	f 740,— p. st.	} aangenomen verdeling
van het 7e kalf	f 840,— p. st.	
van het 8e kalf	f 740,— p. st.	
van het 9e kalf	f 630,— p. st.	

De hierboven aangenomen verdeling is gebaseerd op de praktijk.

f. Mager vee, bestemd voor de vetweiderij of mesterij:

1. gust vee, tot 3 jaar oud per kg levend gewicht:	1e kwal. f 1,50
	2e kwal. f 1,45
	3e kwal. f 1,40
	4e kwal. f 1,35
	5e kwal. f 1,30
2. gust vee, drie jaar en ouder per kg levend gewicht:	1e kwal. f 1,40
	2e kwal. f 1,35
	3e kwal. f 1,30
	4e kwal. f 1,25
	5e kwal. f 1,20

Aangenomen levend gewicht:

na 1e kalf: 400 kg à f 1,50	} oplopend gewicht wegens jeugd
na 2e kalf: 475 kg à f 1,45	
na 3e kalf: 500 kg à f 1,40	
na 4e kalf: 500 kg à f 1,35	
na 5e kalf: 500 kg à f 1,30	
na 6e kalf: 500 kg à f 1,25	} afnemend gewicht wegens ouderdom
na 7e kalf: 490 kg à f 1,20	
na 8e kalf: 480 kg à f 1,15	

g. Slachtkoeien per kg geslacht gewicht:

1e kwaliteit AA	f 2,94	3e kwaliteit B:	f 2,47
	f 2,89		f 2,42
	f 2,84 ¹⁰⁰⁾		f 2,37 ¹⁵⁰⁾
	f 2,79		f 2,32
	f 2,74		f 2,27
2e kwaliteit A:	f 2,69	4e kwaliteit	f 2,22
	f 2,65		f 2,17
	f 2,61 ¹⁰⁰⁾		f 2,12 ¹⁵⁰⁾
	f 2,56		f 2,07
	f 2,52		f 2,02

Aangenomen geslacht gewicht:

nooit gekalfd, ruim 2½ jaar	340 kg à f 2,94 (7 mnd. gemest)
na 1e kalf	345 kg à f 2,87 (6 mnd. gemest)
na 2e kalf	350 kg à f 2,81 (5 mnd. gemest)
na 3e kalf	350 kg à f 2,71 (5 mnd. gemest)
na 4e kalf	350 kg à f 2,61 (5 mnd. gemest)
na 5e kalf	350 kg à f 2,52 (5 mnd. gemest)
na 6e kalf	345 kg à f 2,42 (5 mnd. gemest)
na 7e kalf	340 kg à f 2,32 (5 mnd. gemest)
na 8e kalf	335 kg à f 2,22 (5 mnd. gemest)

¹⁰⁰⁾ Gemiddelde prijs.

BETALINGSGEWOONTEN IN DE LANDBOUW

Verkoop van granen, zaden en peulvruchten

Op het Hogeland in Groningen pleegt men deze produkten via een commissionair op de beurs te verkopen, waarbij gewoonlijk 7 à 14 dagen na de verkoopdatum wordt afgerekend. In andere specifieke akkerbouw-gebieden verkopen de boeren gewoonlijk aan in deze produkten gespecialiseerde handelaren, die doorgaans ook binnen een week betalen. In de zandgebieden komt het dikwijls voor, dat wordt afgezet aan afnemers die tevens leverancier zijn van kunstmeststoffen, veevoer, zaaizaad en pootgoed, in welk geval meestal aan het einde van de maand verrekening plaats heeft.

Op het terrein van de handel in granen neemt de coöperatieve aan- en verkoopvereniging een belangrijke plaats in. Er zijn daarbij verschillende vormen van afzet mogelijk. Men kan de produkten aan een coöperatieve aan- en verkoopvereniging verkopen, waarbij tegelijkertijd een prijs wordt vastgesteld, die op korte termijn wordt uitbetaald, doch men kan ook de produkten „in vertrouwen” aan de coöperatie afstaan en daarbij in hoofdzaak de coöperatie laten bepalen wanneer de markt voor verkoop het gunstigst is. De boer kan daarbij eventueel een prijslimiet stellen. Een andere verkoopmethode is nog de zg. „coöperatieve afzet”, waarbij de boer een middenprijs ontvangt, die afhankelijk is van de prijs welke de coöperatie gedurende de afzetperiode voor de produkten heeft gemaakt. Bij deze „coöperatieve afzet” pleegt de boer bij levering een zg. „voorschot” — dit is een voorlopige prijs — te ontvangen, vooruitlopende op de definitieve afrekening na afloop van de afzetperiode (april/mei). Ook vindt nog wel eens een tussentijdse uitkering plaats. Aangezien de verhouding tussen voorschotprijs en nabetaling meestal ongeveer 10 tot 1 bedraagt, kan hier slechts tot een klein bedrag van leverancierskrediet sprake zijn.

Verkoop van stro

Als regel wordt door de coöperatieve fabrieken één à twee weken na de levering een voorschot uitbetaald. De hoogte hiervan is afhankelijk van de grootte van het bedrag dat men verwacht in het komende jaar in totaal te zullen behalen. In het verleden bedroeg dit voorschot $\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{3}$ van het in totaal uitgekeerde bedrag. In de loop van het volgende jaar — meestal maart/april — volgt een tweede uitkering en soms in augustus/september een derde uitkering wanneer de liquiditeitspositie van de boeren hiertoe aanleiding geeft. De slotuitkering heeft vervolgens in november/december plaats. De laatste nabetaling geschiedt dus ruim een jaar nadat de levering van het stro heeft plaatsgehad. Enkele coöperatieve fabrieken keren bij levering van het stro in het geheel geen voorschot uit. Deze volstaan met enige uitkeringen in de loop van het jaar volgende op dat van levering.

De particuliere fabrieken betalen hun gecontracteerde hoeveelheden

als regel binnen 1 à 2 weken uit. Het zg. „vrije” stro, dat via de handel door de Stro-Inkoop Commissie wordt gekocht, wordt binnen 2 weken na de levering afgerekend.

Verkoop van aardappelen

Consumptieaardappelen worden als regel binnen 3 weken na de leveringsdatum afgerekend.

Bij de verkoop van fabrieksaardappelen treffen wij de figuur aan, dat zowel de coöperatieve als de particuliere fabrieken een voorschotprijs betalen die 40 à 50 % van de totale prijs bedraagt. Dit „voorschot” wordt uitgekeerd, zodra het zetmeelgehalte van de geleverde aardappelen is vastgesteld; dit is circa 1 week na levering. Een tweede en een derde voorlopige betaling geschiedt in de loop van het verwerkingsseizoen. De einduitkering kan echter lang op zich laten wachten, wanneer het aardappelmeel van een bepaalde oogst nog niet geheel is verkocht. Zo had eind januari 1956 nog geen definitieve afrekening plaats gehad voor fabrieksaardappelen van oogst 1954.

De betaling voor geleverde pootaardappelen geschiedt zeer ongelijkmatig. Het gebeurt wel, dat de boer meer dan 2 maanden op de betaling moet wachten, doch ook dat direct na levering wordt betaald. Coöperatieve telersverenigingen geven bij aflevering een voorschotprijs, waarna de definitieve afrekening meestal volgt in de zomer van het volgende jaar.

Verkoop van suikerbieten

Door de particuliere suikerfabrieken wordt met de uitbetaling voor geleverde bieten ongeveer half november begonnen, waarna verder circa 8 dagen na iedere levering met de boer wordt afgerekend. Bij deze uitbetaling worden tegelijkertijd het geleverde zaaizaad en het eventueel door de boer genoten voorschot verrekend. Alleen de boeren, die vroeg in het seizoen hebben geleverd, zullen iets langer op uitbetaling moeten wachten. In Zeeland vindt de afrekening door de particuliere fabriek in twee gedeelten plaats, n.l. één enige dagen na de levering der bieten en één na afloop van de campagne, die als regel ongeveer 75 dagen duurt.

De coöperatieve suikerfabrieken betalen eerst een „voorschot” uit in afwachting van een definitieve afrekening. Sommige coöperaties keren aan hun leden het voorschot — dat in de laatste jaren in totaal ongeveer 60 à 80 % van de totale bietenprijs heeft bedragen — 8 dagen na levering uit, andere echter op de 8e van de maand volgende op de leveringsmaand en voor de in december geleverde bieten direct na afloop van de campagne. De slotuitkering volgt in het algemeen in maart van het volgende jaar. In het Noorden van het land heeft dan echter pas een tweede uitkering plaats in afwachting van een definitieve afrekening in september. Alleen voor bieten, die op „tel quel-contract” worden geleverd, heeft bij coöperaties direct na levering algehele afrekening plaats tegen een bedrag, dat tevoren is overeengekomen. Het suikergehalte speelt daarbij nagenoeg geen rol, behalve wanneer dit beneden 15 % daalt, in welk geval een korting wordt toegepast.

Verkoop van vlas

Bij verpachting van zaaiklaar land wordt de helft van de pachtsom als regel bij het inzaaien van het vlas — februari/maart — of in juni voldaan, de rest terstond na levering van het vlas. Bij het leveren van vlasstro op contract wordt de helft van de koopsom meestal na het inzaaien voldaan en de rest terstond na levering. De duur van het krediet bedraagt dus 4 à 5 maanden.

Bij verkoop van vlasstro uit de schelf of uit de schuur wordt de koopsom terstond na levering voldaan. Eén à twee maanden na levering aan de Coöperatieve Vlasfabriek „Dinteloord” wordt de waarde van het vlasstro getaxeerd en op basis hiervan een voorschotbetaling — ongeveer 70 % van de getaxeerde waarde — uitgekeerd. Na het sluiten van het boekjaar (30 juni) volgt de definitieve afrekening. Mochten de voorraden die op dit tijdstip niet geheel zijn verwerkt een overschot geven, dan volgt in het volgende jaar nog een nabetaling. Zo vond de definitieve afrekening over 1953 in westelijk Noordbrabant eerst in december 1955 plaats. In het zuiden van het land kan de opmerking worden vernomen, dat de leden van de coöperatie vaak geruime tijd op de definitieve afrekening moeten wachten. In bepaalde gevallen worden late betalingen op de ledenrekening bijgeschreven.

Verkoop van op contract geteelde zaden

Het meest gangbaar is, dat 2 à 3 maanden na het tijdstip van aflevering van het ongeschoonde produkt aan de boer wordt betaald.

Verkoop van melk

Het grootste deel (80 %) van de melkproduktie wordt coöperatief afgezet. Als regel wordt door de zuivelfabrieken iedere 14 dagen in afwachting van een definitieve afrekening aan het einde van het boekjaar een „voorschot” uitbetaald voor de door de boeren gedurende 14 dagen geleverde melk. Deze betalingen hebben echter niet betrekking op de onmiddellijk voorafgaande periode, doch op de veertiendaagse periode, die als regel 7 en soms zelfs 24 dagen vóór de uitbetalingsdatum is afgesloten. De voorschotprijs bedraagt 90 à 95 % van het totale melkgeld, dat de boer zal ontvangen. Een deel van de nabetalingen wordt door de coöperatieve zuivelfabrieken voor financieringsdoeleinden in de onderneming gehouden door storting op de ledenrekening van de betrokken leden-leveranciers.

Over de op ledenrekening gestorte gelden kan de boer doorgaans niet vrijelijk beschikken, zodat deze als „verplichte” deelneming in de coöperatie moeten worden beschouwd tot aan het moment van overlijden, of het moment waarop het bedrijf wordt beëindigd.¹⁵⁷⁾ Afgezien van nabe-

¹⁵⁷⁾ Bij de Coöperatieve Melkcentrale is de mogelijkheid geschapen, dat de boeren de op ledenrekening gestorte gelden in verhandelbare obligaties kunnen doen omzetten en aldus de vorderingen op de fabriek toch kunnen honoreren. Bij een groep fabrieken, aangesloten bij de Coöperatieve Zuid-Nederlandse Zuivelbond, ontvangen de leden voor elke honderd gulden die als ledenschuld is bijgeboekt, een verhandelbare obligatie van honderd gulden. Een andere groep

talingen verstrekt de boer blijkens het voorgaande aan zijn zuivelfabriek een leverancierskrediet gedurende 14 à 31 dagen.

Verkoop van kaas

De boer, die op zijn boerderij kaas maakt, gaat al naar gelang de hoeveelheid kaas, die voor verkoop in aanmerking komt, 2 à 4 maal per maand naar de kaasmarkt. Daarbij wordt veelal onmiddellijk afgerekend na de bepaling van de kwaliteit en het gewicht.

In Zuidholland en Utrecht komt ook coöperatieve kaasafzet voor via de Coöperatieve Producenten Handelsvereniging „De Producent” te Gouda. De boer levert dan de kaas aan deze coöperatie, waarna hij na 7 à 10 dagen een voorschotprijs en aan het einde van het boekjaar eventueel een nabetaling ontvangt.

Verkoop van eieren

Het grootste deel van de eieren wordt aan zg. „verzamelaars” geleverd. De particuliere verzamelaars rekenen meestal direct af, terwijl de coöperatieve eierafzetverenigingen gewoonlijk binnen 14 dagen na levering een hoge voorschotprijs uitkeren. De nabetaling, die dan nog aan het einde van het boekjaar volgt, is in verhouding tot de totale prijs onbetekenend klein ($\pm 1\%$). In sommige streken van het land, waar via aan- en verkoopcoöperaties wordt verkocht, is de duur van het leverancierskrediet iets langer (circa 14 dagen).

Wanneer de eierverzamelaar tevens voederleverancier is, pleegt men het eiergeld en de voederrekening met elkaar te verrekenen, echter met dien verstande, dat de boer meestal één week voer aan de verzamelaar schuldig blijft.

Verkoop van vee

Vee, dat op de markt wordt verkocht, wordt veelal direct betaald. Wanneer op de boerderij aan een handelaar, boer of slager wordt verkocht, geschiedt de betaling eveneens direct, of uiterlijk binnen een week. Bij verkoop via coöperatieve veeafzetverenigingen wordt veelal een betalingstermijn in aanmerking genomen van 1 à 3 weken.

Verkoop van pluimvee

Bij verkoop van slachtpluimvee op de markt wordt als regel direct afgerekend. Wanneer evenwel op de boerderij aan een handelaar wordt verkocht geschiedt de betaling meestal binnen 8 dagen, terwijl bij levering aan de pluimveeverkoopvereniging de afrekening gewoonlijk binnen een week via een boerenleenbank geschiedt.

fabrieken, die bij de C.Z.N.Z. is aangesloten, heeft ten aanzien van de ledenrekening echter een regeling, die veel gelijkenis heeft met het in de Verenigde Staten gevolgde „capital revolving system”. De stortingen, die regelmatig op de ledenrekening plaats hebben, worden per lid gedurende 15 jaar geblokkeerd, waarna de boer over het 15 jaar geleden gestorte tegoed kan beschikken.

Aankoop van kunstmeststoffen, zaaizaad en pootgoed, kracht- en ruwvoerders

In het algemeen wordt betaling verlangd in de eerste maand na de maand van levering. Bij latere betaling moet veelal rente worden betaald. In Groningen volgt meestal afrekening binnen een week na de levering.

Aankoop van vee

Directe afrekening is het meest gangbaar.

Aankoop van machines en gereedschap

Grote machines worden veel direct of binnen een maand na levering betaald. Tegenwoordig komt evenwel ook vaak koop op afbetaling voor.

Kleine machines en gereedschappen, reparaties, hoefbeslag e.d. worden meestal op rekening geplaatst, tenzij op de markt wordt gekocht, waar contante betaling regel is. De rekeningen worden zeer verschillend uitgeschreven; er komen zowel maandrekeningen, kwartaalrekeningen, halfjaarlijkse rekeningen als jaarrekeningen voor.

Dorskosten

Meestal zijn de kosten geheel of voor het grootste gedeelte betaald, voordat de dorsmachine van het erf is. Er komen echter ook rekeningen voor, waarvan betaling binnen één maand wordt verlangd.

De coöperatieve dorsverenigingen berekenen na afdorsing aan de boer een voorschotprijs. Na circa een jaar volgt dan de definitieve afrekening.

Veeartskosten, smidskosten

Betaling geschiedt als regel eens per kwartaal of per halfjaar.

Dekkosten

Berenhouderijen verlangen meestal directe betaling.

K.I.-verenigingen verlangen betaling eens per maand of eens per kwartaal. Het kan voorkomen, dat op het einde van het boekjaar een naheffing op de kosten moet worden betaald.
